

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE SAPKIN DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
13-17 YAŞ GRUBU ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ İLE ÇALIŞILMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Şuayip KÜÇÜKBAŞOL
BURSA 2005

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE SAPKIN DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
13-17 YAŞ GRUBU ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ İLE ÇALIŞILMASI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Yard. Doç. Dr. M. Ersin KUŞDİL

Şuayip KÜÇÜKBAŞOL
BURSA 2005

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE SAPKIN DAVRANIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN 13-17 YAŞ GRUBU ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ İLE ÇALIŞILMASI

ÖZET

Bireylerin suç ve sapkın davranışa (deviant behaviour) yönelmelerinin nedenleri hem biyolojik, hem sosyolojik hem de psikolojik kuramlarca açıklanmaya çalışılmıştır. Psikoloji alanındaki açıklamalar arasında kişilik özellikleri (personality traits) yaklaşımı uzun sayılabilecek bir geçmişe sahiptir. Bu geleneğe dayanan ve yakın zamanlarda geliştirilerek yaygınlıkla kullanılan özellik yaklaşımından Costa ve McCrae'in Beş Faktör Kuramı insanların temel kişilik özellikleriyle (Duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklük, Açıklık, Uyumluluk ve Sorumluluk) karakterize edilebileceğini ve bu özelliklerin bireylerin düşünce, duygu, davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini ileri sürmektedir. Yaklaşım, mizaç temeline dayanan kişilik özelliklerinin biçimlenmesinin bireyin gelişim süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu; özelliklerin açılımında çocukluk döneminin belirleyici bir önem taşıdığını vurgulamaktadır. Yaklaşım, gelişimsel yönleriyle suç ve sapkın davranış alanındaki çalışmalar için sınanabilir hipotezler kurabilme olanağı sunmaktadır.

Sosyolojik alan içindeki yaklaşımlar arasında psikolojik açıklama düzeyine yakınlığı en yüksek kuramlardan biri ise, 'özdenetim' (self-control) kavramını suça yönelmede belirleyici faktör olarak öneren Genel Suç Kuramı'dır. Gottfredson ve Hirschi tarafından geliştirilen bu kuram, yine gelişimsel temaları öne çıkartmakta; çocukluk dönemi içindeki aile yaşantılarının özdenetim yetisi üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır.

Bu araştırma, kişilik özellikleri ve özdenetimin ergenlerin sapkın davranışlara yönelmelerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Anket uygulaması yoluyla, Bursa ilinde farklı orta öğretim düzeyindeki okullarda öğrenim gören 13–17 yaş arası 591 öğrenciden (268 kız ve 323 erkek) özdenetim düzeyleri, sahip oldukları kişilik özellikleri ve bildirdikleri sapkın davranış sıklıkları konusunda veri toplanmıştır. Verilerin korelasyon ve regresyon teknikleri kullanılarak yapılan analizlerinin sonuçları, katılımcıların özdenetim düzeylerinin incelenen beş kişilik özelliğinden Açıklık dışındaki

dördü tarafından yordanabildiğini göstermiştir: özdenetim düzeyleri duygusal istikrarsızlık ve dışadönüklükle pozitif ilişkiler sergilerken, uyumluluk ve sorumluluk özellikleriyle negatif bağlantılar içindedir. Bulgular, kişilik özelliklerinin sapkın davranış sıklığı ortalamalarını yordamasında bazı cinsiyet farklılıkları bulunduğuna işaret etmektedir: Uyumluluk özelliği hem kızlar, hem de erkekler için etkin bir yordayıcı iken, kızların suç davranışlarına yönelmelerinde Duygusal istikrarsızlık faktörü de öne çıkmaktadır. Ancak, beklentilerin aksine, duygusal istikrarsızlık kız öğrencilerin sapkın davranışlara yönelmesi olasılığını azaltıcı bir etkiye sahiptir. Farklı sapkın davranış tiplerinde yine farklı kişilik özelliklerinin etkin olduğu ve bu özelliklerin yordayıcılıklarının cinsiyete göre ciddi farklılıklar sergilediği gözlenmiştir. Öte yandan, özdenetim düzeyinin tüm tiplerde her iki cinsiyet grubu için de en tutarlı yordayıcı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: kişilik özellikleri, özdenetim, sapkın davranış, suç davranışı, çocuk ve ergen suçluluğu,

**A STUDY ON THE RELATIONSHIPS BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND
DEVIANT BEHAVIORS IN A SAMPLE OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS
(13-17 YEARS OF AGE)**

ABSTRACT

Several biological, sociological, and psychological theories and approaches have been proposed for studying the reasons behind the criminal tendencies of individuals. Among the psychological explanations, the personality traits approach has a distinct place by having a long past. As being one of the most recent and widely used approaches, Costa and McCrae's Five Factor Theory has its roots in this tradition. This theory puts forwards that personality can be characterized by basic traits (neuroticism, extraversion, openness, agreeableness, and conscientiousness) and that these traits have considerable effects on individuals' thoughts, emotions, and behaviors. The assumption that the personality traits have temperamental aspects and the period of childhood has a deterministic effect on the unfolding of a trait occupies a central place in the theory. By stressing the importance of the developmental aspects, the Five Factor Theory provides opportunities for studies on crime and deviant behavior in forming testable hypotheses.

Among the sociological theories, Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime is the closest one to psychological approaches in terms of its level of analysis. This theory proposes the concept of 'self-control' as a basic explanatory factor in criminal tendencies. The importance of the developmental aspects is also stressed in this approach by assuming that the development of self-control in children is a product of parental and familial practices.

The present study examined the differential effects of personality factors and self-control on adolescents' deviant behaviors. The sample of the study was consisted of 591 Turkish students (268 females and 323 males) aged between 13 and 17 years. Responses of participants were analyzed by using correlation and regression techniques. Results showed that the four of the five personality traits were significant predictors of the levels of self-control both in female and male adolescents: neuroticism and extraversion were negatively

related to self-control whereas positive relationships were obtained for agreeableness and conscientiousness traits. However, the effect of personality traits on deviant behaviors varied for gender groups: agreeableness was effective in predicting both male and female participants' deviant behavior frequencies whereas neuroticism predicted significant variance only in female participants' responses. But, contrary to the expectations, females' neuroticism was negatively related to the overall frequency of deviant behaviors. Analyses of the sub-types of deviant behaviors showed that different personality traits were effective in predicting variance in different types of deviant behavior and that the patterns of results were quite different for gender groups. Self-control, however, appeared as the most consistent predictor for all types of deviant behaviors both in males' and females' responses.

Key Words: personality traits, self-control, deviant behavior, crime, delinquency.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	ii
Abstract.....	iv
İçindekiler.....	vi
Şekiller.....	vii
Tablolar.....	viii
Önsöz.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. SUÇBİLİM KURAMLARI.....	3
1.1.1. Biyolojik Kuramlar.....	3
1.1.2. Sosyolojik Kuramlar.....	6
1.1.3. Psikolojik Kuramlar.....	14
1.2. KİŞİLİK	21
1.2.1. Kişilik Kuramları.....	23
1.2.2. Kişilik Özellikleri.....	27
1.2.3. Çevresel Etkiler.....	39
1.2.4. Kalıtım Etkileri.....	42
1.2.5. Karşılaştırmalı çalışmalar.....	46
1.2.6. Kültür Etkisi ve Büyük Beş Faktöre Destek veren Çalışmalar.....	47
1.2.7. Kişilik özelliklerinin değişmezliği	53
1.2.8. Costa ve McCrae'in Beş Faktör Modeli.....	56
1.3. Beş Faktör Modeli ve Birey.....	67
1.3.1. Kişilik Özellikleri ve Çocuk Suçluluğu.....	71
1.4. Uygulama.....	80
2. YÖNTEM.....	82
2.1. Örneklem.....	82
2.2. Araçlar.....	84
2.2.1. Suç Davranışı Ölçeği (SDÖ).....	84
2.2.2. Özdenetim Ölçeği.....	88
2.2.3. Kişilik Özellikleri Ölçeği (NEO-FFI).....	89
2.3. Uygulama.....	90
3. BULGULAR.....	92
4. TARTIŞMA VE SONUÇ.....	108
5. KAYNAKLAR.....	112
6. EKLER.....	126

ŞEKİLLER

Şekil-1 Biyolojik faktörler ve Suçluluk arasındaki ilişki (Kaynak: Shoemaker,1990).....	4
Şekil-2 Sorunlu Davranışların Gelişimsel Sırası (Kaynak: Loeber, 1990)	20
Şekil-3 Costa ve McCrae'in NEO-PI-R Yönleri (Kaynak: Costa ve McCrae,1992).....	37
Şekil-4 Uluslar arası Tekrarlar (Kaynak: Robins, 1996).....	51
Şekil-5 Beş faktör Önergeleri (Kaynak: McCrae ve Costa, 1996)	59
Şekil-6 Beş Faktör Teorisi (Kaynak: Costa ve McCrae,1999).....	63
Şekil-7 Kız ve Erkek Katılımcı Gruplarının Özdenetim Düzeyi Ortalamaları.....	100
Şekil-8 Kız ve Erkek Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Özdenetim Düzeylerinin Ortalamaları.....	101

TABLOLAR

Tablo-1 Faktör için kalıtsallık tahmini (Kaynak: Pervin, 2000).....	43
Tablo 2- Veri Toplanan Okulların İsimleri, Konumları ve Analizlerde Kullanılan Örneklemdaki Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımları.....	83
Tablo 3 -Analizlerde Kullanılan Örneklemdaki Kız ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Dağılım	83
Tablo 4- Kaner'in (2000) Suç Davranışları Ölçeği Maddeleri ve Ek Cinsellik Maddeleri Üzerinden Yürütülen Faktör Analizi Sonuçları (N= 648).....	85
Tablo 5- Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutlar ve İçerdikleri Maddeler.....	86
Tablo 6- Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutların Güvenirlik Katsayıları	87
Tablo 7- Gibbs, Giever ve Martin (1998) Tarafından Geliştirilen Özdenetim Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu.....	91
Tablo 8- Araştırmada Ele Alınan Tüm Değişkenlerin İç Korelasyon Katsayıları (N=531).....	95
Tablo 9- Araştırmada Ele Alınan Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapmaları.....	99
Tablo 10- Kız ve Erkek Öğrencilerin Özdenetim Puanlarının Çoklu Regresyon Analizi.....	103
Tablo11-Kız ve Erkek Öğrencilerin Suç Davranışları Ölçeği'ndeki Puan Ortalamalarının Çoklu Regresyon Analizi.....	105
Tablo 12- Kız ve Erkek Öğrencilerin Suç Davranışları Ölçeği Alt Boyutlarındaki Puanlarının Kız ve Erkek Gruplarında Çoklu Regresyon Analizleri.....	107

ÖNSÖZ

Bu çalışmada düşünceleri ile bana yol gösteren, bu araştırmanın her aşamasında bilgi ve önerileriyle çalışmamı destekleyen, teşvik edici tavırlarıyla yardımlarını ve emeğini esirgemeyen danışmanım Sayın Yard. Doç. Dr. M. Ersin KUŞDİL'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma döneminde araştırmayı birlikte yürüttüğüm ve her zaman bana yardımcı olan Dr. M. Cem TÜRKES'e Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne, araştırmayı gerçekleştirdiğim okul yöneticileri ve değerli öğretmenlerine yardım ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Bana bu çalışma döneminde her zaman yardımcı olan ve destek veren değerli Aileme teşekkürü borç bilirim.

Yaptığım çalışmanın günümüzde gündemin ön sıralarında yer alan çocuk suçluluğu konusunun gölgesinde kalan ve aslında bütün toplumu ilgilendirmesi bakımından büyük önem taşıyan 'kayıt altına alınamayan sapkın davranışlara' dikkat yöneltmesine ve bu tür davranışların önlenmesi için çalışan araştırmacılara bir katkıda bulunmasını dilerim.

Şuayip KÜÇÜKBAŞOL

Bursa, 2005

GİRİŞ

Bireylerin suç ve suç sayılan davranışlara yönelmelerinin altında yatan sebepleri araştırma ve hangi tür insanların bu tür faaliyetlere eğilimli olduklarını açıklama çalışmaları uzun bir geçmişe sahiptir. Kriminoloji (Suçbilim) alanında gelişen araştırmalar daha sonra birçok alana yayılmıştır.

Bireylerin suça yönelmelerinin nedenlerinden önce suç ve suç sayılan davranışları (Sapkın davranış) açıklamak gerekmektedir; çünkü toplumlar arasında bu davranışları tanımlamada bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Dönmezer (1997) 'suç faili' veya 'suçlu' terimlerini 'suç teşkil eden hareketi yapan kimse' anlamında kabul etmektedir. Suç, toplumsal kuralı bozma ya da karşı gelme şeklinde tanımlanabilir. Suç, 'kusur yeteneği (isnat kabiliyeti) bulunan bir kimsenin tipe (kanuna uygun), hukuka aykırı, kusurlu hareketidir' (Öztürk ve ark, 2001).

Toplum yaşamının vazgeçilmez unsuru, düzenin sağlanması amacıyla kurallar konmuş ve bunlara uyulması istenmiştir. 'Uyulması gereken normlar toplumdan topluma, kültürden kültüre göreceli bir şekilde farklılık göstermekle birlikte, toplumsal normlara uymayan davranışlara suç ya da sapkın davranış denilmektedir' (Robertson, 1988). Suçluluk ve sapkın davranış ayrımını yaparken tanımlardan da anlaşılabilen gibi sapkın davranış (delinquent behavior) aynı zamanda suç kapsamına girebilecek bir davranıştır. Suç olarak kanunda belirtilmemiş fakat diğer insanlar tarafından kurallara uymama davranışı olarak kabul edilmiştir.

Bilimsel açıdan normal ve normal dışı davranışların ayrımını yapabilecek, üzerinde uzlaşılmış, kesin bir kriter bulunmamaktadır. Bu konudaki yaklaşımlar 1-Toplumsal normlara uymamanın normal, kurallardan sapmanın normal dışı davranışı belirlediği ve 2-Toplu halde yaşamak için belli oranda kurallara uymamanın gerekli olduğu, bunun karşısındaki tutumların birey ve toplum için zararlı olabileceği, gerçek normallik için kişinin yaptığı davranışı kendisinin normal sayması ve iç dünyası ile barışık olmasına bağlı olduğu biçimindedir (Gençtan, 1989). Kanun koyucunun bir suçu belirlerken güttüğü genel ve asli maksat hiç şüphesiz toplumsal düzenin ve insan haklarının korunmasıdır. Ancak her suçun

belirlenmesinde özel bir maksat da güdülür ki bu devlete, topluma veya kişilere ait belirli hak ve yararların korunmasıdır.

Kollektif olarak illegal hareketler, 18 yaş altındaki gençlerin katıldığı suç veya durumlar, 1899 yılından beri resmi olarak tanınan terminolojide suçluluk davranışı olarak nitelendirilmekte ve böyle hareketlere katılan gençlere de ‘genç suçlular’ adı verilmektedir (Shoemaker, 1990).

Günümüzde ise ‘Çocuk Suçluluğu’ konusu birçok ülkede, özellikle ileri ve endüstrileşmiş ülkelerde güncel bir sorundur. Gerek Batı’daki, gerekse ülkemizdeki istatistiklerin çocuk suçlarının en çok 14 yaşında işlendiğini göstermesi, zorlu ergenlik dönemiyle suç arasında dinamik bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır (Yavuzer, 1998). Çocuk suçluluğu alanındaki yapılan önceki araştırmalar sapkın davranışın belirli yaş dönemlerinde arttığını ve devam edebileceğini belirtmektedirler.

Kompleks bir yapı olan sapkın davranışa etki eden birçok faktörler bulunmasının yanında araştırmamız sapkın davranış ve suçlulukla kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. McCrae ve Costa’nın (1996) ileri sürdükleri Beş Faktör Modeli’ni temel alarak sapkın davranış ile bazı kişilik özelliklerinin ilişkisi bulunduğu savı sınanacaktır. Costa ve McCrae’in (1996) Beş Faktör Modeli daha önceki çalışmalardan elde edilen bulgular kişilik özelliklerinin sayısı konusunda faktör analizi yöntemiyle kesinlik sağlamaya çalışırken çok sayıda ve ayrıntılı kişilik özelliklerini beş geniş boyut altında toplamıştır. Bireylerin hayatları boyunca sabit kalan ve yaşamlarındaki olayları, planlarını, hareket ve davranışlarını etkileyen kişilik özellikleriyle sapkın davranışın ilişkisini sınarken boyutların bireylere göre sınıflandırması kültürümüzün yapılarıyla gösterilmeye çalışılacaktır. Yapılan araştırmalarda kişilik özelliklerinin sapkın davranışla ilişkisine çokça değinilmediği için, yapılacak olan çalışmanın bu konuda bilgilendirici olacağı ve sapkın davranışlara eğilimli kişiliğe sahip bireylerin kategorize edilmesinde fayda sağlayacağı inancındayız.

1.1 SUÇ BİLİM KURAMLARI

Suç davranışı çevre faktörleri, bireyin karakteri ve yapısının arasında gerçekleşen karşılıklı ilişkiyi içeren, çok görünümlü, kompleks bir davranıştır (Robins ve ark.,1996)

Suçluluğun birey gelişimi içerisinde nedensel açıklamalarının genel prosedürü suçlulukla ilgili katkıda bulunan faktörlerin ve değişkenlerin tanımlamasıdır. Nedensel açıklamaların gelişimi için;

1-Suçluluğa yönelim ve nedensel değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı,

2-Suçluluğu oluşturacak nedensel faktörlerin yapılanması,

3-Diğer değişkenlerin etkisi gözönünde bulundurulduğunda suçluluk ve nedensel değişkenlerin arasındaki ilişki gereklidir (Hirschi ve Selvin, 1978; Akt. Shomaker, 1990).

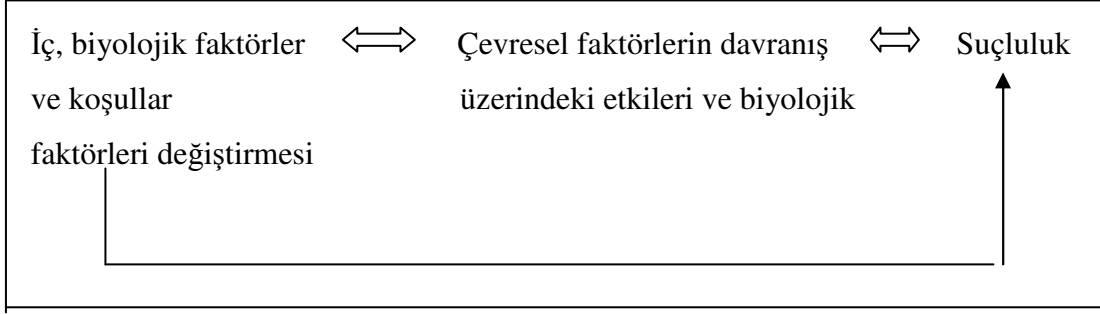
Bazen korelasyonel bilgiler varolan ilişkinin suçluluğun sebebi olarak görülmesini sağlar. O zaman diğer nedenler ile ilişkiler fark edilemez. Örneğin, parçalanmış aile yapısı suçluluğun tek nedeni olarak ele alınırsa basit bir şekilde aile suçu etkiler denilebilir. Fakat başka bir değişkenin suçluluğun nedeni olabileceğini de düşünmek gerekir. Bundan dolayı, suçlulukla ilgili farklı faktörler konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir.

Suçluluk kuramlarına bakıldığında biyolojik, fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik temalar üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

1.1.1 Biyolojik kuramlar

Suçun nedenlerini biyolojik faktörlerle açıklamaya çalışan birçok uzmanın görüşüne göre, Hipokrat sosyal koşulların yanı sıra beden şekilleriyle karakter ve suç arasındaki ilişkileri belirterek suça ilk defa biyolojik açıdan yaklaşan bilim adamı olmuştur (Yavuzer, 1986).

Bu yaklaşımın temeli suç davranışının nedeninin bireyin içsel (internal) mekanizmalar tarafından belirlendiği şeklindedir. Biyolojik faktörler ve suçluluk davranışı arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde belirtilmeye çalışılmıştır.

Şekil-1 Biyolojik faktörler ve Suçluluk arasındaki ilişki (Kaynak: Shoemaker, 1990)

Vücut özelliklerinin davranışların göstergesi olduğu varsayılarak insan karakterlerinin sınıflamasını yapan sistematik prenatal yaklaşımının araştırmacılarından Gall akıl hastaları ve mahkumlarla yaptığı araştırmalarda beynin düşünce merkezi olduğunu, beynin farklı bölgelerinin farklı davranışları yönlendirdiğini, beynin görel olarak daha önemli kısımlarının daha büyük olduğunu, kafatasının beyin korteksini kapladığı ve orantısız önemle kafatasında eş zamanlı çıkıntılar oluştuğunu belirtmiştir (Akt. İçli, 2001).

Evrimsel açıklamalar doğrultusunda görüşler ileri süren Lombroso'ya göre suçluların sahip olduğu özellikler suçun türüne göre farklılıklar göstermektedir (Adler ve ark, 1991; Akt, İçli, 2001). Lombroso (Siegel, 1989; Akt, İçli, 2001) suç eğilimi özelliklerinin akıl hastalığı, sağırılık, frengi, epilepsi ve alkolizmin sık sık görüldüğü bozuk ailelerden kalıtım yoluyla geçebileceğini iddia etmiştir.

Kişinin karakterinin vücut yapısıyla bağlantılı olduğunu belirten somatip açıklamaları benimseyen araştırmacılarından olan Sheldon (1949; Akt, Shoemaker, 1990) bireylerin tiplerini;

- İnce vücutlu, çekingen, duygulu, içedönük, (ektoform),
- Şişman vücutlu, dışadönük, rahat, (endoform),
- Fiziksel olarak güçlü saldırgan, girişken, atletik yapılı suç davranışlarına eğilimli, (mezoform), şeklinde 3 gruba ayırmıştır.

Sonraki çalışmalarda Sheldon ve Glueck, (Glueck ve Glueck, 1974; Akt, İçli, 2001) Sheldon'un vücut tiplerine 'dengeli' tipi eklemiştir. Suçlu çocukların suçlu olmayanlara

göre daha mezofornik olduklarını bulmuşlardır. Öte yandan, suçun nedeninin açıklanması için çok faktörlü bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu da ifade etmişlerdir. Sheldon (Akt, Shoemaker, 1990)'un ileri sürdüğü kişilik teorisi fiziksel yapının, davranış ve kişiliğin öncü belirleyicisi olduğu yönündedir.

Suç davranışında hormonal değişimlerin etkilerinin bulunduğu inanan bazı araştırmacılar hormonların etkilerini inceleyerek hormonların davranışsal etkilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Cinsiyet hormonlarının suça yönelim üzerindeki etkileri de araştırma konularındandır. Hormonların özellikle beyin fonksiyonları üzerindeki etkileri çeşitli araştırmalarda ele alınmıştır. Birçok araştırma saldırganlığın neden erken ergenlik dönemi içinde yükseldiğini açıklamaya çalışmıştır. Erkeklerde saldırganlık olgusunun testosteron (erkeklerde birçok bedensel özellikten sorumlu seks hormonu) düzeyi ile ilişkili olabileceğine dair araştırmalar vardır (Atkinson ve ark., 1999). Erkeklerde saldırganlık testosteron düzeyi ile ilişkilendirilmiş, ergenlik dönemiyle yükselmeye başlayan testosteron düzeyinin davranışlara etkisi bulunduğu ileri sürülmüştür (Farrington,1996).

Farrington (1996) sapkın davranış ile perinatal komplikasyonlar arasındaki ilişkinin varlığı için beyin hasarı ya da nörolojik işlev bozukluğu nedeniyle motor gelişimin etkilendiği, bu durumun şiddet ve sapkın davranışın ortaya çıkmasında etkili olduğu yönünde açıklama yapmıştır.

Farrington ve Hawkins (1991) tarafından yürütülmüş olan Cambridge Gençlik Çalışmasında, 21–32 yaşları arasında devamlı saldırganlık gösteren bireylerin 21 yaş öncesindeki durumları incelenmiştir. Araştırmaya katılan deneklerin 8–10 yaşlarında yaşitlarına göre düşük zeka düzeylerine sahip oldukları, 11–12 yaşlarında boş zamanlarını nadiren babalarıyla geçirdikleri, 16 yaşlarında farklı işlerde çalıştıkları, 18 yaşında ise, aşırı alkol tüketimi sergiledikleri saptanmıştır. Suçlu bulunan erkeklerin %90'a yakın bölümünün 21 yaş sonrasında tekrar mahkum oldukları saptanmıştır. Okul dönemi sonrasında ise, arada düşük statülü işlerle uğraş, çoğu zaman işsiz dönemler takip etmektedir. Sapkın davranış eğilimi tek bir özelliğe bağlı olmaktan çok, çok yönlü bir nitelik sergilemektedir. Örneğin, bireyler sadece mala karşı saldırganlık göstermezler; hırsızlık, vandalizm, kontrolsüz araç

kullanma, uyuşturucu madde kullanımı vb. suç davranışlarına da eğilim sergilerler. Ergenlik dönemi boyunca bu türlü eylemler yüksek düzeyde seyretmekte, 20'li yaşlardan itibaren ise, bir azalma göstermektedir. Bu dönemde evlenme ya da birlikte yaşama gözlenmektedir. Otuzlu yaşlarla birlikte, eşten boşanma ve çocuklardan ayrılma, düşük gelirli işlerde çalışma sıklıkla rastlanan gelişmeler arasındadır. Bu bireylerin hayat koşullarına bakıldığında, çoğunlukla geceleri ev dışında geçirme, çok alkol tüketme ve alkollü araç kullanma, şiddet uygulama, uyuşturucu kullanma gibi eğilimler saptanmaktadır. Söz konusu bireylerin parçalanmış aile yapılarında kendi çocukları da bu deneyimleri davranışlarına örnek olarak almakta ve sonraki nesillere geçen bir sosyal problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kromozom anomalilerinin suçlulukla olan bağlantısını ele alan çalışmalar bazı erkeklerde fazladan bulunan Y kromozomunun etkilerine yoğunlaşmıştır. Normalde 46 kromozom taşıyan insanın 44 kromozomu vücut şekli ve yapısını, 2 tanesi cinsiyeti belirlemektedir. Seçkisiz örnekleme dayanmadığı için genellenemeyen çalışmalarında Jacobs ve arkadaşları (1965; Akt. İçli,2001) 197 suçlu üzerinde yaptıkları çalışmada XYY kromozoma sahip erkeklerin diğerlerinden daha içedönük, antisosyal davranışları diğerlerine göre fazla, homoseksüel ve saldırgan eğilimli bulmuşlardır.

Biyolojik temelli araştırmalar yapan Hooton Amerika'daki suçlular ve suçlu olmayanlar ile yaptığı çalışmada suçluların biyolojik ve sosyal yönden eksikliği olan kişiler olduklarını, kalımsal olarak fiziksel ve zihinsel düzeylerinin düşük olduğunu belirtmiştir (Akt. Siegel, 1989).

1.1.2 Sosyolojik yaklaşım

Bu yaklaşım genel olarak bireyin suçluluğunu, sosyal yapı, sosyal değişkenlik, kültür farklılıkları ve değişimleri, toplumda tabakalaşma, siyasi, dini ve ekonomik ideolojiler, nüfus yoğunluğu ve yapısı, servetin dağılışı, işsizlik, rekabet, taklit vb. olmak üzere sosyal sebeplere bağlamaktadır.

Sosyolojik teoriler, başlıca üç unsur ileri sürerler;

1. Sosyal değerler; Toplum içinde işleyen ve değerlendirmede kullanılan standartlar, kişinin hedefini seçmede kullandığı idealler.
2. Sosyal yapılar; Statü, mevki ve rollerden oluşur.
3. Sosyal Normlar; Toplumda tavır ve hareketleri örgütleyen ve otorite taşıyan kural ve standartlardır.

Kişi, toplumun bu normatif sistemini ödüllendiren ve cezalandıran sosyal baskılar olarak algılar (Dönmezer, 1984).

Suçluluğu, sosyolojik faktörlere bağlayanlar ekonomik sorunlar üzerinde durmuşlar ve işsizliğin suç davranışı için en uygun kışkırtıcılardan biri olduğunu söylemişlerdir. Fakirliğin ve sefaletin tek başına suç davranışı sebebi olamayacağı, ekonomik açıdan zor durumda olanların çoğunluğunun suça yönelmedikleri kanıt gösterilerek belirtilmiştir (Yavuzer, 1982). Çocuğun sosyal bir varlığa dönüşmesi sosyalleşme süreciyle olur. Büyümekte olan çocuk etrafındakilerle etkileşim sonucu onları taklit eder; onlarınkine benzer davranışlar geliştirir. İnsan içinde bulunduğu sosyo-ekonomik-kültürel koşulların, gelenek töre ve kanunların, fiziksel çevrenin ve daha birçok faktörün etkisindedir. Bu faktörlerin karmaşık etkileşimi sonucunda insan, sosyal bir kişi olarak toplumda yerini alır (Kağıtçıbaşı, 1983).

Suç davranışının sosyal ortamın ürünü olduğunu belirten sosyolojik teoriler sosyal yapı, onun değerleri, normları ve kurumlarına suçla ilişkisi bakımından odaklanmıştır (İçli, 2001).

Sosyoloji kuramcılarında Durkheim suçun 'normal' ve sosyal davranış için gerekli olduğunu ileri sürmüştür (İçli,2001). Durkheim standartların ve değerlerin kaybolması sonucu sosyal düzenin bozulmasını ifade eden 'anomi' kavramını ortaya koymuştur (Adler ve ark, 1991; Akt, İçli, 2001). Sapma kuramına göre insandaki ikileme sosyal düzenlemelerle insanın istekleri ve ihtiyaçlarının uyum gösterememesi sonucunda ortaya çıkan gerilimler neden olmaktadır. Durkheim biyolojik sapmış, fonksiyonel sapmış, eğrilmiş sapmış olarak 3 sapmış tarifi yapar. Kendiliğinden organik olarak sapma bozukluğu gösteren biyolojik sapmış, hasta topluma tepki gösteren normal kişi fonksiyonel sapmış, eğrilmiş (skewed) sapmış ise topluma uygun şekilde adapte edilemeyen kişidir (Taylor ve ark, 1988; Akt. İçli, 2001).

Merton sosyal yapıların bazı bireyler üzerinde uyum yerine uyumsuz davranışlara yol açtığını iddia etmektedir. Anomi kavramını kullanan Merton Durkheim'den farklı olarak anomi kavramını kültürel araçlar ve yasal yollar arasındaki uyuşmazlık şeklinde tanımlamaktadır. Merton insanların yasalara uyarken büyük baskı altında kalırlarsa suça başvurduklarını ifade etmiştir (Akt. İçli, 2001).

Alt kültür suç teorileri toplumda belli grupların veya alt kültürlerin suçu onayladığını veya en azından suça neden olan değerlere sahip olduklarını ileri sürerler. Bu tür gruplarla etkileşim halinde olan bireyler grup normlarına uyum gösterirler. Ülkemizde suçlu çocuklarla yapılan çalışmalarda bu çocukların daha çok alt sosyo-ekonomik düzeyden geldikleri belirtilmektedir (Yavuzer, 1993).

Sosyal öğrenme kuramcılarında Sutherland kişinin suçlularla temas ettiği ve suça karşı olanlardan izole olduğu için suçlu olduğu şeklinde açıklanan ayırıcı birleşimler teorisinde bireyin alışkanlıklar, yükümlülükler ve becerilerin hazır olduğu durumlarda onları alıp suç işlediğini ileri sürer. Sutherland'a göre bütün suçlar herhangi bir özel durum sonucu (yoksulluk, düşük zeka seviyesi, psikolojik bozukluk) ortaya çıkmamaktadır. Suçluluğun birey ve toplumsal durumdan kaynaklanmadığını, bireyin öğrenme sürecinin bir fonksiyonu olduğunu belirtir. Ayırıcı birleşimler teorisinde esas olan nokta suçlu davranışın öğrenilmesidir. Sutherland tarafından ortaya konan bu kurama göre;

1. Suçluluk davranışı öğrenilmiştir.
2. Suçluluk davranışı, karşılıklı ilişki süreci içinde diğer insanlarla birlikte olma sonucu öğrenilir.
3. Suçluluk davranışının öğrenilmesi, özellikle yakın gruplar içinde gerçekleşir.
4. Suçluluk davranışının öğrenilişi;
  - a) Bazen çok karmaşık, bazen de çok basit olan suç işleme tekniğini,
  - b) Tavırların ve güdülerin belirli yönünü kapsar.
5. Güdülerin çevrileceği belirli yön yasal kuralların 'mutlaka uygulanması gerekli kurallar' veya 'uygulanması zorunlu olmayan kurallar' olarak yorumlanmasından öğrenilir.

6. Bir kişi yasal kuralları ‘uygulanması zorunlu olmayan kurallar’ olarak yorumlayanlarla fazla, yasal kuralları ‘mutlaka uygulanması gerekli kurallar’ olarak yorumlayanlarla az ilişkide olduğu zaman suç işler. Sutherland suçluluk davranışının ilk çocukluk dönemlerinde geliştiğine ve yaşam boyu devam ettiğine işaret eder (Sutherland ve Cressey, 1966; Akt, İçli, 2001).

Birçok çalışma suçluluğa erken başlangıç yapanların ve erken cezai yaptırımlarla karşılaşanların kronik ve kötü bir gelişimle ilişkilerinin yüksek düzeyde olduğunu gösterir (Shoemaker, 1990).

Etiketleme görüşünü dile getiren Becker’e göre suçlu ve suçlu olmayan arasındaki fark suçluların buldukları toplumda suçlu olarak etiketlenmesidir. Bu ayırım kuralları koyan kişiler tarafından yapılan uygulamalar sonucunda ortaya çıkar (Akt. İçli, 2001).

Sosyal Kontrol Kuramı her insanda yasaya aykırı davranışlar sergileme eğiliminin bulunduğunu, insanların toplumun kontrolü nedeniyle uyumlu yaşadığını belirtmektedir. Bu kuramda iki temel yapı iç denetim ve dış denetimdir. İç denetim benlik kontrolü, başetme becerileri, engellenme toleransı ve iç görü gibi içsel özelliklerle dış koruma aile, okul, gibi sosyal kurumlar ile sağlanır (White, 1989, Akt, Yılmaz, 2002).

Hirschi’ye göre sosyal kontrolü sağlayan dört bağ bulunmaktadır: Bağlanma (attachment), taaahhütlerini yerine getirme (commitment), katılım (involvement), ve inanç (belief). Hirschi ‘ye göre ailesine bağlı, okula devam eden, sorumluluk üstlenen ve toplumdaki genel değerlere saygılı kişi suç işlemeyecektir (Agnew, 1985, Akt. Yılmaz, 2002). Sosyal kontrol kuramı ergenin çevresindeki kişilerle yakın ilişki kuramadığı, kurumların ergeni doğru yönlendirmediği, ergenin toplumsal etkinliklere katılamadığı ve toplum inançlarını paylaşmadığı sürece risk alma davranışı içinde olacağını ifade eder.

Robin ve Foster (1989) tarafından bilişsel kuramla aile sistemleri yaklaşımını temel alarak ebeveyn ergen problemlerini çalışarak geliştirilen model problem çözme-iletişim becerileri, bilişsel çarpıtmalar ve aile yapısı başlıkları altında altı varsayımı içerir. Genel olarak bu varsayımlar her ailede dengenin bulunduğu ve bu dengenin ergenin bağımsızlık aramasıyla oluşacak çatışmayla bozulabileceği, ailedeki problem çözme ve iletişim becerisi

eksikliklerinin çözümsüzlüklere sebep olabileceği, aile üyeleri arasındaki birbirleri arasındaki inançların iletişim problemlerine yol açabileceği, çatışmaların aile içerisinde olumsuz davranışların fazlaşmasına neden olabileceği, bazen anne-baba çatışmasının ergen çatışması yaratabileceği ya da arttırabileceği ve aile içindeki gruplaşmaların ebeveyn ergen çatışmasını arttırabileceği biçimindedir. Davranışsal Aile Modeli sağlıklı problem çözme ve iletişim becerilerine sahip, bütünlüğünü koruyan ve birbirleri hakkında gerçek dışı inançlar taşımayan ailelerin problemleri çözebileceklerini, bu şekilde olmayan ailelerde ise ergen ve diğer aile üyelerinin olumsuz etkileneceklerini belirtir.

Çocukluktan sonra gelen ergenlik yılları ise ailenin kontrolü ve etkisi altından çıkıp, akran etkisinin baskın olduğu dönemlerdir. Saldırganlık, özellikle de erkek çocuklar için, bu dönemde çoğu durumda cesaretlendirilir. Yirmili yaşlarda yeniden güçlenen aile etkisi, akran etkisinin önüne çıkmakta, bu da, saldırganlıkla ilişkili tablonun iyileşmesine yol açmaktadır (Farrington, 1996).

Ekolojik yaklaşım, davranış incelenirken her dönemde olduğu gibi ergenlik döneminde de sadece bir olgunun değil, çevrenin de ele alınması gerektiğini vurgular. Arnett ve Jensen (1993)'de risk alma davranışının benmerkezcilik ve heyecan arama eğilimi, yasalar, aile, medya ve toplumsallaşma süreci ile açıklanabileceğini belirtir. Benmerkezcilik ve heyecan aramanın risk alma davranışını açıklamak için yeterli olacağını belirtirler. Ancak bu iki özelliği belirleyen toplumsallaşma sürecidir. Toplumsallaşmayı iki tipte açıklayan Arnett 'dar toplumsallaşmada' ergenin sadece aile ile değil, tüm toplum tarafından kontrol edildiğini, 'geniş toplumsallaşmada' kısa süreli sonuçları olan davranışların bireyin kendi sorumluluğunda olduğunu, dar toplumsallaşmanın sanayileşmemiş toplumlarda olduğunu vurgular. Arnett risk alma davranışını etkileyen üç durum tanımlamıştır. Bunlar 1) Ailenin doğru ya da yanlış inançlarını çocuğa aktarması 2) Aile işleri için çocuk doğurma ve 3) İnanç ve görevler konusunda çocuğu zorlama'dır.

Risk alma davranışı (RAD) ile ilgili çalışmalarda cinsiyete ilişkin bulgular erkeklerin kızlara oranla daha fazla RAD göstermekte olduklarını göstermektedir. Hawkins, Catalona ve Miller (1992), Rockett, Spirto ve Fritz ve ark.(1991) yaptıkları çalışmalarda sosyo-ekonomik

düzyey ve annenin çalışması arttıka RAD'ın arttığını bildirmişlerdir. Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda parçalanmış ailelerden gelen ergenlerin daha fazla RAD gösterdiğini belirtmektedirler. Bazı çalışmalarda şiddet yaşanan ailelerde sık alkol kullanan ya da suç işleyen birey bulunan ailelerde yaşayan ergenlerin daha fazla RAD sergilediklerini belirtmektedir (Akt. Yılmaz, 2002). Toplumsallaşma süreci gençlerin toplumun uyumlu bir üyesi olmalarına katkıda bulunur. Bu süreçte başarılı olunursa gençlerin, toplum içerisinde yer almasını belirleyecek güdülenmeyi, sorumluluğu kazanmaları sağlanmış olacaktır (Bortner,1988; Dukes, Martinez ve Stein,1997, Akt. Delikara, 2002).

Erkeklerin kızlara göre suç kabul edilen davranışları daha çok sergilemelerinin nedeni kız ve erkeklerin farklı toplumsallaştırılmalarından kaynaklanabilir. Kızlar sıcaklık, koruyuculuk, fedakârlık, bağımlılık ve başkalarının isteklerine duyarlı olma gibi özelliklere sahip yetiştirilirler. İleride eş ve anne olmaya hazırlanırlar. Erkeklerde ise bağımsız, rekabetçi, başarılı olma, girişimci olma, saldırganlık gibi özellikler teşvik edilirler ve risk almaya daha eğilimli olarak büyürler. Bu da erkekleri sapmaya daha kolay sürükleyebilmektedir (Hengeler, 1989). Bunun yanı sıra kızların, erkeklere göre özellikle anneleri tarafından daha çok denetlenmeleri de kızların sapmadan uzak kalmalarına neden olabilir (Kaner, 1996, Akt. Kaner, 2002).

Farrington (1986; Akt. Farrington, 1996)'ın Cambridge Gençlik Çalışması'nın sonuçları, özellikle saldırganlıkla ilişkili eylemlerin ergenlik dönemindeki yaşlarda en yüksek noktaya vardığını, 20'li yaşlarda ise azaldığını göstermektedir. Bu çalışmada İngiliz erkek çocuklarında 15 yaşlarında artan işyerlerinden çalmaların, 18 yaşlarında azaldığı bulunmuştur. Kızların ise, aynı davranışları 14'ten 15'e kadar yükselen yaşlarda sergiledikleri saptanmıştır. Mahkum olanların 17 yaşında en üst noktaya ulaştıkları belirlenmiştir. Hırsızlık ve soygun bu yaş grubunun çoğunlukla suçlu bulunduğu eylemlerdir. Yirmili yaşlarda ise şiddetle ilişkili suçlar ön plana çıkmaktadır.

Hormon düzeyi ergenlikle birlikte yükselmeye başlar. Bu yüzden hormon düzeyinin davranışlar üzerinde etkisi bulunduğu ileri sürülmüştür. Toplumsal etkilerin vurgulandığı bir başka açıklama ise doğumdan itibaren genellikle ailelerin çocuğun saldırganlık davranışlarını

engellemeye yönelik tavır sergilediklerini ifade eder. Çocukluğu takip eden ergenlik yıllarında, ergen ailenin kontrolü ve etkisinden çıkıp, çoğunlukla akran etkisi altına girmektedir. Saldırgan davranışların bu dönemde çoğunlukla cesaretlendirildiği bilinmektedir. Yirmili yaşlarda yeniden etkisini gösteren aile, akran etkisinin önüne geçmektedir (Farrington, 1996).

Boylamsal çalışmalar yapan araştırmacılardan Loeber (1996), 10–16 yaşları arasındaki erkek çocuklarında davranış biçimlerini sınıflandırmıştır. Davranış biçiminin tanımlanması, erken dönemde belirlenecek uyumsuz davranışları ileride yüksek risk oluşturacak davranış biçimlerinin geçici nitelikteki küçük ya da büyük gençlik problemlerinden ayrımı noktasında da önemlidir. Temel sorunlardan biri de, bozuk davranış biçimlerinin nedenlerini ve risk faktörlerini formüle ederken neden bazı gençlerde problem davranışının hiç başlamadığı, geçici olduğu ya da ilerleme göstermediği sorusudur. Pittsburgh Gençlik Çalışması adını taşıyan araştırmada sapkın davranışların gelişiminde, tek davranıştan daha çok, değişik davranış örüntülerinin etkili olduğu saptanmıştır.

Çocukları suç işlemeye iten etmenlerin kaynakları aile, okul, toplum yanında kişinin bireysel özellikleri de olabilir. Okullar yerine getirdikleri görevlerle sadece çocuklara okuma yazma öğretmek gibi temel öğretim hizmetlerini sunarak suçun önlenmesine yardımcı olmakla kalmamakta aynı zamanda şiddet ve uyuşturucu kullanımı gibi riskli durumların ortadan kalkmasında da aktif görevler üstlenebilmektedir. Bu yüzden okul, yerine getirmesi gereken işlevleri gerçekleştirmez ise bireyin başarısı, gelişimi, çevreye uyumu ve ruh sağlığı olumsuz şekilde etkilenecek, çocukların gelişim ve uyumla ilgili sorunların çözülmediği durumlarda çocukların okuldan kaçma, hırsızlık gibi davranışlarda bulunmalarına yol açılabileceği vurgulanmaktadır (Yavuzer, 1998).

Bireyin bütün ihtiyaçlarını karşıladığı yer olan toplum çoğu zaman bireyin suç işlemesinde etkin bir rol oynar. Kimi alt kültürel öğeler (varoşlar/sokak çeteleri) bu öğelerle iç içe kalan bireyleri sosyal süreç içinde öğrenmeleri veya başka bireyleri örnek almaları ile birer potansiyel suçlu konumuna getirebilir (İçli,2001).

Etkileşimci görüş içerisinde yer alan Thornberry (1996)'e göre ise, sapkın davranış ve sapkın davranış gösteren akran grubunun birlikte olması, her biri diğerini karşılıklı güçlendiren ve etkileyen nedenlerdir. İnsan davranışının doğasındaki etkileşim arayışından dolayı ilişkilerin karşılıklı olması büyük olasılıktır. Thornberry'nin çalışmalarının sonuçlarına göre, sapkın davranış gösteren akran grubu içinde yer alma, yasal olmayan davranışın ortaya çıkmasında etkilidir. Düşük düzeyde gözlenen sapkın davranış da, sapkın davranışlı akran arkadaşlıklarını ortaya çıkaran ardışık nedenlerin başında yer alır.

Suçtu açıklayan yaklaşımlardan bir diğeri de zorlanma, denetim ve sosyal öğrenme gibi kuramlardan unsurlar içeren 'Bütünleşik Kuramlar' (*Integrated Theories*)'dır. Bu kuramlar da çoğunlukla yaşam boyunca yayılmış açıklamalardır ve suçun nedenlerinin belli bir sırayla ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu kuramcılar arasında yer alan Elliott (1996) tarafından yürütölen bir çalışmada bulgular, sapkın akran etkisine maruz kalmanın, sapkın davranışın ortaya konmasını öncelediği yönündedir. Bu da, sosyal öğrenme açıklamasını desteklemektedir. Erken evre olarak tanımlanan ve düşük seviyede saldırganlıkların göröldüğü sapkın davranışlarda, akran birlikteliğinin baskın bir faktör olduğu ve etkinin çoğunlukla tek yönlü (akran birlikteliği → sapkın davranış) olarak gerçekleştiği bildirilmektedir. İleri evre olarak betimlenen sapkın davranışlarda ise, karşılıklı ve iki yönlü etkileşimin varlığına ilişkin bulgular elde edilmiştir. Böylece, gelişimsel evrelerin sapkın davranışın açıklama çabalarına eklenmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Özetle, 12–18 yaş arası sapkın davranış ile sapkın davranışlı arkadaş edinimi konusunda sosyal öğrenme yaklaşımının açıklamaları diğeri açıklamalara göre ön plandadır. 11 yaş grubunu ele aldığımızda ise, bu tür davranışların sergilenmesinde akran etkisinin öncelikli neden olmadığını, bunun yerine çocuğun aile bireylerinin etkisinin güçlü olduğu görölmektedir. Sapkın davranışlı akran grubuyla birliktelik ile sapkın davranış gösterme değişkenleri gelişimsel boyutta ele alındığında, bu tür davranışların ergenliğin orta dönemlerinde artma, geç ve erken dönemlerinde ise azalma sergilediği görölmektedir. Erken dönemler sapkın davranışlı akranlara doğru yönelimi oluştururken, geç ergenlik ve erken yetişkinlik dönemlerinde yalnızca akran grupları ön planda yer almamaktadır. Belirleyici öneme sahip sosyal ilişkiler, ikili ilişkiler ve karşı cinsle olan

ilişkiler olmaktadır. Öte yandan, bu dönemsel geçişler aşamalı bir nitelik taşımaktan çok, ani geçiş niteliği taşımaktadır.

1.1.3 Psikolojik Yaklaşımlar

Sosyal öğrenme kuramcılarında Bandura ergenlik dönemini yetişkinlik ve çocukluktan çok da farklı olarak değerlendirmemektedir. Gelişimin süreklilik içerdiğini ve aşamalı olmadığını savunan Bandura, bu dönemin yeniden doğuş, fırtına ve stres dönemi olarak tanımlanmayacağını, bu dönemdeki değişikliklerin çocuk-ebeveyn, akran, öğretmenlerle ilişkiler, kültürel durum ve sosyal beklenti gibi faktörlerle açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Örneğin ergenlikte görülebilecek saldırgan davranışın nedenini, önceki çocuk büyütme uygulamalarında aramanın ergenin uyum problemlerinde aramaktan daha doğru olduğunu belirtmektedir (Muuss,1975). Sosyal öğrenme kuramı çocuklukta ebeveynlerin, okul çağında öğretmenlerin etkili olduğunu, ergenlikte ise akranların model olarak etkilerinin arttığını belirtir. Bandura'ya göre modeli gözleme kişide davranışla ilgili engellerin kalkmasına yol açmaktadır (Muuss,1975). Sosyal öğrenme kuramı kişinin gözlem yoluyla pek çok davranışı öğrendiğini ve pekiştirilme olasılığı durumlarında bunları davranışlara dönüştürdüğünü belirtmektedir. Ergenlerin birlikte oldukları grup ve aile içerisinde davranışların izlenmesi ile pekiştirilmesi sonucu bu davranışların sergilenebileceğini ifade eder.

Bandura gelişim süreci içerisinde çocukların birçok model davranışlarından etkilendiklerini, ama hiçbirinin davranışının aynı olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle çocuklar ana-babalarının, kardeşlerinin ve diğer modellerin aynı olmadığını, gözlem yolu ile sergilenen öğrenmenin bireysel farklılıkları da içerdiğini ifade etmişlerdir (Akt. Çelen, 1999)

İnsanların algı, güdü ve problem çözmesi ile ilgilenen bilişsel kuramcılardan Piaget dünyayı algılama, anlama ve düşünmenin çeşitli yollarını temsil eden şemaların değişebildiğini, bu değişim sürecinin uyma olduğunu, çocuk veya kişinin şemasına uymayan bir deneyim yaşandığında şemada değişiklik oluşacağını ve bunu yeni durum ile şemaya uymak için kullanacağını ifade etmiştir (Atkinson ve ark, 1999).

Öğrenme psikolojisinin psikoanalitik yaklaşımın tamamlayıcısı olduğunu ileri süren ve anahtar kavramları dürtü kavramı olan John Dollard ve Neal Miller ‘alışkanlık hiyerarşisi’ adını verdikleri kavramla organizmanın bir uyarın durumunda bir çok tepkide bulunma potansiyeline sahip olduğunu belirtmişlerdir. Dürtüyü ortadan kaldırmak için birey hiyerarşik bir sıra kapsamında bir davranım sergiler. Çocukluk yıllarında önem kazanan bu düzende çeşitli uyarın durumlarına ilişkin sayısız tepki hiyerarşileri geliştirilir. Sapkın davranış biçimlenirken bu davranışa ilişkin sıra da değişir. Genelde uygun olmayan davranış örüntülerinin kaygıyı azalttığı için kolayca değiştirilemeyeceğini ifade etmişlerdir (Akt. Çelen, 1999)

Piaget düşünme ve akıl yeteneklerinin olgunlaşma süreçleri içinde niteliksel olarak farklı bir dizi aşamadan geçtiğini vurgulamış; bilişsel gelişimi 4 evreye ve bu evreleri alt evrelere ayırmıştır. Evreler 1-Duygusal motor (Doğumdan iki yaşına kadar) 2-İşlem öncesi (2-7) 3-Somut işlem (7-11) 4-Formal işlem (11 ve yukarı) dir.

Çocuğun ahlaki ve sosyal kuralları kavramasının bilişsel gelişim düzeyi ile uyumluluğunu ele alan Piaget, işlem öncesi evrede yaptığı çalışmada çocukların eylemin sonuçlarından çok, ardında yatan niyetler açısından yargılandığını, işlem öncesi çocuğun kasıtlı, fırsatçı yalanlar ile zararsız abartmalar ya da hatalı ifadeler arasında ayırım yapamadığını vurgular. Ahlaki anlayış 3. evrede başlamaktadır. Çocuk bazı kurallara uymanın toplumsal bir zorunluluk olduğunu kavramaya başlar (Piaget ve Inhelder,1969;Akt, Atkinson ve ark,1999). Piaget, bireyin hiyerarşik olarak bilişsel gelişim dönemlerinden geçerek olgunlaşma yaşadığını belirtir. Bilişsel gelişim dönemlerinde bir denge yoksunluğu gerçekleşirse ortaya sorunlar çıkacaktır (Muuss,1996).

Kohlberg, Piaget’in ahlaki yargı yürütmesini ergenlik ve yetişkinliği de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Kohlberg’in çalışmasında ahlaki ikilemler denekler öyküler biçiminde sunulmuş, ahlaki yargıların gelişiminde evrensel aşamaların varlığı sınıanmıştır. Kohlberg, 3 düzeyde 6 ahlaki yargı evresi saptamıştır. Yanıtlar eylemin doğru veya yanlış değerlendirmesi değil, sonuca gidilirken geliştirilen akıl yürütme temelindedir. Kohlberg, işlemsel düşüneyi

kazananların, III. Düzey, yani toplumsal kuralların üstünde ahlak için gereken soyut düşünceyi, (görenek sonrası) geliştirebileceklerini öne sürer.

1-Düzey Toplumsal kurallardan önceki ahlak:

1.evre Cezalandırılma yöntemi (Cezadan kaçınmak için kurallara boyun eğer.)

2.evre Ödüllendirme yöntemi (Ödüllenen ve yaptığı için karşılığını görmek için uyum.)

2.Düzey toplumsal kurallara göre ahlak:

3.evre iyi oğlan/iyi kız yönelimi

4. evre Otorite yönelimi.

3.Düzey Toplumsal kuralların üstünde ahlak:

5.evre sosyal anlaşma yönelimi.

6. evre Etik ilke yönelimi. (Kohlberg, 1976; Akt, Atkinson ve ark,1999)

Edimsel koşullanmayı benimseyen Thorndike öğrenmenin, amaçla uygun olmayan davranışların elenerek kazanıldığını, evrim sürecinde en iyi uyum sağlayabilenlerin hayatta kalma yasasına benzer şekilde ‘etki yasası’ adını verdiği rastlantısal etkilerin olumlu sonuçlarına verilen tepkilerle seçildiğini ileri sürer (Atkinson ve ark, 1999).

Küçük yaşlarda çocuklar tarafından başkalarına ait olan bir şeyi izinsiz alma davranışına sık rastlanır. Bazı uzmanlara göre suçluluk kategorisine girdiği halde, önemsiz suçları işlemeyen hemen hiç kimse yoktur. Fakat bu çocukların gelecekte de suçlu olacağı anlamına gelmez. Gelişimin ilk evrelerinde çocuk, yaşamını dürtüleri ile yönetir. Ancak gelişim süreci içinde çocukların büyük bir bölümü sosyalleşerek çevreye uyum sağlar (Yavuzer, 1998).

Öte yandan birçok çalışma suçluluğa erken başlangıç yapanların ve erken cezai yaptırımlarla karşılaşanların kronik ve kötü bir gelişimle ilişkilerinin yüksek düzeyde olduğunu gösterir (Farrington, 1990; Akt. Pedersen, 2000). Ferguson ve Harwood (1997) uyuşturucu kullanımına erken başlamanın olumsuz psikolojik sonuçlar ve genç suçluluğu ile ilişkili olduğunu kaydetmişlerdir (Akt. Pedersen, 2000).

Loeber ve Stouthamer (1996) ise ihmal, çatışma, sapkın davranışlar, engelleme gibi aile faktörlerinin olumsuz gelişim ile bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir. Norveç’te yapılan çalışma çoğunlukla 15-17 yaş arası gençlerin suç içerisinde yer aldığını ve bu durumun söz

konusu yaş dilimi içerisinde zirve noktasına ulaştığını göstermektedir. Gottfredson ve Hirschi'ye göre ergenlik dönemi ve işlenen suçlar arasındaki ilişki farklı zamanlarda, farklı yerlerde ve farklı sosyal gruplarda kaydedilebilir. Farrington'a göre hırsızlık suçu 15 yaşından önce zirveye ulaşırken diğer suçların 15-18 yaşları arasında en üst seviyeye ulaştıkları boylamsal kanıtlarla ifade edilmiştir (Pedersen, 2000).

Suç davranışının her türü topluma zararlı olmakla birlikte, suçun doğası, mağdurlar üzerindeki etkisi, motivasyon yönleri açısından farklılıklar gösterebilmektedir. Şiddet içeren ve içermeyen suçları ayırt ederken odaklanılan nokta, kişilik ve zeka gibi psikolojik faktörlerdir. Bununla birlikte sosyolojik değişkenlerin şiddet, saldırganlık ve antisosyal davranış üzerindeki etkileri geneldir (Gerstein, 1993).

Robins (1986; Akt. Farrington, 1996), 'antisosyal kişilik' yapısını sapkın davranışların ardında yatan en önemli nedenlerden biri olarak göstermektedir. Antisosyal kişilik yapısını çocukluktan erişkinliğe kadar süreklilik gösteren bir özellik olarak ele alan Robins, DSM-IV'deki tanı ölçütleri yoluyla veri toplamıştır. Bulgular, antisosyal erişkin erkeklerin genellikle hiç kimse ile kişisel ilişki geliştiremediklerini, çalışma hayatında düşük performans sergilediklerini, suç işlemeye eğilimli, planları dürtüsel olarak değişen ve en küçük bir engellenmede bile huy değişikliği gösteren yapıda olduklarını göstermektedir. Robins (1986), bu tür bireylerin çocukluk yaşantıları incelendiğinde, huzursuzluk, dürtüsellik, suçluluk duygusu eksikliği, düşük okul başarısı, okuldan/evden kaçma, hayvanlara ve insanlara acıma duymama, ve sapkın davranışlara eğilim gibi özelliklere sahip olduklarını ifade etmektedir. Benzer bir yaklaşımla West ve Farrington (1975) sapkın davranışların çocukluktan erişkinliğe devam eden geniş bir sendrom olan antisosyal davranış bozukluğunun bir ögesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Boylamsal çalışmaların bulguları çocukluk dönemindeki antisosyal davranışların yetişkinlik dönemindeki antisosyal davranış bozukluğu belirtilerini tahmin etmemizi sağlayabileceğine işaret etmektedir. Antisosyal eğilim bazı koşullarda saldırganlığa, bazı koşullarda ise, antisosyal davranışlara yönlendirebilir. Dikkate alınması gereken nokta, ilgili faktörler arasındaki etkileşimlerdir. Farrington (1996)'nın değerlendirmesine göre, doğumdan

yetişkinliğe kadar uzanan süreç içinde antisosyallikle ilgili bulgular çocuklukta başkalarına zarar verme, okul döneminde okuldan kaçma, daha ileri yaşlarda araba hırsızlığı, ev soyma ve erişkinlikte eşi dövme ve çocukları ihmal etmek gibi, yaşlara göre bazı farklılıklar sergileyebilmektedir. Bu nedenle, gelişim evrelerinin suç kariyerinin oluşumunda önemli yere sahip olduğu görülmektedir. Farklı evrelerde sergilenen bir davranış, diğer davranışlar için bir başlangıç oluşturabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, iki yaşında hiperaktivite gösteren bir çocuğun, altı yaşına geldiğinde hayvanlara gaddarca davrandığını, on yaşlarında ufak dükkân hırsızlıkları, on beş yaşlarında hırsızlık, yirmili yaşlarda soygun, eşe tecavüz, ani saldırı, çocuklara yönelik suiistimal, alkol kullanımı ve zamanla iletişim bozuklukları sergilediğini görebiliriz. Çocukluk dönemindeki antisosyal davranış örüntüsünün, ileriki dönemlerde antisosyal davranış örüntülerine, bu yüzden de suç kariyerine yönlendirebilme olasılığının güçlü olduğu anlaşılmaktadır (Farrington, 1996).

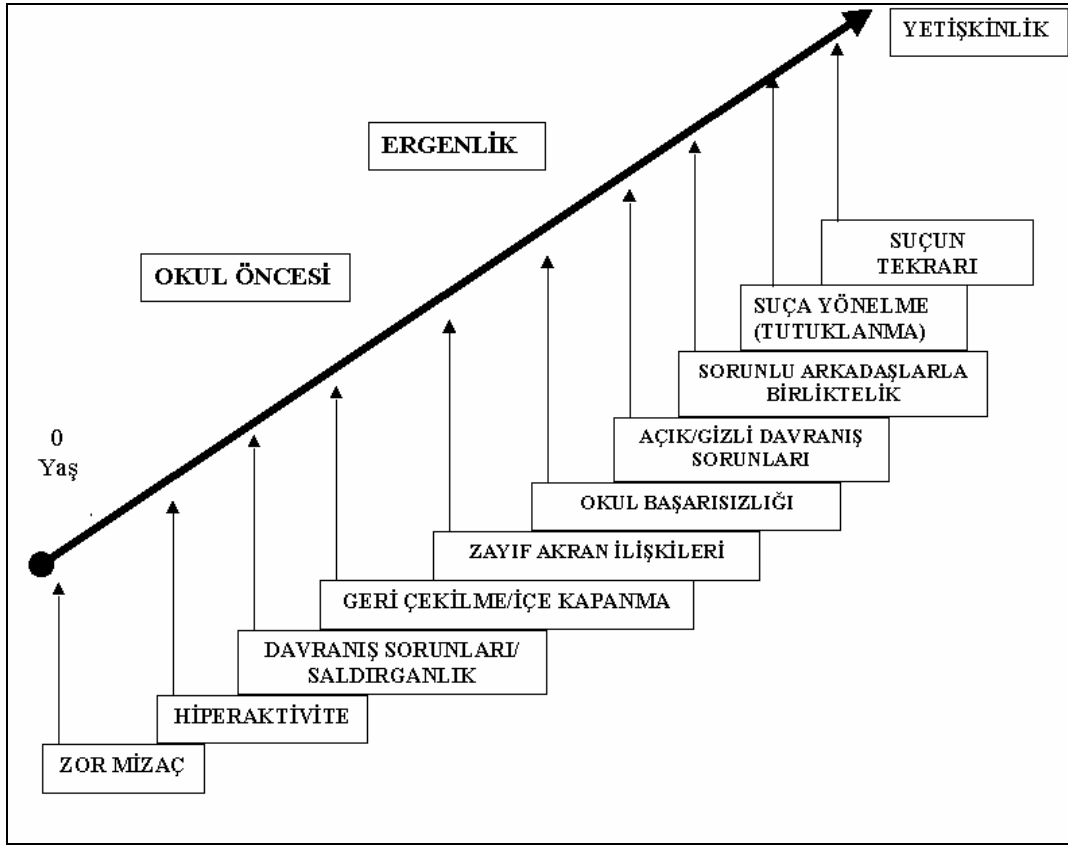
Farrington'un (1996), yürüttüğü boylamsal bir çalışmada 8-10 yaşlarında öğretmen ve arkadaşlarına kötü davranışlarda bulunan ve çevresindekileri rahatsız eden çocukların 18 yaşlarında da antisosyal eğilim gösterdikleri gözlenmiştir.

Suçbilim literatüründe suç ve zeka arasında bir bağlantı bulunduğuna ilişkin çeşitli bulgular yer almaktadır. Bu çalışmaları değerlendiren Farrington (1996), düşük sözel olmayan zeka düzeyinin genellikle tekrarlı suç işleyen ergenlerin belirgin bir karakteristiği olduğunu belirtmektedir. Fakat sapkın davranışla düşük zeka düzeyi arasında kesin nedensel bağlantı kurulamayacağı sıklıkla belirtilmektedir. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin ailenin geliri ve büyüklüğü gibi diğer değişkenlerle belirlendiği unutulmamalıdır. Buna ek olarak, son zamanlardaki çalışmalar yalnızca zeka düzeyi ile ilgili değerlendirmelerin yeterli olmadığını, bunun yanında bilişsel ve nöropsikolojik yetersizliklerin de ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Farrington (1996) zeka düzeyi ile saldırganlık ilişkisindeki ara değişkenin soyut kavramsal beceri olduğunu düşünmektedir. Zeka düzeyindeki düşüklük ve düşük düzeydeki okul başarısı, çevreyle kurulan empatik ilişkilerin zayıflığına, dolayısıyla da, saldırganlığa eğilimin ortaya çıkmasına zemin oluşturmaktadır.

Heilbrun (1979) yaptığı araştırmasında zekanın kişilikle etkileşim halinde olduğunu ve bu yüzden şiddet içeren veya içermeyen suçluların arasındaki farklılıkların ayırt edilebildiğini bulmuştur. Psikopatoloji ve düşük zekayı betimleyen kişilik özelliklerine sahip bireylerin şiddet ve dürtüsel suçla ilgili olduğunu bulmuştur (Akt. Gerstein, 1993).

Suç davranışlarının gelişimiyle ilgili açıklamaları 'süreklilik' ve 'değişkenlik' temalarını vurgulayan iki grup içerisinde belirtmek mümkündür. İlk grupta 'Süreklilik' teması vurgulanmaktadır. Bu gruba göre çocukluk döneminde izleri görülen suç davranışları özellikle kronik ve ciddi saldırganlık sergileyenler için ileriki yıllarda da benzer şekilde ilerler. Dolayısıyla, bazı bireysel özellikleri bulunduran suça eğilimli kişilerin, suça yönelme nedenlerinin aynı olmadıkları, farklı bir grup oluşturdukları ileri sürülür. Gelişimsel perspektifle sorunlu davranışların sade bir şekilde ele alınamayacağı görülmektedir. Sorunlu davranışlar bir başka sorunlu davranışın zeminini hazırlar; bu davranışlar bir dizi biçiminde birbirini izleyebilir. (Örn., hiperaktivite – dikkat eksikliği – akademik başarısızlık) (Loeber, 1996).

Şekil-2 Sorunlu Davranışların Gelişimsel Sırası (Kaynak: Loeber, 1990) .

Erken çocukluk döneminde problemlili davranışlarının fark edilebilmesinin mümkün olduğu konusunda kuramcılar görüş birliğine varmaktadır. Genel düşünce, sorunlu davranışların gelişiminin ardışık bir sıra sergilediği yönündedir (Hawkins, 1996). Loeber (1996), alandaki bulgulardan yola çıkarak, sorunlu davranışın ortaya çıkışını genel bir gelişimsel çizgi içinde değerlendirmiştir (bkz. Şekil-2). Loeber, bireylerin kalıtsal olarak getirdikleri yapıya bağlı olarak beliren zor mizaç özellikleriyle başlayan sürecin okul öncesinde hiperaktivite, saldırgan davranışlar ve içe kapanıklık gibi özelliklerle sürdüğünü belirtmektedir. Ergenliğe doğru zayıf akran ilişkileri ve okulda başarısızlık, ergenlik döneminin içinde açık/gizli davranış sorunlarını ve sorunlu akranlarla ilişkileri de beraberinde getirmektedir. Ergenliğin sonlarına doğru görülen suça karışma ve tutuklanma süreci, tekrarlanan suç davranışları için ilk resmi adımı da oluşturmaktadır.

1.2 KİŞİLİK

Kişilik psikolojide en geniş kapsamlı kavramlardan birisidir. Böyle olunca da ortak bir tanımın ortaya konması zorlaşmaktadır. Kişiliğin niteliği hakkında ortak bir görüş yoktur. Çünkü bu terim günlük dilde çok çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bu konuda zihni karıştıran önemli etkenlerden biri de, kişilik sözcüğünün çoğu kez karakter, huy, mizaç ve benlik gibi terimlerle aynı şekilde anlaşılmasıdır (Yanbastı, 1990).

Kişilikle ilgili birçok tanım bulunmaktadır. İnsanlar sahip oldukları kişilik özellikleriyle tektir ve farklıdır. Bunun için bireylere özgü kişilik özellikleri vardır ve kişilik özellikleri bireyi diğer insanlardan ayırt etmemizi sağlamaktadır (Fredenburgh, 1971). Kişilik bireyi diğer bireylerden ayıran, farklı kılan, bireyin ilerdeki davranışlarına yönelik tahminlerimizin dayanağını oluşturan ve göreceli olarak değişmez özelliklerini belirten bir terimdir. Bu terim, bir insanın bütün ilgilerini, tutumlarını, yeteneklerini, konuşma tarzını, dış görünüşünü ve çevresine uyum biçimini de kapsar. Kişilik bir kişinin fiziksel ve sosyal ortamla etkileşme biçimini tanımlayan düşünce, duygu ve davranışın ayırt edici ve karakteristik örüntüleri olarak tanımlanabilir (Atkinson ve ark,1999). Bireyin tekliliğinin göstergesi olarak betimlenebilecek olan kişilik kalıcı ve sürekli (Krahe, 1992). Kişilik farklı teorik perspektif ve kuram tarafından değişik seviyelerde kavramlaştırılan bir olgudur. Her bir seviyenin davranış ve deneyimlerdeki birey farklılıklarını anlamamızda katkısı vardır (John ve Srivastava, 1999).

Kişilik psikolojisinin iki görevi olduğu ileri sürülebilir. İlki insanları diğer insanlardan ayıran değişkenlerin gösterilmesini içermektedir. İkincisi bütün insanlar açısından bakıldığında insan eylemlerinin psikolojik süreçlerini sentezlemeyi içerir (Atkinson ve ark, 1999).

Kişilik kuramlarının yaklaşımı fonksiyonel olmakla birlikte ele aldıkları problemler daha çok organizmanın uyumunda etkili olan faktörlerin araştırılması, bireyin yaşamında ve ruh sağlığında etkili olan faktörlerin belirlenmesi, bunların analizi ve tanımları olmuştur. Mesela, deneysel psikoloji uyarıların taşınma hızını, düşüncenin beyindeki yerini, bilinç tanımı v.b. konularla ilgilenirken, kişilik kuramcıları insanların neden organik bir bozukluk yokken psikolojik bozukluklar geliştirdiğini, çocukluk problemlerinin yetişkinlikteki uyumda oynadığı

rolü, ruh sağlığını tedavi etme koşullarını, davranışı yönlendiren güdülerin neler olduğunu araştırmışlardır. Kişilik kuramcılarının yeni yaklaşımları genel psikolojik sorunlardan kaynaklanmış, uygulamaya dönük cevaplar arama yönünde olmuştur. Kuramlarla birlikte onların uygulama alanlarını da bulmaya çalışmışlardır.

Psikologlara göre kişilik bireyin özel ve onu diğerlerinden ayıran davranışlarını içermektedir. Kişilik bu şekilde özeldir; çünkü bireyin sıklıkla sergilediği ya da en sıradan özellikteki davranışlarını ifade eder. Bireyi başkalarından farklılaştırması yönüyle de ayırt edicidir. Bununla birlikte, kişilik kendine özgü ve ahenkli bir bütündür. Öyle ki, bir insana ilişkin her nitelik, o insanı anlamada bize ipucu verir. Onun belleği, dış görünüşü, direnme süreci, sesi ve konuşma tarzı, tepki hızı, insanlara doğaya ya da makinelere karşı ilgi duyması sporculuğu v.b. özelliklerin tümü o insanın kişiliğini betimlemede önemlidir. Kişiliğin, kişinin 'sahip olduğu' bir şey olduğunu söyleyen bir takım insanlar kişiliklerini 'arkadaş canlısı', 'hoş', 'güçlü' ya da saldırgan gibi kelimelerle belirtmeye çalışırlar (Yanbastı, 1990). Özellikle çevremizde birinin kişiliğini tanımlamamız istendiğinde onun kişisel özelliklerini, zeki, dışadönük, dürüst, vb. sıfatların kullanıldığını görürüz (Atkinson ve ark, 1999). Vurguda bulunulan nokta, kişiliğin, bireylerin diğer kişiler yanında gösterdiği davranış özellikleri olduğudur (Yanbastı, 1990).

Kişilik teriminin çağdaş dillerde pek çok karşılığı vardır. Bu tanımları üç kategoride toplamak mümkündür:

1. Kişilik sosyal beceriler, onun diğer insanlarla olan farklı koşullarda farklı biçimlerdeki ilişkiler ve davranış toplamıdır.
2. Kişilik bir insanın diğer insanlarda oluşturduğu imaj ve etkidir.
3. Bir insanın özellikleri ile çevresi arasındaki ilişkilerin oluşturduğu davranış eğilimlerinin toplamıdır (Yanbastı, 1990).

Görüldüğü gibi bireylerin tasvirini yaparken en çok kullanılan terimler kişide bulunan kişilik özellikleridir. Psikologlar kişilik özelliklerini sistematikleştirme çalışmaları esnasında (a) potansiyel özellikler grubunu, insan kişiliğinin çeşitliliğini kapsayan daha küçük bir gruba indirgemeye çalışırlar; (b) kişilik özelliklerini ölçtükleri araçların geçerli ve güvenilir olmasını

sağlamaya çalışırlar; ve (c) özelliklerin kendi aralarındaki ve özelliklerle davranışlar arasındaki ilişkileri keşfetmek için uygulamalı araştırmalar yaparlar (Atkinson ve ark, 1999).

1.2.1 KİŞİLİK KURAMLARI

Kişilik kuramları ile ilgili yaklaşımları psikanalitik, davranışçı, özellik ve fenomolojik yaklaşımlar olmak üzere dörde ayırmak mümkündür. Psikanalitik yaklaşım insan kişiliğinin görelili olarak sabit olduğunu, kişiliğin yaşamın ilk 5 yılındaki çevresel olaylar ve doğuştan gelen dürtülerle belirlendiğini vurgular. Davranışçı yaklaşım kişilikte davranış üzerindeki çevresel ya da durumsal belirleyicilerin önemini vurgular. Davranış kişisel ve çevresel değişkenler arasındaki sürekli bir etkileşimdir. Çevresel koşullar öğrenme ile davranışı, kişinin davranışı da çevreyi etkilemektedir. Davranışın anlaşılabilmesi için kişinin özellikleriyle durumun özelliklerinin etkileşimine bakılır. Özellik yaklaşımları ise kişileri birbirinden ayıran değişkenleri ayırt etmeye çalışırlar. Fenomolojik yaklaşım kişinin benlik kavramı gelişimi ve kendini gerçekleştirme amacı ile ilgilidir. Bu yaklaşım içerisinde yer alan Carl Rogers ve Abraham Maslow, hümanistik bir anlayışla kişinin öznel deneyimleri üzerinde çalışmışlardır (Atkinson ve ark, 1999).

Bu genel akımlar içinde kişilik hakkında görüşleri ileri süren birçok kuramcı vardır. Kişilik kuramları bireylerin diğer bireylerden farklılaşma yönlerini belirli terimlerle açıklayan modellerdir. Karakteristik olarak teorisyenler kişilik organizasyonun temelini sağlayan davranış değişiklikleri ararlar. Bunlardan en tanınmış olanı psikanalizin kuramcısı Freud'dur. Freud'a göre kişilik üç parçadan oluşmaktadır. Kişiliği oluşturan bu üç yapı (id, ego, süperego) sürekli etkileşim halindedir. Bu yapılar davranışı kontrol etme işlevi görmektedirler.

İd; Freud id'i gerçek ruhsal varlık olarak betimlemiştir. İnsanın zihinsel yaradılışının en ilkel kısmıdır ve doğuştan gelir. Cinsellik, yeme ve yaşamın devamı için gerekli olan diğer biyolojik dürtüleri temsil eder. Zevk prensibini takip ettiğinden başkalarının haklarını dikkate almadan tatmin olmayı ister ve fazla enerji birikimine katlanamaz.

Ego; Kişiliğin gerçekçi yürütme organı olan ego aynı zamanda id, süperego ve dış dünyada çatışma halinde olan istekler arasında bir uzlaşma sağlamaktadır. Bu dönemde bulunan çocuk, arzularının yaşamın ilk yıllarındaki gibi tatmin edilemeyeceğini öğrenir.

Bireylere toplum geleneklerine göre id'in isteklerini karşılama olanağı verir. Toplum standartlarını dikkate alır.

Süperego; Kişiliğin üçüncü ve en son gelişen sistemi olan bu yapı toplum yasalarını kapsar. Süperego'nun başlıca işlevleri:

1. İd'den gelen içgüdüsel dürtüleri bastırmak ve yönlendirmektir. Bunlar özellikle toplumun açıklanmasını hoş karşılamadığı nitelikteki cinsel ve saldırgan dürtülerdir.
2. Ego'yu gerçekçi amaçlar yerine temel amaçlara yönelmeye ikna etmek.
3. Kusursuz olmaya çabalamaktır.

Freud'a göre kişilik bir bütün olarak işler. İd kişiliğin biyolojik bölümünü, ego psikolojik ve süperego toplumsal bölümlerini oluşturur. Egonun yönetici önderliği altında bir ekip olarak hareket eden id, ego, süperego farklı ilkelerle çalışan psikolojik süreçlere verilmiş adlardır. Freud'a göre bilinçsiz suçluluk duygusu erkeklerin annelerine karşı cinsel isteklerinin tanımı olan Oedipus kompleksi ile ilişkidir. Saldırganlık üzerine yoğunlaşan psikologlardan Freud'un psikanalitik kuramı saldırganlığı bir dürtü, sosyal öğrenme kuramı ise öğrenilmiş bir tepki olarak görür.

Freud'un kuramında eylemlerimizin birçoğu içgüdüler, özellikle cinsel içgüdü tarafından belirlenir. Bu içgüdülerin ifade edilmesi engellendiği zaman saldırganlık dürtüsü ortaya çıkar. Daha sonra psikanalitik kuramın takipçileri engellenme–saldırganlık varsayımını bir kişinin hedefe ulaşma çabası engellendiğinde engeli (kişi veya nesne) incitme davranışını güdüleyen bir saldırganlık dürtüsünün ortaya çıktığını belirtmişlerdir. (Akt. Atkinson ve ark, 1999, Yanbastı, 1990, Shoemaker, 1990)

Bir başka psikanaliz kuramcısı Aichorn (Akt. Yavuzer, 2001) 'gizli suçluluk' adını verdiği kavramın kişilerin anında tatmin isteyen kişisel ihtiyaçlarını başkalarına bağlı olmaktan daha önemli sayan, yanlış veya doğru olduğunu dikkate almadan içgüdüsel dürtülerle tatmin edenlerde görüldüğünü belirtmiştir.

Kişilik kavramına bir başka açıklamada Freud'u takip eden Jung (1923) tarafından getirilmiştir. Jung'un kişilik gelişimi açıklamasında ırk ve soyaçekim faktörlerine önem verilmiştir. Pek çok akademisyen tarafından endişeyle bakılan kollektif bilinçaltı ve arketip

gibi kavramlar Jung'un kuramında önemli yer tutar. Jung'un kişilik kuramının özgün parçası olan bu kavramlar, Jung'un psikolojisinde teolojik ve mistik bir yön sezilmesine neden olmaktadır. Aslında Jung bilimsel ancak mistik yönleri ağır basan bir yaklaşımla sihir, efsane ve simgeler gibi kavramların kişilik gelişimindeki ve insan yaşamındaki rolünü anlamaya çalışmıştır. Burada gözlenen çelişki önemli bir eleştiri kaynağı oluşturmuştur.

Jung'un kuramında yaşam dört bölümden oluşmaktadır: Çocukluk, Gençlik ve Genç yetişkinlik, Orta yaş ve Yaşlılık. Gençlik ve genç yetişkinlikte kişilik bilinçli veya bilinçsiz tüm duygu ve davranışları içeren bireyin toplumsal çevresine uyum sağlamasını kolaylaştıran psike'nin ergenlik döneminde çeşitli kararlar almasını ve topluma yeni uyum biçimleri geliştirmek zorunda olduğunu ifade eder. Gerekli hazırlığı yaparak bu döneme gelen birey zorlanmadan geçişi sağlar. Genç yetişkinlik dönemi meslek, eş seçimi gibi dışsal sorunlarla beraber içsel sorunlarında olduğu bir dönemdir. Ortak yön ise çocukluk düzeyindeki bilinçten kopma güçlüğüdür. Jung'a göre kişilik gelişiminde önemli etkenlerden bir tanesi toplum ve onun kültürüdür. Toplumun onayladığı kişilik tipleri tarihte değişiklik gösterir. Farklı kültürler farklı kişilik gelişimini pekiştirir. Örneğin, uzak doğu kültürleri içedönüklüğü ve sezgiselliği önemser. Jung'un kuramıyla Freud'un kuramındaki farklılıklardan bir tanesi de gelişim sürecinde güdü ve amaçların yeridir. Freud'a göre yaşam ölüme kadar içgüdüsel eylemlerden oluşurken, Jung bireyi kendini yenilemeye çalışan ve yaratıcı bir gelişimin içinde bulunan bir varlık olarak görür. Jung kişiliğin birbiriyle etkileşimde bulunan sistemlerden oluştuğunu bunların ise ego, kişisel bilinçaltı ve onun kompleksleri ve kolektif bilinçaltı, arketipler, persona, anima, animus ve gölge olduklarını söyler. Bunları kapsayanın ise içedönük ve dışadönüklerin tutum, duygu, sezgi ve düşünme fonksiyonlarının olduğunu belirtir (Akt. Yanbastı, 1990). Öte yandan, Cattell (1965; Akt. Fredenburgh,1971) Jung'un içedönüklük dışadönüklük boyutlarının kaynak özellikler olmadığını fakat ikinci derece faktörler olduğunu ileri sürmüştür.

Bir başka kuramcı Horney ise insanın yaşamında iki temel eğilimin kişiliğin yönelticisi olduğunu söyler. Bunlar emniyet ve güven duygusu ile doyumdur. İnsanların emniyet ve doyum sağlamak için yiyecek, giyecek, para cinsellik gibi pek çok gereksinimi feda

edebileceklerine dikkat çeker. İnsanların temel amaçlarının önce tehlikeden uzak ve emniyet içinde bir yaşam olduğunu daha sonra çeşitli gereksinimlerinin doyumunu aradıklarını vurgulamıştır (Akt. Yanbastı, 1990).

Psikanalitik akımın önemli bir diğer kuramcısı Erikson psikososyal gelişim kuramında kişilik gelişiminin doğumdan yaşlılığa kadar sürdüğünü ifade etmiştir. İnsan yaşam boyunca süren biyolojik, kendisini etkileyen çevrenin bulunduğu sosyal çevre ve ego ile etkileşim sonucu gelişir. Ego, biyolojik ve sosyal süreçlerin tamamlayıcısıdır. Ego sentezi adını verdiği işlev sonucunda kimlik, birey deneyimleri biyolojik ve sosyal süreç değişiklikleri ile beraber her gelişim evresinde yeni bir kazanımla beraber biçimlenir (Bosma, 1985). Erikson gelişim evrelerinin yaşam boyu sürdüğünü belirterek çözümlenmesi gerekli çatışma ve krizi içeren 8 psikososyal evre belirtmiştir. Burada Erikson kültürel, tarihsel ve sosyal süreçlerin etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Birey bu evreleri geçmeyi yaşadığı çatışmaları uyumlu veya uyumsuz yoldan birisini seçerek tamamlar. Gelişimin sağlıklı olabilmesi için her evre başarıyla geçilmelidir. Erikson evrelerin başlangıç ve sonlanmalarının bireyden bireye farklılık göstereceğini ifade eder (Muuss, 1996).

Ergenlikten önce birey bilişsel yapının bir gereği olarak fiziksel ve toplumsal çevreyi farklı algılar. Ergenlikte bireysel kimlik şekillenecek kadar sosyal deneyim ve beceri yeterince kazanılmıştır. Ergen varsayımsal durumlar üzerinde işlem yapabilmektedir. Meslek seçimi gibi sosyal deneyimlere uyum sağlama davranışlarında bulunmakla beraber arkadaş, aile, kişilik özellikleri, meslek yaşantısı gibi konularda şemaları kurmaya başlar. Ergenlerin kimlik yapılandırması en önemli gelişim engelidir (Çelen ve Kuşdil, 2000).

Önceki evrelerden yaşanan süreçleri çözmekte zorlanan ergen Erikson'a göre sosyal ve davranış problemleri yaşamaktadır. Bu problemler erken dönem güvensizlik, utanma, suçluluk, değersizlik duygularının yansımaları olarak ortaya çıkar. Bu dönem özerklik, çalışkanlık, erken dönem deneyimlerin yapılandırılmasıyla geçilebilir. Benlik duygusunu güçlü oluşturamayan bireyler benlik krizine yakalanacak, normal yaşantılarından kopacak ve uyuşturucu bağımlılığı ve suç gibi sosyal olarak kabul edilmeyen davranışlarla benlik arayışına gireceklerdir (Schultz ve Schultz, 2001).

Erikson, negatif kimlik kavramıyla suça katılmayı açıklar. Çocuğun, çocukluk döneminde çevre tarafından dışlanması, çocuğun kendisini değersiz ve yetersiz hissetmesine yol açar. Dolayısıyla yetişkinlere karşı çıkan ve akranlarına uzak bir kimlik oluşur ve uyum zorlaşır. Sonuçta, gelişen negatif kimlik ile çocuk kendini kanıtlamak için suça katılır (Muuss,1996).

Erikson'a göre insan gelişimi üç süreç arasındaki etkileşim incelenerek anlaşılabilir. Biyolojik olan ilk süreç insanın biyolojik değişikliklerini içerir. Sosyal süreçte insanın hayatı boyunca içinde bulunduğu çevre söz konusudur. Egoyla ilgili süreçte ise insan gelişiminin biyolojik ve sosyal süreçleri bütünleyici işlev görmektedir (Bosma, 1998).

Ergenlikten önce birey bilişsel yapısı nedeniyle içinde yer aldığı fiziksel ve toplumsal çevreyi farklı algılar. Ergenlik dönemine gelindiğinde ise, birey artık kişisel kimliğini şekillendirecek yeterli sosyal deneyime ve bilişsel beceriye sahiptir. En önemlisi varsayımsal durumlar üzerinde işlem yapabilmektedir. Yeni sosyal deneyimlere uyum sağlayabilecek davranışlarda bulunabilir ve aile, arkadaş, kişilik özellikleri, iş-meslek yaşantısı ile ilgili daha ayrıntılı şemalar yapılandırabilir (Çelen ve Kuşdil, 2000).

Kimlik gelişimi, Erikson'un kriz adını verdiği kimlik yapısının uyma davranışı adı altında yeni deneyimler doğrultusunda yeniden yapılanmasıyla sona eren yeni örüntünün bir sonraki dengesizliğe kadar sürdüğü bir süreç içinde gerçekleşir (Çelen ve Kuşdil, 2000).

Ergenlik, Erikson tarafından insan hayatında, bireyin kişisel kimlik duygusunun mutlaka kurulması gereken dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde, kimlik bunalımının, rol karışıklığının sonucunda oluşabilecek tehlikelerden sakınılması gerekmektedir (Muuss, 1996). Erikson suça karışan gençlerin zayıf biçimlenmiş kişisel kimlik duygusu ve düşük öz saygıları olduğuna inanır, mesleki becerilerinden şüphe eder ve temel psikolojik süreçleri çözemeyeceklerine bu durumun önceki evrelerden deneyimlendiğini söyler. (Muuss, 1996).

1.2.2 KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ

Allport (1937) 'kişiliğin toplu bir organizasyonunun psikolojide hala yeni ve zayıf formüle edilmiş bir problem olduğunu, buna bağlı birçok sorununun çözümünün ancak gelecekte gerçekleşeceğini' söylemiştir.

Tipolojik yaklaşımın tarihi antik Yunan dönemine kadar gider. Dördüncü yy'da Theophras 'Neden bütün Yunanlılar aynı eğitimi görürken, aynı gökyüzü altındayken farklı karakterlere sahiptir?' sorusunu sormuştur. Değişik karakterleri kategorize ederken Theophras 30 karakteri öne çıkarmıştır. 'Düz' ve 'mantıksız adam' gibi gruplamaları insanların sorunları çözmelerindeki davranışlarına göre olmuştur. Tipolojik yaklaşım özel karakterlerle kişileri sınıflandırır (Robins ve ark, 1996).

Kişilik üzerinde çalışmalar yürüten birçok araştırmacı vardır. Kişilik ile yapılan araştırmaların sayısının fazla olmasının yanında, bireyleri sınıflandırmada kullanılan kişilik özellikleri ile ilgili araştırma sayısı da yüksektir. Kişilik özelliklerini saptarken kullanılan temel yöntem faktör analizidir. Faktör analizi farklı değişkenler dizisinde gözlemlenen korelasyonlar örüntüsünü açıklamak için gereken minimum faktör ya da yetenek sayısını belirlemek için kullanılır. Buradaki temel fikir birbiriyle çok yüksek korelasyon içinde olan iki değişkenin aynı belirleyici özelliği ölçmesidir (Atkinson ve ark, 1999). Faktör analizi metodu bu amacın başarılabilmesi için tercih edilen istatistiksel bir araç niteliğindedir. Briggs ve Cheek (1986) faktör analizini ilişkili değişkenlerin gruplandırılmasının, gereksiz değişkenlerin azaltılmasının ve genelde paylaşılabilir değişkenlerin tanımlanmasının bir yolu olarak açıklamışlardır. Buss ve Finn (1987) faktör analizinin, kişilik özelliklerinin arasındaki ilişkinin kanıtlanması ve bu özelliklerin sistematikleştirilmesi için kullanıldığını belirtmişlerdir (Akt. John ve Srivastava, 1999; Digman, 1990; Krahe, 1992).

Yapılan tipoloji çalışmalarının sonrasında kişilik özellikleri yoluyla bireyleri sınıflandırma çalışmaları başlamıştır. Kişilik özellikleri çalışmalarıyla birlikte, insanların diğer insanlar tarafından nasıl betimlendiği anket çalışmaları yoluyla test edilmeye başlamıştır. (Atkinson ve ark, 1999)

Kişilik özellikleri çoğu kez mizaç (huy) özelliklerine benzetilmektedir. Bunlar gelişimin içsel süreçleriyle bağlantılı eğilimlerdir ve özellikle çevresel etkiden oldukça bağımsızdır. Kişilik ve huy arasında derin bir ayrım bulunmamaktadır. American Heritage Dictionary of the English Languages (Morris, 1976) huyu 'düşünme, davranış tarzı ve belli bir bireyin

karakteristik reaksiyonu' olarak tarif eder. Bu tanım kişilik özelliklerinin tanımlanmasına da benzemektedir (Akt, Mcrae ve ark, 2000).

McAdams (1996) kişilik sistemini üç düzeyde formüle etmiştir.

- 1.düzye kişilik özellikleri,
- 2.düzye zaman içerisindeki bağlamsallaştırılan yapılar yer, rol, mücadele stratejileri (yetenek ve değerler),
- 3.düzye kişiye amaç ve bütünlük veren hayat hikayeleri vardır.

Sosyal yapı yaklaşımı ile kişiliğin toplum içindeki etkileri anlaşılabilir. Buradaki vurgu toplum içindeki bireylerin kişilik özelliklerinin diğer bireyler tarafından algılanması, gözlemciler tarafından kişilik özelliklerinin yorumlanma biçimleri üzerinedir. Kişilik özellikleri araştırmacıları kişisel özelliklere bağlı yapıları savunmayla meşgulken, modern etkileşimci hareket kişilik özellikleri ve durum'u (situation) tek bir çatı altında toplamaya çalışmışlardır (McCrae ve ark. 2000).

Wakefield (1989) kişilik modelini üç düzey ile açıklamaya çalışmıştır.

1. düzey amaçlı davranışa güdüsel bakış açısı,
2. düzey Kişilik özellikleri kavramı bireylerin sürekli ve tekrar eden belirli niyetlerini oluşturmalarının nedenlerini açıklamaya çalışır. Bu bakış açısıyla kişilik özellikleri bireylerin kişisel özelliğe dayalı belirli niyetleri gibi anlaşılır. Bu yüzden kişilik özellikleri ve davranış arasındaki ilişki niyet kavramı ile kurulur. 'Kişilik özellikleri davranışı açıklar, fakat bunu dolaylı yoldan, hareketi güdüleyen sebepleri açıklayarak gerçekleştirirler.'
3. Bireylerin karakteristiklerinin ve davranış performanslarını yönlendiren niyetlerin görelî durumlarını (kişilik özellikleri-niyet-davranış) nasıl geliştiğini açıklar. (Akt. Krahe, 2000).

Kişilik özellikleri araştırmalarında kullanılan korelasyonel yaklaşımın kesinlik üreteceğini beklemek yanlıştır. Korelasyonel yaklaşımın odağında birey farklılıkları vardır. Faktör analizi metoduyla çalışmalar yapan araştırmacılar kişilik özelliklerinin net bir sayısını

verememişlerdir. Fakat zaman içerisinde uzlaşılan bir sayıya varılmıştır (Akt, Mcrae ve ark, 2000).

Özellik araştırmacılarının bu tartışmaları sırasında Beş Faktörün en iyi bileşimi sağlayacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Beş özellik günümüzde de birçok araştırma tarafından elde edilmiştir. Kişilik testlerinin birçoğu kişiden kendisini kişilik özelliği boyutları bakımından doğrudan yorumlamasını istemezler; bunun yerine belirli durumlara nasıl tepki gösterdikleri ile ilgili sorular sorarlar. Bu bakış açısıyla kişilik psikolojisinin gereksinimi betimleyici model veya özelliklerin sınıflandırılmasıdır. Bilimsel sınıflandırmalar çok sayıda örneklerle, zor kavramları anlaşılabilir kılmaktadır. Böylece kişilik psikolojisinde sınıflandırma, her bir insanı birey ve tek yapan belli özelliklerin binlercesini ayrı olarak sınamak yerine, kişilik karakteristikleri alanlarını açıkça belirtme çalışmasına yönelir. Ayrıca genel olarak kabul edilen sınıflandırma standart sözlük yaklaşımı (lexical approach) ile deneysel buluşların iletişimini ve birikiminin toplamasını kolaylaştırır (John ve Srivastava, 1999).

Sözlük önermesi dilin, kişiler arasında gündelik yaşamdaki önemli farklılıkların çoğunu belirtir. Sözlük yaklaşımı çalışması yapan araştırmacılar özelliklerin kavramsal tanımlarını dikkate alırlar. Saucier ve Goldberg (1996) kişilik özellikleri çalışmalarının, kişilikle birlikte davranış mekanizmalarına veya nedensellik durumuna değinmediklerini belirtirler. Fakat sözlük çalışmaları fenotipik karakteristikler gibi psikolojik olguları da açıklayabilir.

Sözlük yaklaşımından ileri gelen bulgular oldukça bilgilendiricidir; çünkü sözlük yaklaşımı doğal dil içindeki kişilik özellikleri kavramları hakkında işlevselci bir argüman niteliği taşır. Sınıflandırmanın başlangıç noktalarından biri kişiliğin doğal dilidir. Sözlük yaklaşımı, sözlükten kişilik ile ilgili terimleri seçme ile başlamış, genel olarak sözlüksel hipotezler tarafından yönlendirilmiştir. Sözlük yaklaşımı sosyallikle ilişkili ve göze çarpan kişilik karakteristiklerinin doğal dilde yeniden kodlandığını ileri sürer. Böylece, doğal dilin içinde bulunan bir kişilik terimleri sözlüğü insanların günlük ilişkilerinde önemli ve kullanışlı bulunan özellikler dizisini bize tanıtır. Bizlerde bunları hem kendimizi hem de diğer insanları betimlemede kullanırız.

Dil içerisindeki kişilik özellikleri Francis Galton'dan, Gordon Allport'a, Hans Eysenck'e uzanan psikologlar tarafından çalışılmıştır. Teorik farklılıklara rağmen bu araştırmacıların bireysel farklılıkları temel özelliklerle ilişkilendirdikleri görülür. Aslında birçok psikolojik test bazı kişilik özelliklerini ölçer. Özellikler (aynı veya farklı isimler altında da olsa) kişilik psikologlarına ilginç bulgular sağlamışlardır. Çünkü özellikler bize insan hakkında bilgi sağlamaktadır. Belirli davranışlar, değişken duygu durumları ve biyografik ayrıntılar bize birey hakkında bilgiler verir fakat iç görüleri izin vermez. Özellik teorileri iç görüleri izin vermediği için sorgulanabilir fakat özellikler aynı zamanda bireyleri, bireylerin tekrarladığı hareketleri, birbirinden ayırmayı sağlar ve bireylerin nasıl benzer hareket ettikleri ve tepki gösterdikleri hakkında deneysel genelleştirmenin yapılmasına izin verirler (Akt. John ve Srivastava, 1999).

Sözlük yaklaşımını esas alan çalışmalar Klages (1926)'le başlamış, Baumgarten (1933), Allport ve Odbert (1933) ve değişik psikologlarca devam etmiştir. Sözlük yaklaşımını esas alan çalışmalardan Almanya'daki Baumgarten'in çalışmasını takip eden Allport ve Odbert (1936) bu tür çalışmalar için bazı kurallar getirmeyi denemişlerdir. 'Ne tür kişilik betimleyicileri bu sözlüğün içinde yer almalıdır?' sorusuna kişilik betimleyicilerinin 4 büyük kategoriye ayrılacağı şeklinde bir yanıt vermişlerdir. Allport ve Odbert'in klasik çalışmaları 1925 Webster'in Yeni Uluslar-Arası Sözlüğü (Webster's New International Dictionary)'nden derlenen ve psikologları 60 yıldan bu yana meşgul eden yaklaşık 18.000 kelimelik bir listeden yola çıkılarak yapılmıştır. Bu özellikler daha sonra yazarlar tarafından 4 kategoride (kişilik özellikleri, durum, değerlendirme terimleri, çeşitli kategori) gruplandırılmıştır. İlk kategori 'genelleşen, kişiselleştiren eğilimler' bireyin çevresine uyumunu tutarlı ve sabit olarak tarif eden kişilik özellikleridir. İkinci kategori geçici durumları, duygu durumlarını ve korku, sevinç, coşku gibi aktiviteleri içerir. Üçüncü kategori büyük ölçüde kişisel davranışın değerlendirici yargılarını ve şöhreti, mükemmel (excellent), değerli (worthy), standart (average), rahatsızlık (irritating) gibi kavramları içerir. Son kategori fiziksel karakteristikler, yetenekler, kapasiteler kişilikle ilgili terimler ve diğer 3 kategoriye ayıramayacak terimleri içerir (Akt. John ve Srivastava, 1999).

Daha sonra ise Cattell (1943-1970) üniversite öğrencileri üzerinde yapılan faktör analizi çalışmalarına dayanarak çalışmalarını anket ve test alanına genişleterek İngilizce terimlerle birey farklılıklarını açıklamada daha objektif bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ancak bu sistem 16 temel faktör ve 8 ikincil derece faktörleriyle oldukça ürkütücü bir karmaşayı içeriyordu. Cattell; Allport'un ileri sürdüğü terimlerin çoğunu çıkararak 4500 terimi 35'e indirgedi. Bu ciddi indirgeme aslında zamanın veri-analiz kısıtlamalarından kaynaklanıyordu; çünkü çok sayıda değişkenle yapılan faktör analizi pahalı ve karmaşıktı. Değişkenlerin ufak bir dizisini kullanan Cattell birkaç faktör analizi yürüttü ve sonunda kendisinin 16 kişilik faktörü (16 PF) anketinin parçası haline gelecek olan on iki kişilik faktörünü belirledi. Cattell'in çalışması ve değişkenlerin görelî kısa listesinin elde edilmesi diğer araştırmacıları kişilik özelliklerinin boyutsal yapısını sınamak için harekete geçmelerine öncülük etmiştir (Akt. John ve Srivastava, 1999; Digman, 1990; Krahe, 1992). Norman (1967) daha sonra Allport ve Odbert'in ilk sınıflandırmasını ayrıntılarıyla, 7 esas kategoriye ayırdı. Bunları sabit biyofiziksel kişilik özellikler, geçici durumlar, aktiviteler, sosyal roller, sosyal etkiler, değerlendirme terimleri, anatomik ve fiziksel terimler ve kişilik betimleme amacına uygun düşmeyen belirsiz ve anlaşılması güç terimler olarak belirledi. Bu kategoriler kişilik sözlüğünün kavram zenginliğini göstermektedir. Bireyler dayanıklı kişilik özellikleriyle (irascible), içsel durumlarıyla tipik tecrübeleri kızgınlık (furious), dayandıkları fiziksel durumlarıyla titreme (trembling), uğraştıkları aktivitelerle çığlık (screaming), başkalarının üzerindeki etkileriyle (korkutma), oynadıkları rollerle (katil) ve kendilerinin davranışlarının sosyal değerlendirmesiyle (kabul edilemez, kötü) tarif edilebilirler. Ayrıca, bireyler kendilerinin anatomik ve morfolojik (şekil bilimi) karakteristikleri (kısa), kişisel ve dış görünüş karakteristiklerinin katılımıyla sosyal olarak farklılaşır.

Allport ve Odbert (1936), Norman (1967) hepsi de terimleri, karşılıklı olarak seçkin kategorilere sözlüklerden ayırım yaparak sınıflandırdılar. Sınıflandırma araştırması, bazı kategorilerin uyuştuğuna, örtüştüğüne, bazı araştırmacıların kişilik betimleyicileri sınıflandırmalarının farklılıkların keyfi olduğu ve yürürlükten kaldırılabilir olduğu fikrine önderlik etmiştir.

Burada araştırmacıların üzerinde hemen hemen uzlaşıya vardıkları Beş Faktör sınıflandırmasını belirtmek gerekir. Büyük Beşli sınıflandırması insanların kendilerini ve diğer kişileri tanımlamak için kullandıkları doğal dil terimlerinin analizinden sağlanmaktadır. Bütün önceki sistemlerin yerine koymaktansa, büyük beşli sınıflandırması bütünleştirici bir işlev görür; çünkü toplum ağısından kişiliğin değişik sistemlerini gösterebilir. Böylece araştırmacılar için betimleyici sınıflandırmanın terimler içerisinde tekrar gözden geçirilmesine ve açıklamasına önderlik edebilir (Digman,1990).

Fiske (1949) tarafından yapılan alışma Cattell'in karmaşık faktör yapısını tekrarlamayı başarısız şekilde denemiş; en uygun kişilik tanımlama kategorilerinin toplam beş faktör olduğunu işaret etmiştir. Fiske Cattell'in bipolar (ift kutuplu) ölçümünün 21 tanesini kullanırken Beş Faktör modelinden daha karmaşık bir yapı için yeterli kanıt bulamamıştır. Bu faktörlerin anlamı hakkında şüpheler bulunmasına rağmen Fiske'nin önerisi ağdaş görüşlerden çok da uzak değildir.

Kişilik özelliklerini çalışan diğer araştırmacılarından Tupes ve Christal (1961) Cattell'in 30 bipolar ölçümlerini kullanarak 1950'lerin sonuna doğru Amerikan Hava Kuvvetlerinde subaylar üzerinde yaptıkları çalışan etkinliği araştırmalarında Beş Faktör'ün bulunduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Tupes ve Christal Cattell'in ve Fiske'nin çalışmalarını tekrar analiz etmişler, bütün hepsi için; (Dışadönüklük, Uyumluluk, Bağlılık, Duygusal İstikrarsızlık, Kültür) terimleri içinde Beş Faktör modeli için görüş birliğine varmışlardır. Tupes ve Christal'in örnekleri liseden daha fazla eğitim almamış olanlar ve hava kuvvetlerinden bir yıllık mezun, askeri öğrenim süresince psikologlarla iletişim halinde olan öğrencilerdir. Bunlar akranları ve öğretmenleri tarafından değerlendirilmiştir. Bu araştırmada görelilik olarak Beş Faktörü ve daha fazla faktörün olmadığını bulmuşlardır (Akt. Digman, 1990)

Beş faktör ismi (Büyük beşli) Goldberg (1981) tarafından önerilmiştir. John ve Goldberg (1981) her bir kategorinin kendi sınırlarında terimlerle açıklandığını ileri sürmüşlerdir.

Daha önceki sınıflandırmadan sağlanan bağımsızlıkla, Goldberg (1990) iki ek çalışmayı toplum terimleri dizisini kısaltarak yürütmüştür. Bir alışmasında Goldberg 131 benzer

kümelerden gruplandırmış olduğu 475 çok yaygın kişilik özellikleri sıfatlarını kişisel ve akran değerlendirmelerinden elde etmiştir.

Önemli sonuçlardan bir diğeri de Saucier ve Goldberg (1996) tarafından yapılan çalışmadan elde edilmiştir. Saucier ve Goldberg oldukça benzer terimlerden yola çıkarak 435 sıfat seçmişler; bu sıfatların faktör analizi büyük 5'i doğrulamıştır.

Beş faktör yapısı Norman (1963), Borgatta (1964), Digman ve Takemoto-Chock (1981) gibi araştırmacılar tarafından Cattell'in 35 değişkeninden elde edilen değişkenlerin çalışılması ile tekrar doğrulanmıştır (Akt. Digman, 1990; Krahe, 1992; John ve Srivastava, 1999).

Norman'ın listesini kullanan Goldberg katılımcıların kendi kişiliklerini değerlendirebildikleri 1710 özellik sıfatları envanteri yapılandırdı. Daha sonra Norman'ın semantik kategorilerini ölçekler ve faktörlerin kişisel-değerlendirme bilgileri içinde faktör analizleri olarak sonuçlandırdı. Ayrıca sonuçlar ilk Beş Faktörün hemen hemen sabit olarak aynı sayıda kaldığını kanıtlamıştır (Goldberg,1990).

Beş faktör ve tarifleri üzerinde görüş birliğine varıldığı görülmektedir (Digman, 1990., John ve Srivastava,1999., Gosling ve ark, 2003).

1. faktör; Dışadönüklük ve içedönüklük olarak tanımlanan faktörleri göstermektedir (konuşkan, girişken, enerjik, sosyal, iddialı, konuşkan, aktif, çekingen olmayan).
2. faktör; Bireysel farklılıkların sosyal ilişkilerle bağlantılı olduğunu ve genel olarak arkadaşlık ve uyumluluk olarak tanımlanabileceğini göstermiştir (iyi huylu, işbirlikçi, güvenilir, cömert, sempatik, yardımsever).
3. faktör; Kişinin sorumluluklarını yerine getirmesiyle ilişkili olan bir kişilik özelliğini belirtir. Bu da çoğunlukla dürüstlikle bağlantılı olarak belirtilir (düzenli, sorumlu, güvenilir, çok çalışkan, sorumlu, disiplinli, dikkatli ve dürtüsel olmayan).
4. faktör; Bireysel farklılıklar duygusal değişkenlik ya da duygusal istikrarsızlık olarak sergilenir (soğuk, kolayca üzülmeyen, rahat, kendine güvenen, öte yandan aksi, değişken).

5. faktör; Entelektüel fonksiyonların değişik örüntüleri ve genel deneyime açıklık olarak nitelendirilir (entelektüel, hayal kuran, bağımsız, meraklı, düşünceli, yaratıcı, içten, açık görüşlü, geleneksel olmayan).

Beş Faktör başlığı her bir faktörün son derece geniş olduğunu vurgulamak için seçilmiştir. Büyük beş yapısı kişilik farklılıklarının yalnızca bu beş kişilik özelliğine indirgenebileceğini ima etmez. Söz konusu boyutlar geniş bir kuramsal çerçevede kişiliği temsil eder ve her boyut çok sayıdaki diğer kişilik karakteristiklerini özetler (John ve Srivastava, 1999).

Böylece tanımlanmalarında farklılıklar olmasına rağmen Büyük Beş'in yorumlanmasında belirgin şekilde görüş birliği bulunduğu görülmektedir. Daha önceki araştırmacıların sundukları faktör tanımlamaları bize daha homojen bir bakış açısıyla gelecekte bağımsız ve önyargısız faktör tanımlamaları yapma olanağı sağlamaktadır. Değişik kişilik çözümlenmeleri ve değerlendirme sistemleri çalışmaları, kişilik betimleme terimlerinin günlük olarak kullanılan sözlük anlamlarına bağlıdır. Dolayısıyla genel olarak birey davranışları özellik tanımlamalarıyla örtüşmektedir. Öte yandan büyük beş veya ana kişilik faktörlerinin tanımlanması kendi içerisinde kişilik farklılıklarının altında yatan psikolojik prensiplerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaz. Bu ancak kişilikle ilgili çeşitli bilgilerin birleştirilmesine bir olanak yaratır (McCrae ve Costa, 1990). Şekil 3'te Costa ve McCrae'in Beş Faktörü bulmak için ölçeklerindeki boyutlar ve yönler gösterilmektedir.

Faktör analizi yöntemi ile kişilik boyutlarını saptayan araştırmacılardan Eysenck de kişiliğin boyutlarla tanımlanabileceğini ileri sürmüştür. Eysenck kişilik kuramlarının çoğunun anlaşılması, ölçülmesi zor karmaşık kavramlarla dolu olduğunu ifade etmiştir. Eysenck'e göre az sayıda, fakat açık seçik ve özenle belirlenmiş boyutların saptanması önem taşır. Araştırmacı, kişiliğin 'insanın gerçek veya gizli davranışların tümünü' kapsadığını ileri sürmektedir.

Eysenck, bunların hem kalıtım hem de çevre etmenlerinden kaynaklandıklarını ve karşılıklı etkileşim sonucu biçimlendiklerini ileri sürmüştür. Eysenck'e göre, insan kişiliğinde dört ana boyut vardır. Bunlar 1- Bilişsel boyut (Zeka) 2-Değerlendirici boyut (Karakter) 3- Duygusal boyut (Mizaç) 4- Somatik Boyut (yapı). Somatik boyut Eysenck'in tipoloji kuramlarından

etkilendiğinin göstergesidir. Eysenck kuramında treyt ve tip kavramlarına ağırlık vermiştir. Treytler gözlenen bireysel davranış eğilimleri, bireyin alışkanlıkları ve davranışların düzenliliğini içerirken, tipler treytlerin oluşturduğu daha genel davranışlardır. Eysenck'e göre kişilik hiyerarşik bir yapıda örgütlenen davranışları kapsar. Bu yapıda tipler en üstte yer alırlar. En altta ise, özele indirgenmiş davranışlar vardır. (Özel davranışlar bir kere gözlenir; Alışkanlıklar benzer ortamlarda tekrar ortaya çıkan davranışlardır; Treytler alışkanlıkların örgütlenmesi sonucu ortaya çıkar; Tipler ise treytlerin birleşmesi sonucu oluşur) Eysenck faktör analizi ile tiplerin genel faktörler, treytlerin grup faktörleri, alışkanlıkların özel faktörler, özel faktörlerin ise hata faktörleri olduğunu belirtmiştir.

Eysenck normal ve nevrotik insanları karşılaştırırken bunların 3 treyt ve tipe ayırmaktadır: 1-Nevrotizm 2-İçedönüklük-Dışadönüklük 3-Psikotisizm. Jung ve tipoloji kuramlarını hatırlatan bu sınıflandırmada bireyler nevrotik- içedönükler (introvertler), psikotik-ekstravertler (dışadönükler) olarak ayrılmışlardır. Bu ayrımlar operasyonel olarak yapılmıştır. Nevrotik kişiler genellikle hem zihin, hem de bedensel işlevlerinde yetersiz zeka, irade, duygusal kontrol, duygusal keskinlik ve kendini kanıtlama alanlarında normalden düşük performans gösteren kişiler olarak tarif edilirler. Bunlar kolay etkilenebilen, sabır gösteremeyen hareket kabiliyeti düşük, sosyal olmayan, hoş gitmeyen olayları bastırma eğiliminde olan kişilerdir (Eysenck, 1964).

Kriminolojide teorik öğretisi düşük sosyal birleşim, düşük benlik kontrolü, sosyalleşme öncesi davranışları ilgilendiren değerlerin reddedilmesinin suç davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu yönündedir (Donnellan ve ark, 2001). Örneğin Eysenck (1997) suç davranışını dışadönüklülük, duygusal istikrarsızlık, ve psikotisizm ile ilişkilendirmiştir. Bu ilişkilendirmeyi destekleyen bulgular bulunmaktadır. Eysenck suçluların heyecan verici nitelikteki aşırı duyguları aramaya eğilimli, fakat yanlışlarını öğrenmede başarısız olduklarını saptamıştır.

Costa ve McCrae'in NEO-PI-R Yönleri	
Beş Faktör	Yön(kişilik özellikleri sıfatlarıyla ilgileri)
Dışadönüklük-İçedönüklük	Girişken(Sosyal)
İddialı(güçlü)	
Aktif(Enerjik)	
Macera arayan(Maceracı)	
Olumlu duygular(Meraklı)	
İçten(Dışadönük)	
Uyumluluk-İlmlilik	Güvenilir(Affedici)
Dürüstlük(Kararsız)	
Diğergam(ılımlı)	
Yumuşak(Dayanıksız)	
Mütevazi(Gösterişsiz)	
İyi huylu(Sempatik)	
Sorumluluk-Yönetim yoksunluğu	Becerikli (Etkili)
Kuralcı (Düzenli)	
Görev bilinçli(Dikkatsiz)	
Başarı odaklı (İş bitirici)	
Kişisel disiplin (Tembel)	
Düşünme (Dürtüsel olmayan)	
Duygusal istikrarsızlık-Duygusal istikrarsızlık	Anksiyete (Gergin)
Kızgınlık, düşmanlık (Sinirli)	
Depresyon (Mücadele etmeyen)	
Kişisel Bilinç(Çekingen)	
Dürtüsel (Duygulu)	
Gönüllülük (Güvensiz)	
Deneyime Açıklık-Kapalılık	Fikir (Merak)
Fantezi(Hayal eden)	
Estetik(Artistik)	
Hareket(Geniş İlgi)	
Duygu	
Değer (Geleneksel olmayan)	

Şekil 3- Costa ve McCrae'in NEO-PI-R Yönleri (Kaynak:Costa ve McCrae,1992)

Eysenck'e göre dışadönük kişiler sosyal, riske giren, atak, ayrıntılı düşünme becerisi az, sorumluluktan kaçan, içinden geldiği gibi hareket eden, saldırganlığa eğilimli ve dürtüsel yapıya sahip kişilerdir. Psikotik kişi az konuşan, sayısal yeteneği sınırlı olan, sosyal ilişkilerde kararsız, dikkat eksikliği bulunan, belleği zayıf, sayı ve mesafeleri abartan, okuma hızı yavaş, geç anlayan, kendilerini algılamada zayıf kişilerdir. Eysenck suçlulukla ilgili açıklamasında suçluların çoğunun dışa dönük bireyler olduğunu belirtmiştir (Eysenck, 1964).

Eysenck genç suçluluğunu açıklarken uyumsuz kontrol altındakilerin normal aktivitelerle uğraşmak için ego kontrolünü başaramadığını, bunu başarmak için toplum tarafından kabul görmediklerini ifade etmiştir (Shoemaker, 1990).

Eysenck (1991)'e göre Büyük beşin geçerliği sosyal olarak suçluluk, zihinsel hastalık, akademik yetenek, başarı ve çalışma performansı gibi geçerli kriterlere karşı sınanabilir. Eysenck baş kaldırma teorisinde bazı insanların diğer insanlardan soyutlandıklarını, bunların ağrıya dayanıklı ve yoğun fiziksel uyarılar aradıklarını savunmuştur (Akt. Shoemaker, 1990).

John (1994) ve Robins (1994) ergenlerle yapılan çalışmada Eysenck'in boyutunun genç suçluluğunu, çocuk psikopatolojisini ve akademik performansın sınanmasını işaret ettiğini belirtmişlerdir. Araştırmalarda bulgular teorik olarak sosyal ve gelişimsel açıdan önemli hayat sonuçlarını anlamamıza yardımcı olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar Beş Faktör boyutlarının uygun müdahaleler sonucunda risk davranışlarını ve düşük sorumluluk gösteren çocukların eğitim ve öğretim şekillerini tanımlamamızda kullanılabilir olduğunu belirtmektedirler.

Kişilik tipleri çalışmalarından 'zaman içinde yaşam'(Lives through Time) çalışmasında Block (1971) kişilik tiplerinde ergenlik sırasındaki tiplerin yetişkinlikte de ayırt edildiğini göstermeyi amaçlamıştır. Block İnsan Gelişimi Enstitüsünde yaptığı Berkeley ve Oakland Büyüme çalışmalarında 84 erkek arasında kişilik devamlılığı ve değişimi çalışmalarında 5 ayrı tip bulmuştur. Bu tipler:

- Ego dayanıklılığı (Ego Resilients): Uyumlu ve kişiler arası etkili,
- Düzensiz kontrol altındakiler (Unsettled Undercontrollers): Yüksek dürtülü ve antisosyal,
- Savunmasız kontrol dışılar (Vulnerable Overcontrollers): Kontrol dışı ve uyumsuzlar,

Uyumsuz (Belated Adjusters): Ergenlik süresince uyumsuz fakat yetişkinlikte etkili,
Anomik Dışadönük (Anomic Extraverts): Uyumsuzluğun karşısında yer alır.

Son iki tip ergenlikten yetişkinliğe geçiş yaparken değişik haller alır (Akt. Robins ve ark, 1996).

Murray ve Kluckhohn (1953) kişiliğin bazı özelliklerle (ağırlık, yüz rengi, güç, görünüş, iyi görüntü, iyi bakım) ifade edildiğini belirtirler. Bu karakteristiklerin sadece ihtiyaçlarımızı etkilemediğini, insanların bize karşı nasıl davrandıklarını da etkilediğini belirtmişlerdir. Bu yüzden grup üyeliği önemli bir faktör haline gelmiştir (Akt. Fredenburgh, 1971).

Görüldüğü üzere kişilik özellikleri ile araştırma yapan araştırmacılardan Cattell 16, Eysenck ise 2 faktöre ulaşmıştır. Diğerleri ise farklı sayılarda faktöre ulaşmıştır. Farklı sayıların çıkma nedenlerine bakıldığında; 1)Farklı özelliklerin analize sokulması, 2)Farklı tipteki verilerin analizi (kişinin kendisi ve başkalarının kendisi hakkındaki yorumları), 3)Farklı faktör analizi yöntemlerinin kullanılması, 4)Kişilik tanımı için kesinlik isteyen araştırmacının faktörler çoğaldıkça önemli ayrımların kaybolacağını öne sürerek faktörler için daha alt bir ölçüt belirlemesi ve 5)Daha çok faktör elde etmesine neden olan üslup, tarz farkıdır. Her geniş ve genel özellik çeşitli alt ve daha dar özelliklerden oluşan bir özellikler hiyerarşisine sahiptir. Onaltı faktöre ulaşan Cattell daha alt boyutları da saptarken Eysenck 2 üst faktörle yetinmiştir (Atkinson ve ark,1999).

1.2.3 Çevresel Etkiler

Kişilik özelliklerine ve kişilik gelişimine etki eden faktörlerin sayısı da fazladır. Bu etkileri incelediğimizde;

Çevresel faktörler kişiliğin gelişimini etkileyen koşulları tanımlar. Bu faktörler çok boyutlu yetenekleri, değerleri, tutumları ve kimlikleri düzenleyerek kişilik özelliklerinin betimlenmesinde kullanılan somut formları sağlarlar. Bütün psikolojik karakteristikler organizmaların çevrelerine uyumlu hale geldikleri gelişimsel süreçlerin bir sonucu olarak anlaşılmalıdır (Buss, 1991, Akt.McCrae ve ark, 2000).

Araştırmalar çocuk yetiştirme davranışları ile yetişkin kişilik özellikleri arasında bağlantı kurmuşlardır. McCrae ve Costa (1988) önceki çalışmalarında ailelerini özellikle sevecen olarak tanımlayan kadın ve erkeklerin daha uyumlu olduklarını göstermişlerdir. Belki aileler uyumlu çocuklar daha sevebilir olduğu için daha sevgi dolu olmuşlardır. Belki de geriye dönük önyargılar çocukların abartılı hoşlanmaz şeklinde hatırlanmasını sağlar. Bu olasılıkların varlığına rağmen, gözlenen korelasyonlar sadece .10-.30 ranjı içindedir; yetişkin kişilik özelliklerindeki değişkenlerin en fazla % 10'u dikkate değerdir (Akt. McCrae ve Costa, 1999). Gottfredson ve Hirschi (1990, Akt. Gibbs ve ark, 1998) özdenetimin çocuk bakımı uygulamalarının bir sonucu olduğunu öne sürerler.

Bireyin döllemeden itibaren geçirdiği yaşam deneyimleri, kişiliğini şekillendiren çevresel etkenlerden oluşmaktadır. Çocuğun davranışlarını, kendini algılayışını, benlik saygısını, özgüvenini etkileyerek kişilik özelliklerini biçimlendiren bir diğer etken de ailenin içinde bulunduğu sosyal sınıftır. Bununla beraber davranışlarımızın çoğunda içinde yaşadığımız kültürün de önemli yansımaları vardır (Kulaksızoğlu, 1998).

Davranış ve genetik arasındaki dolaylı olarak farklı tür ve derecelerdeki ilişkiler insanlarda az veya çok fenotipik benzerliği doğurur; bunlar direkt olarak hiçbir kişilik özelliklerini oluşturmaz. Ancak çalışmalar çocuk bakımı davranışları veya yetişkin kişilik özellikleriyle aile-çocuk ilişkilerini bağlantılandırmıştır. Bu çalışmaların çoğu geriye dönüktür ve ortak sonuçlara varılır (McCrae ve ark, 2000).

Botwin ve Buss (1989) faktörlerin yorumlanmasındaki farklılıklara rağmen farklı bilgi kaynaklarını Beş Faktör modeline uygun şekilde yorumlamışlardır. Araştırmacılar her bir faktör için 6 bağımsız kaynaktan yararlanmışlardır (Kendi, eşi, anne, baba, arkadaş ve mülakat yapan kişi). Buradaki amaç bireylerin farklı kişilerce nasıl algılandıklarıdır. Digman ve arkadaşları (1986) tarafından yapılan çalışmada Beş Faktör yapısının yetişkin kişiliğiyle sınırlı olmadığını, ayrıca öğretmenler tarafından yapılan çalışmada kişilik özelliklerinin derecelendirilmesinin çocuklarda da tutarlılık göstermekte olduğu bulunmuştur (Krahe, 1992).

Aileye ilişkin faktörlerin belirli kişilik özelliklerine etkisi araştırıldığında 30 yönlü NEO-PI-R: Costa ve McCrae (1992a) sevgi, kabul etmeme, sebep, talep etme, anne ve baba için ilgi ölçümlerinde korelasyon yapıldığında 180 korelasyonun hiçbiri .30'a ulaşmamıştır.

Kagan ve Moss (1962) çocuk kişiliğini bebeklikten 3 yaş aralıklarla 10 yaşına kadar anadan gelen özellikleri test etmişler, 19-29 yaşlarında karakteristikleri değerlendirmişlerdir. 552 ilgili korelasyonların sadece 35'i (% 6'sı) p.05 seviyesinde anlamlı seviyeye ulaşmıştır. Kişilik üzerinde ana babalığın etkisinin çok az olduğunu belirtmişlerdir (Harris, 1998). Rowe (1994) ve Fraley (1998) aile-çocuk ilişkisinin kişilik özelliklerindeki etkisinin az olduğunu bildirmişlerdir.

Plomin ve ark. (1998, Akt. McCrae ve ark, 2000) yaptıkları çalışmalarda evlat edinilmiş çocukların evlat edinildikleri aileleri ve evlatlık kardeşlerine benzemedikleri gösterilmiştir. Ana-babalık rol modeli ve ana babalık uygulamalarının kişilik özellikleri üzerinde çok da fazla etkiye sahip olmadığı görülmüştür.

Çevrenin daha etkin olup olmadığı çalışmalarında araştırmacılar ailenin çocuklara sergilediği davranış büyük bir önem taşımadığını öte yandan karakteristik uyumun gelişimi için akrabalık önemli olduğunu vurgulamışlardır. Aile ile çocuk arasında hayat boyu ilişkinin varlığı karakteristik uyumların gelişimi için gereklidir. Çevredeki akranlar, medya, eğitim sistemi vb. gibi olgular karakteristik adaptasyonlar üzerinde önemli etkilere sahiptir (Akt. McCrae ve ark, 2000). Mesleki ilgiler, dini inanışlar, yasaklar, kişiler arası düzenlemeler ve gruba bağlılık bu tür etkilerden bazılarıdır.

Beş Faktör Teorisi kişilik psikologlarının girişkenlik, meraklılık veya çekingenlik gibi karakteristikleri kişilik anketlerinin değerlendirdiğini iddia eder. Ancak çevre kişilik özellikleriyle direkt ilişkiye sahiptir çünkü karakteristik adaptasyonlar her zaman kendi ifadeleri içerisinde yer alırlar. Örnek verecek olursak kişilerarası özelliklerin daha sıklıkla diğerleriyle iletişimden sonuçlandığını görürüz. Dolayısıyla özellik açıklamaları kültürel bağlama uymalıdır. Örneğin sempati ifadesi bazı kültürlerde küçük düşürücü olarak algılanabilir; bu yüzden uyumlu insan görgü kurallarının kültür kuralı olduğu yerlerde nasıl nazik olacağını öğrenmek zorundadır. Açıkça görüldüğü üzere, kişiliğin direkt açıklamaları

duygusal istikrarsızlıkta yüksek olan bireyin kronik anksiyetesi gibi, genellikle bağlamsallaştırılır (Kitayama ve Markus, 1994; Akt. McCrae ve ark, 2000).

Kişilik ölçümleri bu tür göstergelere muhtaçtır ve kültür, yaş ve diğer bağlamlarla getirilen değişikliklere karşı duyarlı olmalıdır. Bireyin değer, alışkanlık veya ilgilerine ilişkin maddeler içermelerine rağmen, kişilik anketleri aslında daha derin psikolojik yapıların belirlenmeleri için dizayn edilmiştir. Kişilik Anketleri kişilik özelliklerinin içsel temel eğilimler olduğunu, bunun yanında algı ve öğrenme deneyimlerinin beyini yeniden şekillendirdiğini ileri sürerler. Bu yüzden hayat tecrübesi beyin üzerindeki etkileri sayesinde kişiliği önemli ölçüde etkileyebilir (Nelson, 1999; Akt. McCrae ve ark, 2000). ‘Kültürselleşme’, (acculturation) deneyimi kişilik özelliklerini değiştirebilir (McCrae, Yik, Trapnell, Bond, Paulhus, 1998; Akt. McCrae ve ark, 2000). Bazı boylamsal çalışmalar kişilik değişikliklerinin hayat olaylarıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Agronick ve Duncan, 1998; Akt. McCrae ve ark, 2000). Çokları tarafından desteklenen kişilik özelliklerinin az veya çok çevresel etkilere bağımlı olması genellemesine rağmen çevresel etkiler kişilik özelliklerinin üzerinde fazla etkili değildir (Akt. McCrae ve ark, 2000).

1.2.4 Kalıtım Etkileri

Kişilik özellikleri sağlam genetik bileşenlere sahiptir. Loehlin (1992) kişilik boyutlarında kalıtım etkisinin büyük olduğunu varsaymıştır.

Ayrıca insanlar Beş faktörün özetlediği genel eğilimlerden daha çok, bazı özellikleri miras olarak alırlar. Kendilik bilinci, sosyallik ve fikirlere açıklık gibi belirli özellikler kalıtsaldır ve bunlar karakteristik adaptasyonlardan çok, temel eğilimler olarak düşünülebilir (McCrae ve Costa, 1999).

Kişiliğin oluşumunda genetik yapı ve çevrenin etkileri birlikte rol oynar (Kulaksızoğlu, 1998). Davranış genetiği çalışmaları özellikler üzerinde bazı çevresel etkilerin olasılığını hesaba katar. Tablo 1’de görüldüğü üzere Beş Faktörde de genetik katkı vardır. En yüksek seviyesini Deneyime Açıklıkta, en azını ise sorumlulukta gösterir (Pervin, 1996).

Biyolojik oryantasyon kişilik ve bireysel farklılıkların nedenlerini araştırır ve bu soruya iki ana çizgi içinde cevap bulmaya çalışır:

1-Bireysel farklılıkların genetik köklere sahip olmasıyla davranış genetiği ile kişilik perspektifi açıklanabilir.

2-Genetik farklılıklar için açıklamalar doğal seçilim ve uyum kavramlarıyla sağlanır (Loehlin, 1988; Plomin ve Rende, 1991; Akt. Pervin, 1996).

Faktör için kalıtsallık tahmini	
Beş Faktör	h ²
Dışadönüklük	.36
Uyumluluk	.28
Sorumluluk	.28
Duygusal istikrarsızlık	.31
Deneyime açıklık	.46
Beş Faktörün ortalaması	.34

Tablo-1 Faktör için kalıtsallık tahmini (Kaynak:Pervin,1996)

Beş Faktör Teorisi genetik temele sahip olan boyutlar üzerine kurulmuştur. McCrae ve Costa Beş Faktörü kişilik eğilimlerinin temel nedenleri olarak değerlendirmektedir. Genetik temel sahip olmasındandır ki biyolojik yapılar, süreçler, belirli genler, beyin bölümleri (amigdala) nörotransmitterler (dopamine) hormonlar (testesteron) ve benzerleri özelliklerin nedenleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar.

Davranışsal genetik bireyin hayatına etkisi bulunan biyolojik etkenlerin ontogenetik (genetik) veya yakınsal yönlerini belirtirken, evrimsel psikoloji tarih içerisinde türlerin genetik farklılıklarının ortaya çıkışının phylojenetik (soy gelişimi) veya son yönleriyle ilgilidir. Evrimsel psikoloji bireyin tekliğini göz ardı etmeden, bireylerin geçmişlerinde nasıl türlerinin üyelerine benzer davranış örüntülerini geliştirdikleri (Tooby ve Cosmides,1990) veya insan grupları arasında karakteristik farklılıkların nasıl ortaya çıktığı süreçleriyle ilgilenmişlerdir. Davranış genetiği yaklaşımı özellikle ayırıcı kişilik özellikleri kavramı ve bireyler arasındaki kişilik özellikleri üzerine kurulan farklılıkların nedensel analizine yöneliktir.

Çift yumurta (dizyotik, DZ), tek yumurta (monozigotik, MZ), evlatlık ve aile içinde büyüyen çocuklar üzerinde geniş örneklem sağlanarak yapılan karşılaştırmalı çalışmada iki kişilik boyutunda birey farklılıklarının genetik kökenden etkilendiği yönünde kanıtlar bulunmuştur. Plomin (1990) dışadönüklük ve duygusal istikrarsızlık boyutlarında genotipik farklılıklarının fenotipik farklılıklar üzerindeki etkisinin genelde desteklenmesine rağmen genetik kökenin diğer kişilik özelliklerinde daha fazla etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Huesman ve Eron (1989) saldırganlık davranışındaki bireysel farklılıkların genetik temelden daha çok etkilendiğini göstermektedir (Krahe, 1992, Pervin, 1996).

Evrimsel psikoloji davranış farklılıklarında olduğu gibi genetik farklılıkların nedenlerini açıklamaya çalışan sosyal davranış ve kişiliğin işlevlerini sunmaktadır (Buss, 1991; Gangestad, 1989; Hattern ve Kenrick, 1989; Akt.Costa ve McCrae,1999). Bu yaklaşıma göre anahtar süreç 'doğal seçim' insan türünün evrimsel tarihi içindeki kişilik karakteristiklerinin oluşumunu açıklar. Doğal seçim kişilik karakteristiklerinin ortaya çıkışı, baskınlık ya da dışadönüklük gibi insanların hayatta kalma ve diğer türlerin yeniden yapılanmasını açıklama çabasıdır. Bireylerin hayatta kalmaları için uyumlu davranışı kişinin mücadelesi ve isteğini başarılı şekilde sağlamalıdır. Başarılı mücadele için en iyi kriter organizmanın kendi genetik yapısını bir sonraki nesle geçirme yeteneği, yeniden yapılanma başarısı gibi güç ve statü edinmesidir. Böylece birey farklılıklarının anlaşılması için yol gösteren soruya organizmanın yüz yüze kaldığı uyum problemlerinin belirli alan ve taktik ve stratejilerle yol gösterilmektedir. Örneğin sosyal hiyerarşi formasyonu toplumun fertlerinin kontrol, düzenleme pozisyonları ve hiyerarşiye geçiş gibi tasarlanan uyum problemleri ile karşılaşmasını sağlar. Toplum içerisinde bireyler sahip oldukları kişilik özelliklerinin doğal seçilimiyle hiyerarşik düzeyde daha yüksek yerlere geçiş yapabilir (Krahe, 1992).

Buss (1996) Beş Faktörü bireyin hayatta kalma ihtiyaçlarının önemli, göze çarpan boyutlarını sunan bir 'uyum manzara'(Adaptive Landscape) olarak değerlendirmiştir. Evrimsel perspektifle bakıldığında insanların hayatta kalma ve uyarlanma konularında sergiledikleri bireysel farklılıkları kontrol mekanizmalarının evrildiğini söyler. Bu anlayışta kişi algısı ve birey farklılıkları eşittir. İnsanlar sistematik olarak belli kişilik özellikleriyle

değişirler ve bunlar da diğer insanların özellikleriyle uyumludur. İnsanlar sosyal yaşama uyum görevini yerine getirmek için birey farklılıkları kapasitelerini geliştirmişlerdir. Bu bakımdan Beş Faktör önemli birey farklılıkların özetler. Örneğin yapılan araştırmada eşlerini koruma görevinde dışadönükler gösteriş, uyumlular sevgilerini ifade ettiler. Sorumlulukta düşük olan erkekler çiftlerini kışkanç yapmaya çalıştılar. Bu yüzden kişilik özellikleri stratejik birliktelik ve olanaklar için diğer kişilerle yarışma kabiliyetini etkiler. Kişilik ve özellikle Beş Faktör insanların çözdükleri görevlerin merkezindedir. Bu yüzden insanlar kişilik içinde birey farklılıkları ile ilgilenmeyi ve önderleri, arkadaşları ve eşlerini kişilik karakteristiklerine göre seçmeyi öğrenmişlerdir. Ancak bu Beş Faktör Modelinin (FFM) evrimini açıklamaz. Ancak doğal ve cinsel seçimleri, türlerin karakteristiğini açıklamayı yerine getirir. Bunu yaparken türlerin çeşitlerini ortaya koymaz. Evrim insanların değişimi üzerindeki temel psikolojik mekanizmaları açıklayabilir; fakat kendisinin değişimini açıklamaz. Kişilik içerisinde topluma uyumunu sağlamak bireyin kendine yandaş edinmesini kolaylaştırır; ancak, kişinin düşmanları ile mücadelesini zorlaştırır. Açıkça bu sosyal grupların kullanmadıkları yeteneklerini atma eğilimini edinmek için bir avantajdır. Aynı zamanda, bireyin sosyal çevre içinde farklı durumları kullanmasını avantaj haline getirebilir. (Costa ve McCrae, 1999).

Tooby ve Cosmides (1990) kişilik özelliklerinde insanoğlu arasındaki farklılıkların evrimin belirtisi olmadığını varsayar. Bu kişilik farklılıklarının çevre ile uyumlu olduğu anlamına gelmektedir. Araştırmacılar bu yüzden dışadönük ve içedönük bireylerin hayatta kalabileceğini iddia etmektedirler.

Davranış genetiği çalışmaları çevresel etkilerin öneminden bahseder buna rağmen sonuçları farklı yorumlanabilir. Aynı aile içindeki çocuklar tarafından paylaşılan çevresel faktörlerin yetişkin kişiliğindeki etkisi birçok psikolog tarafından araştırılmıştır (Plomin, Daniels, 1987). Çevrenin etkisi aynı aile içinde farklı çocuklara özgü deneyimler dizisidir (çevre paylaşılmayan çevre olarak isimlendirilmiştir) (farklı ilkokul öğretmenleri; ailenin gözde çocuğu olma...).

Kişisel özelliklerin kalıtsallığı için İsveç'te yapılan bir araştırmada dışadönüklük özellikleri ve duygusal istikrarsızlık 12.000'dan fazla erişkin kişi üzerinde değerlendirilmiştir.

Bu özellikler bakımından tek yumurta (monozigotik) ikizleri arasında .5 ,çift yumurta (dizigotik) ikizler arasında .2 korelasyonlar bulunmuştur (John ve Srivastava, 1999).

Araştırmacılar birey farklılıklarının genetik temele sahip olduğunu, kişilik özelliklerinin öğrenme ve sosyalleşme etkisiyle oluşamayacağını vurgulamışlardır.

1.2.5 Karşılaştırmalı Çalışmalar

Zaman içerisinde kişilik içerisindeki Beş Faktör yapısının diğer türleri sınıflandırmada da tahmin edilebilir olduğu düşünülmüştür. Beş Faktör modeli biyolojik temelli olduğu için bütün türlerde, kültürlerde bulunabilir. Hayvanlar üzerinde yapılan son çalışmalar bazı faktörlerin en azından insan olmayan türlerce de paylaşılabileceğini önermektedir.

Bu konuda araştırma yapan King ve Figueredo (1997) şempanzelerin kişilik değerlendirmesi konusunda, gözlemciler arasında yüksek düzeyde bir uzlaşma bulunduğunu kanıtlamışlardır. Aynı türden bir kanıt Norman ve Goldberg'in (1966) insanların kişilik değerlendirmesinin sadece bilişsel olduğu iddiasını ispatlamaya çalışmalarında da vardır. İnsan olmayan türlerin tanımında kişilik değerlendirmesinin kullanımı tuhaf görünebilir (köpeğin disiplinini, yaratıcılığını, yeterliliğini belirlemek anlamlı mıdır?). Kişilik özelliklerinin biyolojik temele sahip olduğu fikri Gosling ve John (1998)'un insanlar ve hayvanlardaki farklılıklar çalışmalarında, köpek ve kedi sahiplerine hayvanlarını verilen Beş Faktör terimleri içinde veya hayvanlarda mizacı tanımlamak için tasarlanan listeden terimlerle tarif etmelerini istemişlerdir. Her bir enstrümanda ve bütün türlerde 4 faktör bulmuşlardır; bunların üçü Duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklülük ve Uyumluluk boyutlarına denk düşüyordu. Deneyime açıklık ve Sorumluluk boyutlarının birleşimi hayvanda bulunan bir tür zeka faktörünün içinde karşılığını buluyordu. King ve Figueredo (1997) bakıcıların şempanzelere ilişkin değerlendirmelerini analiz ettiklerinde 6 faktöre ulaşmışlardır. Bunlar Beş Faktör modeli ve ek olarak baskınlık faktörüne karşılık gelir (Akt. McCrae ve ark, 2000).

Evrimsel teori türler arasındaki devamlılığın fiziksel olmasının yanında davranışsal özelliklerde de geçerli olduğunu iddia eder. Bu konuda Darwin duyguların hem insanlar hem de hayvanlarda var olduğunu ileri sürmüştür. Türler arasındaki birliktelikler kişilik özelliklerinin biyolojik türler tarafından paylaşıldığını önermektedir.

1.2.6 Kültür Etkisi ve Büyük Beşli Yaklaşımına Destek Veren Çalışmalar

İnsanın davranışı, içinde yaşadığı kültüre göre şekillenmektedir ve insanın kendi kültüründen bağımsız olması mümkün görünmemektedir. İnsanlar kültürlerine göre birbirlerinden farklılaşmakta ya da benzerlikler göstermektedirler (Segal, 1986)

Diller ve kültürler arasındaki genellenabilirlik kişilik sınıflandırmaları için önemli bir kriterdir. Diğer diller ve kültürlerdeki sınıflandırma çalışmaları bu sınıflandırmanın farklı kültürel bağlamlar arasında da kullanılabilirliğini kanıtlayabilirler. Böylece farklı diller ve kültürlerdeki bireysel farklılıklar daha tutarlı bir yapı içinde ele alınabilirler. Kişilik gelişimi ile ilgili çevresel etkilerin ailenin dışında olması, kültür adı verilen geniş bir bağlam içinde olasıdır. Bazı çağdaş sosyal bilimciler bunu akla yatkın bir argüman olarak kabul ederler (McCrae ve ark, 2000).

Kişilik özellikleriyle ilgili kültürler arası çalışmalarda Büyük Beşli yapısının desteklenebildiğine ilişkin kanıtlar vardır. Faktör sayısındaki artış ya da azalışlara rağmen, genel faktör yapısı destek bulmaktadır.

Kişilik araştırması formu NEO-PI-R (NEO Personality Inventory; Costa ve McCrae, 1992)'ı kullanan çalışmalar Malezya ve Estonya kültürleri içinde Beş Faktör modelinin ayrıntılı ve tekrarlanabilir olduğunu belirtmişlerdir. Amerikan örneği içinde tanımlanan Beş Faktör dünyada da benzer olarak görüldüğünden birey farklılıklarının yapısı, insanların evrensel görünüşleri olarak görünür, nispeten kültürel değişikliklere dayanıklıdır.

Bazı yazarlar araştırmaları sonucunda bazı kültürlerde ek kişilik faktörlerinin olduğunu varsaymışlardır. Örnek olarak Çin geleneği (Cheung, 1969) ve Filipin mizacı (Church, Katigbok ve Reyes, 1998) gibi yerleşik kültürlerle sahip olan toplumlarda ek faktörlerin olduğu iddia edilmiştir. Belki bunlar ölçme maddelerinden veya kişilik özelliklerinden farklı olarak sosyal tutumlardan ve diğer kültürlerde dikkat edilmediğinden kaynaklanmaktadır.

Çevresel etkiden yalıtılan bilgiler Almanya, İtalya, Portekiz, Hırvatistan, G.Kore, Rusya, Estonya ve Japonya'dan alınan ikincil analizler için elde edilmiştir. Dört kültür içinde (İtalya, Hırvatistan, Rusya, Estonya) duygusal istikrarsızlık için önemli yaş etkileri görülmedi. Diğer dört kültür içinde Duygusal istikrarsızlık boyutu tıpkı Amerikan çalışmalarında elde edildiği

gibi genç katılımcılarda yüksek görülmüştür. Kalan faktörler için sonuçlar, bütün kültürlerde Amerika örüntüsü gibi tekrarlanmıştır. Dışadönüklük ve deneyime açıklık azalmış, uyumluluk ve sorumluluk bütün kültürlerde yaş ile artmıştır.

Xiu, Wu, ve Shui (1996) NEO-PI-R'in Çin versiyonu olan kısa formu üzerinde yaş farklılıklarını sınıamıştır. NEO- Beş Büyük Envanteri (NEO-FFI) 20 ile 84 yaşları arasındaki 593 erkek ve kadın arasında duygusal istikrarsızlık ve deneyime açıklık yaşla birlikte anlamlı şekilde azaldığı, uyumluluğun ise yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir. Böylece bu çalışma Amerikan örüntüsünü kısmen de olsa doğrulamıştır.

Türk, Çek, İngiliz, Alman, ve İspanya 14 yaş grubundaki ergenlerle yapılan çalışmada duygusal istikrarsızlık, dışadönüklük'de yaşla birlikte önemli azalmalar ve 5 örnekte de sorumlulukta artışlar doğrulanmıştır. Alman, Çek ve Türk örneklerinde uyumlulukta anlamlı artışlar olsa da bu trendin İngiliz ve İspanya örneklerinde anlamlı seviyeye ulaşmadıkları görülmüştür. Teorik olarak azalması beklenen deneyime açıklık İspanya örneklerinde ve anlamlı olarak Çek ve Türk örneklerinde görülmüştür. Alman İngiliz örneklerinde deneyime açıklıktaki anlamlı düşüşler daha çok 18–21 yaş grubundaki genç grupta görülmüştür (aynı örüntü Alman örneklerinde ortalama akran değerlendirmesi yapılırken de görülmüş) (McCrae ve ark, 2000).

Örneklemler boyunca sonuçların yaklaşımlara uygun olmasına rağmen, etkilerin varlığı da unutulmamalıdır. Kültürler arasında duygusal istikrarsızlık, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk, sorumluluk ölçümleri ile yaşın ortalama korelasyonları sırasıyla -.17, -.21, -.08, -.09, -.23'tür. Bu nedenle yetişkinlikte genel olarak değişmeyen kişilik özelliklerinin seviyeleri bulunmaktadır. Kişilikteki yetişkin yaş farklılıkları kişisel-rapor analizlerine dayanır. Üniversite dönemindeki erkekler ve daha yaşlı erkeklerin akran değerlendirmesi karşılaştırmasında NEO kişilik envanteri duygusal istikrarsızlık ve sorumluluk için boyutlar için beklenen yönde anlamlı sonuçlar göstermiştir. Ancak Alman örneğinde ortalama akran değerlendirmeleri sadece duygusal istikrarsızlık (-.05) uyumluluk (-.06) ve sorumluluk (-.21) düzeyinde anlamlı korelasyonlar göstermiştir.

Yaş farklılıklarının kesitsel çalışmaları diğer kültürlerde yürütülmesiyle beraber farklı kültürlerin farklı tarihsel gelişimlere sahip oldukları unutulmamalıdır. (McCrae ve ark, 2000)

Goldberg'in temel sözlük yaklaşımı içinde önemli rol oynayan kişilik özellikleri iki parçadan meydana gelmektedir. Birincisi insanların diğer insanların özelliklerini bilmek istemesi, ikincisi özelliklerin hayatta kalma ve üreme gibi uyum görevlerinin evrimleşmesi ile ilgilidir. Duygusal istikrarsızlık, sorumluluk, uyumluluk hayatta kalma için önemli bir grubu oluşturmaktadır (John ve Srivastava, 1999).

Sosyo analitik perspektifi savunan Hogan (1996) kişilik kavramının bireyde nöropsikolojik olmadığını fakat diğer insanları değerlendirmek için kullandıkları kategorilerin statüleri ortaya koyduğunu ve insanlara verilenlerin kabul edildiğini belirtmiştir. Hogan'a göre kişilik anketlerine tepkiler kişisel betimleyiciler değil, stratejik kişisel sunumlardır; sosyo analitik teori konularla diğer davranışlar arasındaki herhangi bir ilişkiyi varsaymaz. (Akt. Costa, McCrae, 1999).

Klages kişiliğin anlaşılması için dilin dikkatli çalışılmasının yardımcı olacağını önermiştir ve Baumgarten bu uyarlamayı genel olarak Alman dilinde bulunan kişilik terimleriyle sınımıştır. Baumgartenin bu çalışmasının Alman psikolojisine etkisi az olsa da, Allport ve Odbert'in dilin kişilik özelliklerinin sınıması çalışmalarına etkisi olmuştur (Digman, 1990).

Beş faktör modeli dünya üzerinde birçok dilde çalışılan bir modeldir (Somer ve ark. 2002). Kültürün kişilik özelliklerini etkilemesinin yanında kültürler arası geçerliliği olan kişilik özelliklerinin çalışmaları yapılmıştır (Akt. McCrae ve ark, 2000).

Dillerdeki kişilik özelliklerinin faktör analizi, farklı kültürler arasında anlaşmanın olduğunu göstermektedir. Sadece İngilizce olarak değil diğer dillerde de aynı şekilde sonuç verdiği görülmektedir. (Bkz.Şekil 5)

Sözlük yaklaşımı merkezinde, diller arası araştırma yürütülmesi zor ve pahalı araştırmalardandır. Diller arası çalışmaların zorluklarından biri de çeviri problemidir. Sınıflandırmacılar Amerikalı olduğundan başlangıçtaki geniş sınıflandırma çalışmalarında dil olarak İngilizce seçilmekteydi. Bunun yanı sıra kullanılan çift dil (Bilingual) dizaynın avantajı örnek farklılıkları kontrol edebilmesi ve çevirilerin bireyler tarafından diller arasında

anlaşılabilir şekilde betimleme yapılabilmesidir. Kùltùrlerle genellenen önceki çalışmalar İngilizce çevirilerini kullanıyorlardı. Daha sonraki çalışmalarda emik-etik dizaynlar kullanılmaya başlanmıştır.

İngilizce olmayan örneklerin sayısı fazla olmakla birlikte bize Beş faktörün evrenselliğini kanıtlamaktadırlar. Hofstea, De Road ve Goldberg (1992)'in her bir faktörü göstermek için tasarlanan yeni deneysel yaklaşım (Novel Empirical Approach) iki faktörün değişik kombinasyonunu gösteren yönleri göstermekle birlikte bu yönlerin yakından ilişkili olup olmadığını inceler. Örneğin yüksek uyumluluk ve yüksek sorumluluk gösteren iki yön vardır fakat iki faktöre verilen önem içinde farklılaşır. Sorumluluk yönü uyumlu sorumluluğu gösterirken işbirliği yönü sorumlu uyumluluğu gösterir.

İngilizce'ye olan yakın bağlantılarıyla Hollanda'da Hofstea, De Road ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada uygulanan Hollanda projesinin sonuçları Amerikan-İngiliz araştırma sonuçlarıyla genel olarak tutarlı bulunmuştur. Beş Faktörler İngiliz büyük beş ile benzemesine rağmen Hollanda'daki 5. faktör zeka ve açıklıktan daha fazla geleneksel olmayan ve asi şeklinde vurgulanmıştır.

Almanya'da Angleitner, Ostendorf ve John (1990)'un Alman kişilik sözlüğünü meydana getirerek daha çok prototip kavrama dayanan ve birkaç özelliğiyle İngiliz çalışmalarını daha ileriye götüren psiko-sözlük çalışmasında, 450 özelliğin faktör analizine tabi tutulmasıyla 5 büyük faktör doğrulanmıştır.

Prototipik özelliklerin Alman kişilik sözlüğüne indirgenmesine ek olarak, Ostendorf ayrıca birkaç İngilizce büyük beş ölçeklerinin Almanca çevirilerini yapmıştır. Böylece Ostendorf'un çalışması birleştirilen emik-etik dizaynların iyi bir örneği olmuştur. Emik-etik dizaynlar araştırmacıların deneysel olarak benzer içsel (emik) faktörlerin diğer dillerden ve kùltürlerden çevrilen faktörleri oluşturmasına izin verir.

Caprara ve Perugini (1994) tarafından yapılan İtalyan sınıflandırmasında 5. faktör 'geleneksel olmayan' şekilde yorumlanmıştır.

Uluslar arası tekrarlar				
	Caspi ve Silva (1995)	Van Lieshout, Haselager, Riksen-Walvaren ve van Aken (1995)	Pulkkinen(1996)	Hart,Hofman,Edelstein, ve Keller(1997)
Kişilik Tipleri				
1.tip	Uyumlu	Dayanıklı	Dayanıklı/Bireyleşme	Dayanıklı
2.tip	Çekingen	Kontrol dışılar	İçedönük/Endişeli	Kontrol dışılar
3.tip	Kontrol altındakiler	Kontrol altındakiler	Çatışma/Kontrol Altındakiler	Kontrol altındakiler
GenelleşmeYönleri				
Katılımcılar	1024 oğlan, kız	79 oğlan,kız	275 erkek,bayan	168 oğlan,kız
Yaş	3 yaşları	7,10,12 yaşları	26 yaşları	7 yaşları
Doğum Kuşağı	1972-1973	1970 öncesi	1960'lar	1970
Bölge	Yeni Zelanda	Hollanda	Finlandiya	İzlanda
Bilgi Kaynağı	Test uygulayıcıları	Öğretmen Raporları	Kişisel Beyanlar	Görüşmeci değerlendirmeleri
Enstrüman	Davranış değerlendirmeleri	Çocuk Q-Dizisi	Ölçek Sonuçları	Çocuk Q-Dizisi
Tip Kökeni	Tekrar Kümeleri	Küme analizi	Küme analizi	Tekrar Q-Faktörleri

Şekil-4 Uluslar arası tekrarlar (Kaynak: Robins,1996)

Szirmak ve De Raad (1994) Macar kişilik betimleyicilerini sınamıştır ve ilk dört faktör için güçlü dayanaklar bulmalarına rağmen 5. faktör için güçlü destek bulamamışlardır. Bunun yerine 5. faktörü çözme çalışmalarında uyumluluk faktörünü ikiye ayırmış, Zeka/Açıklık

faktörlerini 6 faktör sıralandığında ortaya çıkarmışlardır. Bu buluşlar özelliklere karşı durum değerlendirmesini içeren seçim kuralları nedeniyle olabilir

Kişilik sözlüğü Çince, Çekçe, İbranice, Macarca, İtalyanca, Polonyaca, Rusça, Türkçe gibi değişik dillerde çalışılmıştır. Beşinci faktör 'saf zeka', 'geleneksel olmayan' ve 'isyan'lar şeklinde değişik tanımlarla inandırıcılığını zayıflatmıştır.

Amerikan örneği içinde Beş Faktörü tanımlayan özellikler dünyada da aynı faktörler olarak tanımlanmaktadır, bu bakımdan birey farklılıklarının yapısı insanların evrensel görünüşleri olarak gösterilir, nispeten kültürel değişikliklere dayanıklıdır.

John (1990) Beş Faktör yapısının doğrulanmasını ve tutarlılığını Alman ve Hollanda kişilik ölçekleri kullandığı çalışmalarda göstermektedir. Batı kültürlerinde Beş Faktör yapısının kültürler arasında genelleşmesinin kanıtı Church ve Katigbak (1989) Manila'daki Filipinler örneği içinde idare edilen çalışmada bulunmuştur. Buna ek olarak Beş Faktör modelinin çalışmaları Japon ve Filipinli öğrencilerle Digman (1990) tarafından yapılmıştır (Akt. John ve Srivastava, 1999; McCrae ve ark, 2000).

725 Türk ergeni üzerinde yaptıkları çalışmada Somer ve arkadaşları (2002) Büyük Beş faktörün % 74 değişken toplamında sırasıyla % 28,7 Sorumluluk, % 19,6 Açıklık, % 11,5 Uyumluluk, % 8,2 Dışadönüklük, % 6,5 ile Duygusal sabitlik boyutlarını tüm dünyada olduğu gibi bulmuşlardır. Somer (1998) tarafından yapılan Türkçe'deki kişilik özelliklerini tanımlayan sıfatların yapısının incelendiği çalışmada, 538 kişilik (287 kadın, 249 erkek) bir yetişkin örnekleme üzerinde yürütülmüştür. Türkçedeki 235 sıfat ölçeği kişilik özelliklerini tanımlayan sıfatların temsilcisi olarak seçilmiştir. Faktör Analizi sonucunda sıfat ölçeklerinin beş temel faktör boyutu altında temsil edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen beş temel faktör çeşitli ülkelerde dil hipotezinden hareketle yapılan çalışmalardan ortaya çıkan ve Beş Faktör Modeli ya da Büyük Beşli boyutlarıyla içerik açısından karşılaştırıldığında, özellikle ilk dört faktörün (Dışadönüklük, Uyumluluk, Sorumluluk, Duygusal İstikrarsızlık) büyük ölçüde modeli destekleyici bir yapı gösterdiği, beşinci faktörün ise (Zeka / Deneyime Açıklık) yine literatürle uyumlu olarak daha düşük kesinlik gösterdiği kanısına varılmıştır

1.2.7 Kişilik Özelliklerinin Değişmezliği

Yaşam boyu kişilik gelişimi içinde birey farklılıklarının değişmezliği düzenli şekilde bebeklikten en az 30 yaşına kadar artmaktadır. Çevreselciler bu olguyu hayat tecrübelerinin birikimi için tahmin edebilirler. Tek başına bir deneyim, hayat boyunca diğer deneyimlerle rekabet ettiğinden erken yaşlardaki kısıtlı deneyimler içinde oluşan değişiklikleri etkileyebilir (McCrae ve ark, 2000).

Kişilik özelliklerinde birey farklılıklarının değişmezliğini gösteren çeşitli örnekler, enstrümanlar ve ölçme metotları kullanan çalışmalarda sonuçlar değişmezliğin tutarlı örüntüsünü gösterir. 6, 12 ve 20 yıl üzerindeki Re - test korelasyonları kısa dönem re- test güvenilirliğinden fazladır. 30 yıl önce yapılan değerlendirilmeler sonucunda 70 yaşındaki kişilik oluşumu tahmin edilebilmiştir (Costa, McCrae, 1992; Finn, 1986, Akt. McCrae ve ark, 2000)

Bu buluşlar bireylerde uzun zaman periyodunda devam eden bir şeylerin varlığını işaret etmiştir. Diğer yandan zaman aralıkları geçmiş olayların etkisi hakkında şüphe uyandırmıştır. 30 yıllık çalışmalarda birçok katılımcı, meslek, medeni hal, aile, fiziksel sağlık konusunda ve ikametlerinde değişiklikler yapmıştır. Onlar kendi kuşaklarının cinayetlerini, savaşlarını ve ekonomik durgunluklarını paylaşmışlar, yüzlerce kitap okumuşlar, binlerce saat televizyon izlemişlerdir. Bununla beraber yaşadıkları olaylar ve deneyimleri faktörler üzerinde büyük etki sahibi olmasa bile Faktörleri etkilemişlerdir. Ancak 40'tan 50 yaşına kadar izlenen 2274 erkek, kadında NEO-PI-R ölçeklerinde yüksek sonuçlar almışlar ve .64 ile savunmasızlık, .80 ile Girişkenlik ve Estetiğe açıklık arasında bir ilişki saptanmıştır (Siegler ve Costa, 1999, Akt. McCrae ve ark, 2000).

Ahadi ve Rothbart (1994) çocuk huy yapılarını yetişkin kişilik faktörlerine ilişkilendiren kavramsal analizleri önermiştir. Özdeşik faktörler bebekler ve yetişkinlerde bulunsa bile bu bebek mizacının yetişkin kişiliğinin iyi bir göstergesi olduğu anlamına gelmez. Boylamsal literatürün gözden geçirilmesi huy değişkenlerinin aslında nispeten kısa aralıklarla özellikle bebekler arasında limitli değişmezliği ve yetişkin özelliklerinin çok mütevazi tahminlerini gösterdiğini rapor etmişlerdir. Block (1993) 3-23 yaşları arasındaki oğlan, kızların ego

esnekliği ve yetersiz ego kontrolü için retest korelasyonlarını sınamıştır; sadece dört korelasyondan biri anlamlı seviyeye ulaşmıştır (hepsi pozitif olmasına rağmen). Kagan ve Zentner (1996) sadece yetişkin psikopatolojisi ve erken çocukluğun karakteristikleri arasında anlamlı bir birliktelik bulmuştur.(Akt. McCrae ve ark, 2000)

Daha kısa aralıklarla ve daha büyük çocuklarda daha anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ego kontrolü 3-4 yaşları arasında .70, 14-23 yaşları arasında .67 olarak görölmüştür. Siegler ve arkadaşları (1990) kişilik boyutlarında değişkenlerin yarısının geç ergenlikten orta yetişkinliğe kadar sürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Helson ve Moane (1987) 27-43 yaşları arasındaki sürekliliğin 21-27 yaş aralığından daha çok olduğunu belirtmişlerdir. İlk olarak 30 yaşın üzerindeki yetişkinler çalışıldığında re-test koefficiency .70 yakın, 30 yaş üzerinde ise genel olmadığı ortaya çıkmıştır.

Bunun karşısında Beş Faktör Teorisi başka bir cevap önerir; İç yatkınlıklar zaman içinde sıralı düzenleri yeniden düzenleyerek bölüştürerek gelişir. Genlerin işleviyle hiçbir olgu karıştırılmaz; bunlar hayat boyunca açılıp kapanır ve bireylerin yaşlanma örüntülerine katkıda bulunur. Beyin 20 yaş altında gelişmeye ve büyümeye devam eder, böylece kişilik özelliklerinin bu periyod zarfında değişmesi sürpriz olmaz (McCrae ve ark, 2000).

Bütün önde gelen argümanların dikkati huyla biyolojik temelli gelişimin iç yollarını kanıtlar. Sonra standart kişilik envanterleri huyu değerlendirir, 'estetik' 'duyarlılık', 'başarma azmi've 'mütevazilik' gibi özellikler daha çok huy olarak hareket seviyesi ve davranışsal ketleme olarak görülür. Ahadi ve Rothbart bilgi işleme kontrolü gibi psikolojik sistemleri sınamışlar, Strelau ve arkadaşları merkez sinir sisteminin öne sürülen Pavlovsal özelliklere dayanan yapılar dizisini geliştirmişlerdir. Örneğin Borrick ve Mount (1991) sorumluluğun üstün iş performansı ile ilişkili olduğunu görmüşlerdir.

Beş Faktör için genel gelişimsel süreçleri tanımlamak olasıdır (kendilerini tanımlayan belirli özellikler). 18'den 30 yaşına kadar Duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklük, Deneyime Açıklıkta düşüş, Uyumluluk ve sorumlulukta artış vardır. 30 yaşından sonra değişikliğin oranı azalır görünmesine rağmen süreç devam etmektedir. Yapılan çalışmada Alman, İngiliz, Çek ve Türkiye örneklemleri ile 18 yaşından geriye doğru Beş Faktörlerle ilgili bilgiler sunulmuştur.

Birçok bölümde lise dönemindeki kız ve erkeklerin aynı süreçlerden geçtikleri görülmüştür. Bu kişiler Duygusal istikrarsızlık ve Dışadönüklükte yüksek sonuçlar almalarına karşın uyumluluk ve sorumlulukta kolej yaşındaki öğrencilerden daha düşük sonuç almışlardır.

Measselle ve John (1997)'da genç çocuklardaki kişiliği değerlendirmek için kukla konuşmalarını kullanarak yaptıkları çalışmada 5-7 yaşları arasındaki sorumluluk düzeyindeki artışları belirtmişlerdir. Gelişimsel süreçlerin hesaba katılmasında evrimsel argümanlar önerilebilir. Dışadönüklük ve Deneyime açıklığın yüksek seviyeleri arkadaş bulmada kullanışlı olabilir oysa daha fazla uyumluluk ve sorumluluk aile bakımında daha önemli olabilir (Akt. McCrae ve ark, 2000).

Yaşam boyu kişilikteki süreklilik ve değişim ilişkisini anlamak, hem kişilik hem de gelişim psikolojisi için temel bir görevdir. Kişilikteki süreklilik ve değişimi araştırmak için çok uzun dönemleri kapsayan ve çok zor olan bu nedenle çok az olan boylamsal araştırmalar vardır.

Yapılan boylamsal araştırmalardan Berkeley İnsan Gelişimi Enstitüsü'nde 18 aylık bir dönem içinde yeni doğan 248 bebek arasında 3 bebekten biri ve Kaliforniya'da 212 beşinci sınıf çocuk ile yapılan örneklemlerde çocuklar ergenlik dönemleri boyunca etkin bir şekilde incelenmiştir. Berkeley'de bireyler 30-40-50 yaşlarına, Kaliforniya da ise bireyler 37-47-57 yaşlarına kadar takip edilerek görüşmeler yapılmıştır. Sonuçta erken ergenlikten geç ergenliğe güçlü bir kişilik sürekliliğinin varlığı tespit edilmiştir. Ortalama korelasyonlar erkeklerde .77, kadınlarda .75 idi. Lise son sınıf ile ergenlik arasındaki korelasyonlar erkekler için .56, kadınlar için .54 idi. Sürekliliğin en güçlü göstergesi zeka ve entelektüel ilgi alanlarıyla ilişkili olanlardı. Erkekler .60, kadınlar ise .61 ile yüksek entelektüel kapasitesi arasında anlamlı bir ilişkiye sahiptiler. Bireyler üzerinde yaşam boyunca yapılan araştırmalar, en güçlü süreklilikleri entelektüel performans ölçümlerinin gösterdiğini ortaya koymuştur. Dışadönüklük, duygusal istikrarsızlık gibi kişilik değişkenleri daha sonra gelmektedir. Kalıtsallığı en yüksek olan özellikler en güçlü sürekliliği gösterir (Akt. Atkinson ve ark, 1999).

1-Yaş farklılıkları kuşak etkileridir, tarihsel güçlerin etkisinin bütün kültürlere yaygınlaştırılmasını gösterir. Genel tarihsel güçlerin Beş Faktörü etkilemesi rastlantı olarak gözüküyor. Oysa her bir kültüre özel tarihsel deneyimler yaygın örüntüyü değiştirecek hiçbir faktörü etkilemez. Bu hipotezi test etmenin yolu genel kuşak farklılıklarını makul seviyede değişkenlerin kültürlerdeki etkisini değerlendirmedir. Genç kuşaklardaki deneyime açıklığın yüksek seviyesi birçok kültürlerdeki resmi eğitim seviyesinin artması sonucunda oluşabilir. Eğer böyleyse eğitim yıllarla beraber değişimi, deneyime açıklıktaki yaş farklılıklarını indirger, yok eder.

2-Toplumların kendiliğinden kişilik gelişimiyle uğraşan paralel kurumlar oluşturmasıdır. Yetişkin sorumluluğu yetişkinleri daha sorumlu hale getirebilir. Çocuklara bakımı daha fazla yaptırabilir. Bu olasılık küçümsenmemelidir; ama hala kanıtlanmamıştır. Kişilik özellikleri, yaş-rol talepleri arasında ilişki olsa dahi, bu nedensel faktörün değiştirilmesi olasılığı vardır ve sosyal normlar kişilikte iç olgunlaşma trendlerini barındırmaya eğilimlidirler. Araba sürme, seçim, içme için minimum yaşı tanımlayan kurallar için oldukça açıktır.

3- Kişilik gelişiminin doğal süreci vardır. Kültürel ve tarihsel bağlamı olmadan oluşur. Tıpkı çocukların konuşmayı, saymayı, karışık düzen ve zamanlarda sebepleri öğrenmesi gibi yetişkinler daha uyumlu ve yaşın doğal sonucu olarak daha az dışadönük hale gelir. İç olgunlaşma fikri kalıtımsallık, değişmezlik ve kültürler arası evrensellik kanıtlarıyla tutarlıdır ve özelliklerin yorumunu iç temel eğilimler olarak işaret eder.

Ayrıca kişilikte yaş değişiklikleriyle ilgili kanıtlar karşılaştırma ve davranış genetiği çalışmaları tarafından desteklenmektedir. Ergenler ve genç yetişkinliğin arasındaki kişilik özelliklerindeki değişiklik ortalama düzeyde kalıtsal olarak görülmüştür (McCrae ve ark, 2000).

1.2.8 Costa ve McCrae'in Beş Faktör Modeli

Kişilik psikolojisi deneysel buluşları zayıf ancak iddialı ve ayrıntılı bir alan olarak tanımlanmıştır. Bunun karşısında Beş Faktör Teorisi (Five-Factor Theory) deneysel buluşlara dikkatle bağlanmış, en azından fenotipik seviyede toplum psikolojisine dayanmayan bir insan doğası vizyonunu özetlemiştir (McCrae ve Costa, 1999).

Costa ve McCrae NEO kişilik envanterini 3 geniş kişilik boyutunu ölçmek için (Duygusal istikrarsızlık, dışadönüklülük ve deneyime açıklık) geliştirmiştir. Costa ve McCrae çalışmalarına 16 PF'in küme analiziyle başlamıştır. Analizleri dışadönüklülük ve Duygusal istikrarsızlık boyutlarını yeniden sağlamıştır (Akt. John ve Srivastava, 1999). McCrae ve Costa (1999) kendilerinin anket ölçeklerinin Büyük Beş'in sıfat destekli ölçümleriyle birleştiğini, kendilerinin ulaştığı açıklık boyutunun sözlük analizinde ortaya çıkan zeka ve hayal etme faktörlerinden daha geniş görüldüğünü kanıtladılar.

Beş Faktör Teorisi araştırmacıların Beş faktör Modeli (FFM)'nin ardından bulguları anlama varsayımdır. Beş Faktör Teorisi özellik teorisinin çağdaş versiyonudur. Beş Faktör Teorisi ana nedensel yolları belirten dinamik işlemlerin sınıflandırmasını ve değişken kategorilerini açıklamakla birlikte evrensel kişilik sisteminin işleyişi olarak kişilik kullanımının işleyişini açıklar. 5 kişilik faktörleri – Duygusal istikrarsızlık, dışa dönüklük, açıklık, uyumluluk ve sorumluluk- sistemin ana çekirdeğini oluşturur. Beş Faktör Teorisi psikolojik mekanizmaların işleyişini (bütünlük ve ihtiyaç) gelişimini anlama, kadın ve erkek bireylerin davranış deneyimlerini anlamayı sağlar. Beş Faktör Teorisi bütün insanların hayat boyu davranışlarını gözlemeyi sağlama girişiminde bulunan büyük bir teoridir, bu sayede kişilik teorisinin içerdiği birçok ayrıntıyı ortaya çıkarır.

Bütün psikolojik teorilerde olduğu gibi özellik teorisini “İnsanlar neye benzer ve kişilik teorisini ne yapabilir?” sorusu hakkındaki varsayımlar dizisi üzerine kurulmuştur. Örneğin davranış açıklamalarının yaşamdaki olaylarda aranması gibi varsayımların birçoğunun üstü kapalıdır.

Beş Faktör Teorisi insan doğası hakkında 4 temel varsayım ileri sürer. Bilinebilirlik (Knowability), rasyonellik, değişkenlik ve ileriye doğruluk (Proactivity).

Bilinebilirlik kişiliğin bilimsel çalışmaların doğru amacı olduğu varsayımdır. Öte yandan bazı hümanistik ve varoluşçu teoriler bireyin özgür ve tek olduğunu belirtirler. Beş Faktör Teorisi bireyler ve gruplar içinde kişiliğin bilimsel çalışmasının faydalı olacağını varsayar. Bilimsel çalışmaların deney anlamına gelmeleri gerekli değildir. Costa ve McCrae (1999) kişilik psikolojisi için korelasyonel ve deneysel metodların birleştirilmesi gerekliliği

konusunda Eysenck'e katılmamaktadırlar. Bilim birçok metodla yürütülür ve en iyi akademik moda ve prestijden daha fazla problemin doğası tarafından yönlendirildiğinde etkili olur. Özellikle korelasyonel metodlar doğal deneylerden, boylamsal ikiz çalışmaları ve kültürler arası çalışmalarından yararlanabilir. Örneğin Yang, McCrae ve Costa (1998) Çin'deki kültürel devriminin kişilik formasyonu üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışma laboratuvarında gerçekleştirilemeyecek bir özellik taşımaktadır.(McCrae ve Costa,1999)

Rasyonellik önermesi bazı yanlışlıklar yapılabilmemesine karşın insanların kendilerini ve diğer insanları anlama yeteneğinde olduklarını ifade eder (Funder, 1995; Akt. Pervin, 1996). Bu görüşe göre, psikoloji alışılmışın dışında bir bilimdir. Psikologlar hastalarına kendilerinin beyaz kan hücrelerinin sayısını tahmin etmelerini istemezler çünkü hastaların böyle bir bilgi sahibi olmaları gereksizdir. Fakat kişilik özellikleri psikologları rutin olarak -ve gerektiği gibi- insanlara kendilerinin nasıl sosyal, yarışmacı, aşırı duyarlı olduklarını ve cevaplarını yorumlamalarını isterler. Psikologlar bunu yapabilir; çünkü sofistike düşünürler yüzyıllar boyunca toplum tarafından kullanılacak önemli sosyal yargıları gösteren kişilik özelliklerini belirlemişlerdir.

Rasyonellik önermesi Beş Faktör Teorisi'nin sadece halk psikolojisi olduğu anlamına gelmediğini belirtir. Beş Faktör Teorisi genotipik seviye ve onun işlevlerini hesaplama girişiminde de bulunur. İnsanlar birisinin kibirli veya alçak gönüllü olup olmadığını anlar; ancak, sezgisel olarak alçak gönüllülüğün kalıtsallığını, hayat boyu gelişimini veya evrimsel önemini bilemezler. Özellik psikolojisi bu yüzden gösteri sanatı gibidir; insanlar boyama teknikleri hakkında bir şey bilmeseler dahi karşlarındaki gördükleri yüz ve çiçeği tanırlar.

Beş Faktör Teori önermeleri

1-Temel eğilimler

1a-Bireysellik; Bütün yetişkinler kendi kişilik özellikleri ile karakterize edilebilirler. Kişilik özellikleri düşünce, duygu ve hareket durumlarını etkiler.

1b-Orijin (temel); Kişilik özellikleri içsel temel eğilimlerdir.

1c-Gelişim;Özellikler çocukluk boyunca gelişir ve olgun formuna yetişkinlikte ulaşırlar; bundan sonra bilişsel olarak bozulmamış bireylerde sabit durağan kalırlar.

1d-Yapı; Özellikler hiyerarşik olarak dar olandan belli genişliğe ve genel yatkınlıklara doğru organize olurlar. Duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklük, Deneyime açıklık, Uyumluluk ve sorumluluk bu hiyerarşinin en üst seviyesini oluşturur.

2-Karakteristik Uyumlar

2a.Uyum; Zaman içerisinde bireyler daha önceki uyumları ve kişilik özellikleri ile tutarlı olan düşünce, duygu ve davranışlarının gelişimi ile birlikte çevrelerine göre hareket ederler.

2b-Uyumsuz davranışlar; Herhangi bir zamanda uyumlar kültürel değerler veya kişisel amaçlara uygun olmayabilir.

2c-Esneklik; Karakteristik uyumlar biyolojik olgunlaşmaya bağlı olarak çevre ve kısıtlamalar düşünüldüğünde zaman içerisinde değişir.

3-Objektif biyografi

3a-Çoklu karar verme; Herhangi bir zamanda hareket ve tecrübe, duruma göre uyarılan karakteristik uyumların kompleks fonksiyonlardır.

3b-Hayat boyu; Bireyler kendi kişilik özellikleri ile tutarlı olan belirli aralıklarla zamanla hareketlere izin veren organizeli amaçlar, tarifeler, planlara sahiptirler.

4-Benlik kavramı

4a-Benlik şeması; Bireyler kendilerini sorumluluk boyutuna ulaştırabilecek bilişsel duyuşsal görüşlerini korurlar.

4b-Seçici algı; Bilgi kişilik özellikleri ile tutarlı ve bireylere tutarlılık duygusu veren yollarla benlik kavramında seçici olarak sunulur.

5-Dış etkiler

5a-Etkileşim; Karakteristik adaptasyonları şekillendiren kişilik yatkınlıkları ve davranış akışını düzenleyen karakteristik uyumlarla sosyal ve fiziksel çevre etkileşim halindedir.

5b-Algı; Bireyler kendi kişilik özellikleri ile tutarlı olarak değişik yollarla çevreleriyle ilgilidirler.

5c-Karşılıklılık; Bireyler seçici bir şekilde cevap verecekleri şekilde çevrelerini etkilerler.

6-Dinamik süreçler

6a-Evrensel dinamikler ; Bireyin uyum görevlerini yerine getirirken, duygular düşünceler ve davranışları ifade etmelerindeki işlevler evrensel biliş, duyuş mekanizmalarının bölümleri ile bir ölçüde düzenlenir.

6b-Farklı Dinamikler ; Kişilik özellikleri içinde bazı dinamik süreçler bireylerin temel eğilimleri ile değişik şekilde etkilenir.

Şekil-5 Beş faktör Önermeleri (Kaynak: McCrae ve Costa (1996))

Değişkenlik varsayımı insanların psikolojik olarak anlamlı yollarla birbirlerinden ayrılabilceğini ileri sürer. Ancak özellik teorilerinin dışında, insan doğasına yönelik bütün görüşler; felsefi ve psikolojik açılardan, insan doğasının gerçekten neye benzediği sorusuna tek bir cevap arar. İnsanlar temelde bencil veya özgeci midir? Yaratıcı veya geleneksel midir? Amaçlı veya tembel midir? Beş Faktör Teorisi ile bunların hepsine cevap bulunabilmektedir.

İleriye doğruluk varsayımı insan davranışlarının nedenlerinin insan içinde aranması gerektiğini ileri sürer. Varsayım insanların kendi kaderlerinin hakimleri olduğunu söyler. İnsanlar kendi hayatların kontrol edebilirler ve böylece farklılaşabilirler. Özellik teorisi bireyin davranışlarının temellerini aramaya değer olarak ileriye doğruluk varsayımını ele alır. İnsanlar ne kendilerinin hayat koşulları ve durumlarının pasif mağdurları ne de geçmiş yaşantılarından pekiştirilen programlanmış boş organizmalardır, kişilik insanların hayatlarını biçimlendirmede aktif olarak yakından ilgilidir.

Kişiliğin ileriye doğruluğunun bireyin ileride yapacakları ile eş olmadığını kabul etmek önemlidir; birisinin proaktif temel eğilimlerinin kişinin hedefleri ile aynı olması gerekmez. Örneğin diyetle bağlılıktaki düşüşün nedeninin, bireyin diyetle başarısız olduğundan gerçekleştiğini açıklaması gibi. Anksiyete depresyon belki kişinin kendi doğallığıdır. Hayatı boyunca olabilir. (Costa ve McCrae, 1999., Pervin, 1996)

Şekil(5) kişilik sisteminin işleyişinin nasıl olduğunu belirten 16 önermeyi varsayar (McCrae ve Costa, 1996). Deneysel olarak test edilebilir şekilde tasarlanan Beş Faktör Teorisi yeni tahminler meydana getirebilmesine rağmen esas olarak bildiğimiz şeyleri anlaşılabilir yapmak için dizayn edilmiştir (McCrae ve Costa, 1999).

Kişilik özellikleri kavramsal olarak sabit, belirli durumlarda belirli şekilde davranışı yönlendiren genel karakteristiklerdir. Temel noktalar sabitlik ve genellemedir. Sabitlik ve genelleme için özdenetim, kişilik yapısı ve suç, suç benzeri davranışlar arasında sağlam bir bağlantı kurulmalıdır (Gibbs ve ark. 1998).

Bu önermelerden Orijin, kesin olarak özelliklerin temel içsel eğilimler olduğunu söyler. Bu önerme başlıca genetik faktörlerin rol oynadığını ve çevresel faktörlerin etkilerinin az veya hiç bulunmadığını belirtir. Davranış genetiği çalışmalarından çıkan sonuçlara dayandırılarak yapılmıştır (McCrae ve Costa, 1999).

1b önermesi kültürün önemini ve kişiliğin yapılanmasında erken hayat tecrübelerinin önemini vurgulayan eski ve bilinen kişilik teorilerine açık bir alternatif sunmaktadır. Bugün klinikçiler dahi kişiliğin açıklanmasında standart çevresel teorilerin yetersiz olduğunu kabul etmeye başlamışlardır (Bowman, 1997;Akt. McCrae ve Costa, 1999).

1b ve 1d önermeleri yeni ikiz çalışmasından ilham almışlardır. Beş Faktör Teorisi'nin Beş Faktör üzerinde kalıtım etkisinin olduğu iddiası uzun zamandan beri duygusal istikrarsızlık ve dışadönüklük son zamanlarda diğer üç boyutla olan çalışmalarda da desteklenmektedir. Fakat "Beş Faktörün kalıtsal olmasına dayanan özelliklerin belirli yönleri midir?" veya "Karakteristik uyumlarla kalıtsal faktörlerin açıklanması için çevresel olarak biçimlenen formlar en iyi şekilde yorumlanır mı?" gibi sorulara verilecek cevap, insanların deneyime açık olmaya ve estetiğe, fikirlere, değerlere açık oldukları ve bireyin öğrenme tecrübelerinin sonucu sadece global eğilimleri miras olarak aldığıdır. Fakat (Beş Faktörün değişikliklerin hesaplanmasından) belirli yöndeki davranış genetiği analizindeki sonuçlar bütün durumlarda görülür, belirli değişiklikler anlamlı bir şekilde kalıtsaldır.

1c önermesi varsayıldığı zaman 30 yaşından sonra kişilik değişimi için kanıt azdı. Yeni analizler özellikle kültürler-arası analizler, duygusal istikrarsızlık, dışadönüklük ve açıklık boyutlarının kesitsel azaldığını, uyumluluğun arttığını ve sorumluluğun yetişkinlik boyunca çok anlamlı seviyede devam ettiğini önerir. Yetişkinlerin yaş değişiklikleri, kültürler arası çalışmalardan elde edilen benzer sonuçlar güçlü bir şekilde kişilik özelliklerinin seviyelerindeki değişimin içselliğin bir parçası olduğu, içsel olgunlaşma sürecinin temel eğilimler kategorisine ait olduğu temel fikrini destekler. (Costa ve McCrae, 1999)

Costa ve McCrae'e (1999) göre hiyerarşinin en yüksek seviyesi olan Beş Faktör formunu ileri süren 1d önermesi makul ve savunulabilir niteliktedir.

Digman (1997) tarafından yapılan araştırmada Sorumluluk ve Uyumluluk sosyalleşme ile bağlantılandırılmıştır. Sorumluluk ve Uyumluluk sosyalleşme amaçlarını kolaylaştırdığından disipline edilen olumlu davranış olarak adlandırılmıştır. Bu araştırmaya göre Sorumluluk ve Uyumluluk sosyalleşme ile aynı değere sahiptir. (Akt. Costa ve McCrae, 1999)

2a önermesi özelliklerin kişinin dünyaya uyum sağlamasını etkileyen yollardan olduğunu belirtir. Kruglanski ve Webster (1996) yaptıkları tamamlama ihtiyacı analizinde elde etme ve birisinin başlangıç kararlarını dondurmak eğiliminin negatif yönde deneyime açıklıkla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Akt. Costa ve McCrae, 1999).

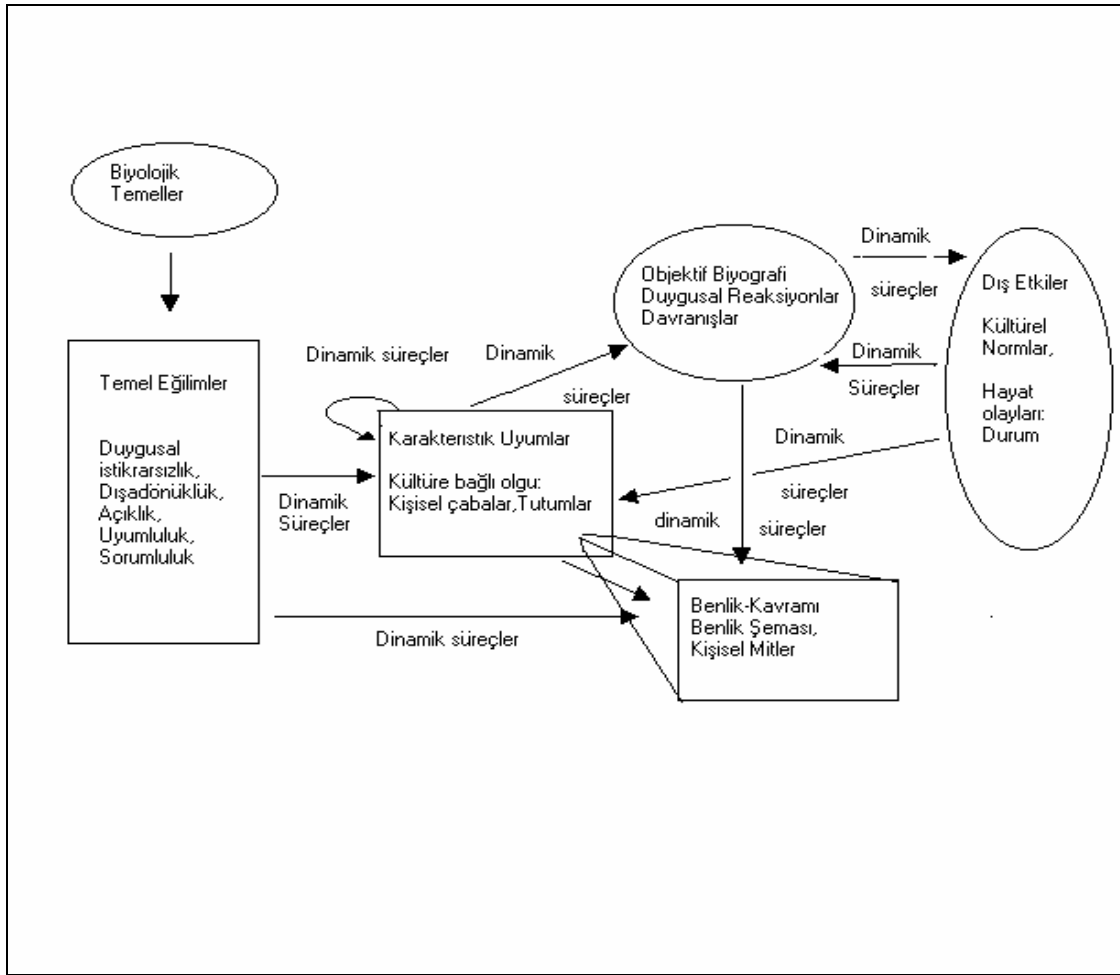
Beş Faktör Teorisi'ne göre bütün insanlar temel eğilimlere, karakteristik uyumlara ve benlik kavramına sahiptir; insanlar biyoloji ve topluma aynı yollarla bağlanır. Beş Faktör Teorisi kişiliğin işleyişini açıklamak için bir sistem belirler; ancak, sistemin neden var olduğunu açıklamaz. Değişik hipotezler önerilebilir. Örneğin, nerilen hipotezlerden biri Darwin'in 'Evrim Teorisi' ne dayandırılan kişilik sisteminin temel formları, hayvanlarda da görülebilir şeklinde-dir. Beş Faktör Teorisi içindeki kişilik sistemi iki yönü içerir. Bunlar birçok dinamik sistemleri karakterize eder; ayırıcı temel özellikler korunur ve değişen çevreye uyum için mekanizmalar belirtilir. Yeniden yapılanma gerçekleştirmeyen veya çevrelerine uyum sağlayamayan türlerin soyları tükenir; zaman içerisinde dayanıklı olamayan ve durumsal etkileri aşamayan kişilik özellikleri sözlük gruplarında veya psikolojik teorilerde tanımlanmamıştır.

Beş Faktör Teorisi'nin 1d önermesi FFM (Beş Faktör Modeli) dışında 3 veya daha fazla sayıda faktör model çeşitlerinde en iyi benimsenen önermedir. 1d FFM'yi açıklamayı önermez; sadece değerlendirir. Beş Faktör Teorisi "Neden Beş Faktör veya 6 faktör olup olmadığını açıklayamaz mı?" ve "Neden bu faktörler de diğerleri değil?" gibi sorulara cevap bu açıklamanın bilimsel anlam açısından gerekli olmadığı şeklinde-dir. Işık hızı da teorinin temelidir; ama teori $c=300,000 \text{ km/sn}$ eşitliğinin nedenlerini açıklayacak bir ipucu vermez.

1d önermesi deneysel değerlendirilmeye açıktır. Özellik araştırmacıları başka faktör veya Duygusal istikrarsızlık, Açıklık, Dışadönüklük, Sorumluluk, Uyumluluk için kişilik boyutlarını karşılaştırılabilirler (Costa ve McCrae, 1999; McCrae ve ark, 2000).

Kişilik sistemi olarak kabul edilen şekil (6)'da Beş Faktör Teorisi'nin dinamik işlemleri görülmektedir. Kişilik sisteminin temel parçaları dikdörtgen içinde temel eğilimler, karakteristik uyum, benlik kavramı olarak belirtilmiştir (aslında benlik kavramı karakteristik uyumun alt parçasıdır fakat kendi kutucuğunu hak eden yeterli ilgilerden bir tanesidir). Eliptik parçalar bitişik sistemlerle kişilik ara birimlerini sunan parçalar, biyolojik yönler, dış etkiler ve objektif biyografi olarak adlandırılır.

Şekil-6 Beş Faktör Teorisi (Kaynak: Costa ve McCrae, 1999)

Şekil (6) boylamsal olarak kişilik gelişimini (temel eğilimler ve karakteristik uyum içerisinde) ve yaşam boyu gelişimi gösterir. Beş Faktörün her biri için gösterilen kişilik özelliği tablonun ilk sütununda tanımlanır. İç psikik ve kişilerarası uyumların zaman içerisinde

kişilik özelliklerine yön veren etkiler ikinci sütunda gösterilir. 3. sütun bireyi karakterize eden davranış örneklerini gösterir (McCrae ve ark, 2000).

Beş Faktör Teorisi, gelişimi iki ayrı düzende önerir; Temel eğilimler iç olgunlaşmanın örüntülerini takip eder oysa karakteristik adaptasyonlar sosyal çevrenin teşvikleri ve fırsatlarına cevap verir. Psikologlar, eğitimciler ve aileler nispeten kişilik özelliklerinin uzun dönem gelişiminde ufak etkiye sahip olacaktır, fakat bunlar karakteristik uyumlar üzerinde etkili olabilir. Kişilik özellikleri değişmeseler dahi yönelebilirler. Örneğin çekingen ve hasta yatkinlığı olan çocuklar için “hangi alışkanlıklar, yetenekler, inanışlar ve sosyal kurumlar daha uygundur?” soruları insan gelişimini ile ilgili üretken nitelikte sorulardır (Costa ve McCrae, 1999).

McCrae ve Costa (1999) ‘temel eğilimler’ ve karakteristik uyumları ayırt eder. Karakteristik uyumlar tutumlar, roller, ilişkiler, araçlar zaman içerisinde gelişen çevresel istekler ve temel eğilimler arasındaki ilişkiyi yansıtır. McCrae ve Costa’ya göre temel eğilimler hayat boyunca sabit kalır; oysa karakteristik uyumlar çok sayıda değişim geçirebilir, Beş Faktör Teorisi biyolojik temel eğilimleri ve kültürel karakteristik adaptasyonları (benlik kavramının önemli bir alt kategorisini içerir) arasındaki farklılığı açığa çıkarır. Temel eğilimler yatkinlık (McAdam’ın 1. seviyedeki özellikleri içerir) ve potansiyelden oluşur, oysa karakteristik uyumlar (McAdam’ın 2. seviyedeki yapıları) edinilen yetenekleri, alışkanlıkları, inanç, rol ve ilişkileri içerir.

Cloninger ve arkadaşları heyecan arama, zarardan sakınmayı temel eğilimler kategorisine yerleştirirken, alternatif yapısal görüşe göre kişiliğin huysal sistemi (şekil 6) temel eğilimlerin parçası olarak tutulur.

Beş Faktör Teorisi’ne göre özellikler direkt olarak gözlemlenemez; fakat davranış düzenlerinden ve geçerli özellik göstergeleri olarak bilinen deneyimlerden sonuç çıkarılmalıdır (Tellegen, 1988; Akt. McCrae ve ark, 2000). *Beş Faktör Teorisi’ne göre kişilik biyolojik temellidir.* Bazı boylamsal çalışmalar kişilik değişikliklerinin hayat boyunca yaşanan olaylarla ilgili olduğunu göstermektedir (Agronick ve Duncan, 1998; Akt. McCrae ve ark, 2000).

Costa ve Widiger (1994)'e göre Beş Faktör modeli ve NEO-PI, kişilik bozuklukları ile ilgilidir. Bazı klinikçiler kişilik bozukluklarının psikopatolojiden ayrı olduğu, normal kişilik özellikleriyle ilgili olmadığı görüşündedirler. Kontrolsüz kişilik sorumlulukla, antisosyal kişilik düşük uyumlulukla ilgilidir. Boyutlar üzerine yapılacak çalışmalar teşhis esnasında çok önemli olabilir (Akt. John ve Srivastava, 1999).

Beş Faktör Teorisi özellikle kişilik özelliklerinin içsel yatkinlikler niteliğini taşıdığını çevre tarafından çok etkilenmediğini ileri sürer. Beş Faktör Teorisi kişilik sisteminin çevresel parçaları hakkında nispeten bir şeyler söyler. Biyolojik temel, gen ve beyin yapılarını içerir. Fakat tüm mekanizmalar –gelişimsel nöroanatomik veya psikofizyolojik olarak- henüz açıkça belirtilmemiştir. Benzer olarak Beş Faktör Teorisi dış etkileri veya objektif biyografinin yönlerini ayrıntılandırmaz. Birçok kişilik teorisinde olduğu gibi Beş Faktör Teorisi ‘durum’ ve ‘davranış’ın açıklığını tahmin eder.

Beş Faktör Teorisi temel eğilimler ve karakteristik uyum arasındaki farklılığa odaklanır. Beş Faktör Teorisi kişilik özelliklerini yalnızca temel eğilimler kategorisinde kabul eder. Beş Faktör Teorisi’nde özellikler davranış örüntüleri değildir aynı zamanda davranış örüntülerine önderlik eden arzular, yetenekler, planlar da değildirler. Özelliklere doğrudan ne topluluk gözlemiyle ne de iç gözlemlerle ulaşılabilir. Bunun yerine özellikler sadece davranış ve tecrübelerin sonuçlarıyla ulaşılabilen psikolojik öğelerdir. Kişilik özelliklerinin raporları, gözlemci değerlendirmeleri sonuçları üzerine kurulmuştur. Karakteristik uyum-alışkanlıklar, tutumlar, yetenekler, roller, ilişkiler-her biri temel eğilimler ve dış etkilerden etkilenir. Bunlar karakteristiktir çünkü bireyin psikolojik temeline dayanmaktadırlar; bunlar uyumlardır çünkü bireyin değişen çevreye uyum sağlamasını kolaylaştırmaktadırlar. Karakteristik uyumlar ve onların konfigürasyonları kaçınılmaz şekilde kültürler, aileler tarafından etkilenir ve hayat boyunca değişim gösterir. Fakat kişilik özellikleri değişmez; bütün kültürlerdeki çalışmalarda benzer Beş Faktörler bulunmuştur (McCrae ve Costa, 1997); özellikler genellikle yetişkinin hayat boyunca aynı sabit olarak kalır (McCrae ve Costa, 1990; Akt. Costa, Jr.,McCrae 1999).

Kişilik özelliklerinin genelliği için tekrarlanan deneyler çevrenin doğrudan etkilerinden yalıtılırsa anlam ifade eder. İnsan doğası proaktiftir çünkü kişilik özellikleri iç temel eğilimlerdir (McCrae ve ark, 2000).

Şekil (6)'da çoğul işlemler kullanılmıştır çünkü işlemler farklı yollar gerektirir. Örneğin objektif biyografiden benlik kavramına giden ok kim olduğumuzu ,ne yaptığımızı gözlemleyerek öğreneceğimizi ima eder. Fakat davranışlarımızı yorumlarken sosyal zıtlıklar, seçici dikkat, savunmacı inkar, örtük öğrenme veya bilişsel-duyuşsal işlemlerde yorumlamak gerekebilir.

Beş Faktör Teorisi dinamik birçok işlemleri kabul eder ve kişilik sisteminin genel fonksiyonlarını gösteren işlemlerin kategorilerini belirtir; ancak, ayrıntıları belirtmez.

Beş Faktör Teorisi önermeleri düzenli şekilde bütün Beş Faktörleri ele alır ve böylece genel önermeleri yapar. Her bir faktörü ayrıca ele alacak daha fazla belirli alt teoriler yapılandırılabilir. Birey faktörlerinin kavramsal analizleri birkaç maddede önerilebilir. 1: Faktör için temel eğilimleri açıklama ve özelliklerin yönlerini açıklama 2: Genlerden beyin yapılarını, belirli biyolojik esasları ve fonksiyonları tanımlama 3: Faktörler tarafından ayrı olarak etkilenen savunmalar (defenses), bilişsel stiller (cogniyive styles) veya planlama (planning) gibi dinamik işlemleri tanımlama 4: Faktörle ilgili karakteristik uyumları-İlgiler, roller, yetenekler, benlik imajı, psikiyatrik semptomlar- düzenlemek ve nasıl genel temel eğilimleri gösterdiklerini açıklamak 5: Faktörün hayat boyu gelişimini, hayat boyunca objektif görünüşünü(reflection) ve subjektif görünüşünü hesaplamak. Farklı bölümleri farklı psikologlar incelemişlerdir. Faktör analizleri özelliklerin yönleri ve sonuçlanan faktörleri yorumlama ile ilgilenmişlerdir. Psikobiyologlar biyoloji mekanizmaların nedenlerini tanımlamaya çalışmışlardır. Klinikçiler en çok yenilenebilen problemlerle karakteristik uyumlarla ilgilenmişlerdir.

Her ülkedeki boyut tanımlamaları farklılık gösterebilir. Örneğin sorumluluğun İran'da ve İtalya'da nasıl ifade edildiği farklıdır. Kişilik faktörlerini öneren etnografik metodların kültürel olarak tanımlanma ihtiyacı ortaya çıkar ve karşılaştırmalı kültürler arası çalışmalar kişilik ve kültür arasındaki bağlamı aydınlatılabilir (McCrae ve Costa, 1999).

1.3 Beş Faktör Teorisi ve Birey

Bütün insanların bazı hususlarda diğer insanlara benzemediği şüphesiz doğrudur. Beş Faktör Teorisi'nin (birçok kişilik teorisi gibi) insanların bu yönü hakkında söyleyecek bir şeyi yoktur. Bilimsel bakış açısıyla bu hatalı bir değişkendir. Empatik olarak bu kişiliğin bireyi anlamada ilgisiz olduğu anlamına gelmez. Kişilik profilleri hayatı anlamada insanın ne yapacağını tahmin etmekten daha fazla kullanışlıdır. Bu Beş Faktör Teorisi'nin kısıtlılığı değildir: bu karmaşık ve kaotik sistemin içsel görünüşüdür. Bu konuda 3a önermesi –çoklu karar- nadiren karakteristik uyumlar ve davranışlar arasında birebir uygunluğun olduğunu ileri sürer. Birey davranışlarını yorumlama kişilik profili iyi bilindiğinde bile az çok spekülasyon bir bilimdir (Costa ve McCrae, 1999).

Kişilik ölçümlerinin tahmin ediciliği ve kişilik ölçümlerinin davranışları tahmin etmede kullanışlı olduğu farklı ortamlarda kanıtlanabilmiştir. Genişlik ve ayrıntı kişilik ölçümlerini tahmin etmede kullanılan iki kavramdır. Genişlik, kişilik kavramını veya ilişkilerin ölçülmesinin genişliğini belirtir. Geniş olan ilişkiler (bandwidth) büyük olguyu ölçerken, ayrıntı (fidelity) olgunun kısıtlı bir alanını ölçer. Ayrıntı fenomenin ilgilenilen kısmının hassaslığını belirtir. Genişlik ve ayrıntı arasındaki farkın önemi;

1. Kişilik ölçümlerinin tahmin edilebilirliği genişlik ve ayrıntının karşılaştırmasını içermek zorundadır. Bir kişilik anketi geniş seviyedeki tahminler için kısıtlı fayda verebilirken başka bir anket kısıtlı seviyedeki tahminler için büyük fayda verebilir.
2. Kişilik yapıları birçok kuram ile ilgilidir. Kişilik özellikleri kuramcılar ile sosyal biliş kuramcılarının durumlarda davranış tutarlılığı çalışmalarına bakarsak kişilik özellikleri kuramcılar sabitliğe önem verirken birey işlevlerinin durumlardaki karakteristiklerini belirtirler, öte yandan sosyal bilişçiler birey işlevlerinin tasvirlerinden çok durumsal ve bağlamsal değişkenlere hassasiyet göstermişlerdir. Yani birisi genişliğe önem verirken diğeri ayrıntıya önem vermektedir. İdeal olanı genişliğin büyük, ayrıntının fazla olduğu kavramlar ve ölçümlerdir.

Bu bakış açısıyla bakıldığında tahmin edilebilecek davranışların genişliği (Bandwidth) belirtilirken tahmin ettiğimiz davranışın hangi bağlamda (Fidelity) sınırlılıkta olduğunu

belirtmekte gerekir. Genel olan test anlayışıyla özel'e indirgenmeyeceği gibi özellik kavramı ile ilgili testlerle geniş fakat az ayrıntılı tahminler yapılabilir. Günümüzde davranış tahmininin bilinmeyen, görülmeyen birçok karmaşık etkiyle özellikle karmaşık durumlarda daha da zorlaştığını belirtmek gereklidir (Pervin, 1996).

Yapısal modelin gereklerinden bir tanesi bu modelin insanların hayatındaki önemli sonuçları tahmin etmesindedir. Bazı araştırmacılar FFM'nin bireylerin tecrübelerini yorumladığından dolayı tam olarak kişiliği temsil etmediğini önermiştir. Ozer (1996) özelliklerin kendiliğinden değil başkalarının görüşüne göre kişilik olduğunu iddia etmiştir (Akt. Pervin, 1996).

Özel düşüncelere duygulara ve isteklerine ulaşan davranışlarının geçmişi hakkında geniş bir bilgiye sahip olan bireyler kendi kişilik özellikleri üzerinde dış gözlemcilerin yaptıklarından daha farklı perspektiflere sahiptirler. Yine de diğerleri ile paylaştıkları şey kendilerinin kişilik özellikleri ne olduğu ve özelliklerin dillerdeki ifade gereksinimidir. Kendimizin kişilik özellikleri profilini direkt olarak sezemeyiz. Biz sadece hareket ve tecrübelerimizin başkaları tarafından yorumlanmasını tahmin edebiliriz (kişilikteki durağanlığın artması için olası sebep 20 yaşından 30 yaşına kadar kişisel beyanların değerlendirilmesi ile zaman içerisinde kendimiz hakkında öğrenmeye devam etmemizdir).

Aslında özelliklerin sonuçlandırılması gerekmez ancak özellikler ve yabancı görünüşler anlamlandırılabilir. Ben kimim sorusuna yetişkinlerden 20 tane cevap vermeleri istendiğinde tepkilerin ¼ kısmı kişilik özellikleri olmuştur. Diğerleri özellik ve rol, karakteristik birleşimdir. (anneyi sevmek) Çocuklar kendilerini tasvir etmek için özellik terimlerini kullansalar dahi özelliklerin içten gelen benlik kavramının önemli parçalarını oluşturduğu belirtilmiştir. (McCrae ve Costa, 1999).

Ölçekler içinde kullanılan sorular Beş Faktör modeli çatısı altında anlamlı bir gruplandırmaya tabi tutulabilir. McCrae ve Costa (1991) dışadönüklüğün pozitif iyilik hali (well-being) ve genel olumlu duygu ile bağlantılı olduğunu bulmuşlardır; oysa duygusal istikrarsızlık negatif duygu (affect) ve düşük iyilik hali ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Aynı zamanda araştırmacılar uyumluluk, sorumluluk ve genel iyilik hali arasında pozitif bağlantı

olduğunu bulmuşlardır. İyilik halinde bu faktörlerin önemini vurgulamışlardır (Akt. Krahe, 1992).

Little (1989) NEO-PI ölçeğini kullanarak yaptığı kişisel araştırma analizinde dışadönüklük faktörünün önemli derecede stres ve insanlarla ilişkide zorluk çekmeyle ilişkili olduğunu bulmuştur. Kişilik yapısının kontrol boyutları ile sorumluluk boyutlarıyla zevk ve haz arasında anlamlı derecede bir ilişkinin varlığı görülmüştür (Akt. Krahe. 1992).

Goldberg (1990) 5. faktörü zihin ve hayal etme olarak yorumlar, böylece fikirlere ve fantezilere açıklık diğer dört boyuttan daha fazla vurgulanır.

Kullanılan anketler BFI, TDA (Kişilik Sıfatları Ölçeği) ve NEO-FFI boyunca dışadönüklük, sorumluluk, duygusal istikrarsızlık daha güvenilir, bunun yanında uyumluluk ve açıklık daha az güvenilirlik eğilimli ölçülmüştür. NEO-FFI'ın düşük güvenilirlikle ölçülen açıklık ölçeği farklı örneklerde tekrarlanmıştır.

Bütün Beş Faktörler boyunca birleşen geçerlilik korelasyonlarının ortalaması ölçekler arasında .75'dir. Fakat dışadönüklük ve açıklığı diğer iki enstrümanda farklı tanımlamaktadır (.93), (.83).

Ayırt edici (Discriminant) korelasyon ise TDA .21 NEO-FFI .17 ve BFI .20 olarak düşüktür. Hiçbir ayırt edici korelasyon .40 a ulaşmamaktadır ve en büyük korelasyon TDA .39 NEO-FFI .38 ve BFI .33. enstrümanlar boyunca sadece 10 ayırt edici korelasyonun 4 ü .20 ye ulaşmaktadır. Uyumluluk ve sorumluluk arasında ortalama .28 korelasyon, uyumluluk ve duygusal istikrarsızlıkta .28, dışadönüklülük ve duygusal istikrarsızlıkta .27, dışadönüklülük ve sorumluluk arasında .24 korelasyon vardır. Böylece Eysenck (1992)'in uyumluluk ve sorumluluğun Eysenck'in 'iyi karakter' denebilecek psikotizm'e zıt olan 'birincil' özelliklerle anlamlı şekilde ilişkili olduğu iddiasına ufak bir dayanak sağlar. Buluşlarla beraber büyük 5 birleşen ayırt edici geçerlikle ölçülebilen bağımsız boyutlar olduğunu gösterir (Akt. John ve Srivastava, 1999).

Kişilik boyutlarının geniş sınıflandırması, FFM'deki görüş birliği kavramsal olarak kişilik bozukluklarının anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Kişilik özellikleri psikologları bireylerin farklı

olduğunu bildiğinden temel kişilik yatkınlıklar içindeki normal değişiklikler ile psikopatoloji ilişkilendirilebilir (Costa ve Widiger, 1994; Akt. John ve Srivastava, 1999).

Caspi ve arkadaşları (1990) çocuklukta kişilik özellikleri (çekingenlik, hastalık yatkınlığı) evlenmeyi erteleme ve hareket kabiliyetinin aşağıya çekilmesi gibi önemli yaşam sonuçlarını etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Caspi (1989) çocukluk hareketleri ile yetişkin olayları arasındaki kesin ilişkiyi tanımlamıştır. Caspi (1988) yaptığı çalışmada çocuklukta çekingen olan erkeğin yetişkin hayatında da yeni sosyal ortamlara (evlilik-babalık) girmekte isteksiz olduğunu, bayanın toplumdaki kadın rolüne rahatça geçtiğini belirtmiştir. Caspi (1989) hayattaki olayların çocuklukta gözlenen durumlarla önemli şekilde ilişkili olduğunu savunur (Akt. Krahe, 1992). Caspi ve arkadaşlarına (1994) göre ‘suç eğilimi’ kişiliğin zayıf dürtü kontrol ve saldırganlık tecrübesi ve diğer acı veren duygularını gösterir.

Pervin (1996)’e göre davranışlarımızı tahmin etmenin en iyi yolu geçmişteki davranışlarımızı gözden geçirmektir.

Kişilik özellikleri sabit olmasına rağmen insanların davranış, düşünce, terapi programları sonucunda duygu örüntüleri değişebilir. Beş Faktör ve önemli hayat sonuçları arasındaki bağlantılar insanların kişisel gelişim ve değişimi için hedeflenen davranış alanını işaret eder. Örneğin düşük uyumluluk ve düşük sorumluluk genç suçluluğunu tahmin etmemizi sağlar, psikopatoloji terimleri içinde Duygusal istikrarsızlık ve düşük sorumluluk bozuklukları içselleştirmeyi tahmin eder, Sorumluluk ve Açıklık okul performansını tahmin etmemizi sağlar. Bu buluşlar Beş Faktörün daha sonra ortaya çıkabilecek uyumsuzlukları, riskleri öneren göstergeler olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Mount, Borrick ve Stewart’ın (1998) yaptığı iş performansı çalışmasında Beş Faktörün iş ortamında önemli sonuçlarla ilişkili olduğu bulunmuştur. Sorumluluk iş performansının göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Uyumluluk ve Duygusal İstikrarsızlık işçilerin grup içerisindeki çalışma performanslarını tahmin ederken Dışadönüklük satış ve yönetim pozisyonlarındaki başarıyı tahmin etmiştir.

Beş Faktör sınıflandırmasının kullanılabilirliği kişilik ve yetişkin psikopatolojisi arasındaki ilişkinin araştırılmasına neden olmuştur. Wiggins ve Pincus (1989)’un Costa ve Widiger (1994) tarafından yeniden gözden geçirilen çalışmada kişilik özellikleri ile fiziksel

sağlık arasında ilişkinin bulunduğunu bildirmişlerdir. Ortaya konan bulgularda sorumluluk boyutunda yüksek sonuç alanların düzenli ve iyi durumlarla yapılandırılan yaşamlarında iyi sağlık sonuçlarına sahip oldukları, uyumluluk boyutunda düşük duygusal istikrarsızlık boyutunda yüksek bireylerin risk altında oldukları belirtilmiştir. Bütün Beş Faktör boyutları geniş bir ranjda hayat sonuçlarını etkileyebilir. Bu sonuçlar liderlik (dışadönüklük) diğer insanlara yardım (uyumluluk) Okul mezuniyeti (sorumluluk) Depresyona yatkınlık (Duygusal istikrarsızlık) yaratıcı performans (Deneyime Açıklık) vb.dir(Akt. Krahe, 1992).

Sonuç olarak FFM kişilik bozukluklarında farklılaşmayı ve kavramsallaştırmanın kullanışlı yolu olduğu önerilebilir. Her bir faktör bir veya daha fazla kişilik bozukluklarında önemlidir ve her teşhis bir veya daha fazla Beş Faktörle anlamlı düzeyde ilişkilidir.

1.3.1 KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE ÇOCUK SUÇLULUĞU

Kişilik özellikleri yaklaşımı, suçluluğun bireyin psikolojisindeki çatışmaların altında yatan açıklama olarak varsayılmaktadır. Kişilik özelliklerinin tutarlı bir dizisi kişinin hayata bakışını ve sonuç olarak kendisinin genel davranışını karakterize eder. Sonuçta suçluluk gibi negatif sonuçların negatif sebeplerle meydana geldiği önerilmiştir. Kişilik özellikleri suçluluğun karakteristikleridir. Suçlulukla ilgili genel kişilik özellikleri yaklaşımı açıktır. Suçluluğun meydana gelmesi için birtakım nedenlerin birleşmesi gerekmektedir. Bir kişi kendisinin suçlu 'gibi insan' olarak görünmesinden dolayı suçludur. Bu bakış temel kişilik kavramına odaklanmaktadır, bu perspektifte suçlunun davranışlarına etkili şekilde yön veren değerler dizisi ve tutumlardır. Suçlular arasında kişilik ile açıklama yorum ve anlaşılma problemlerine neden olsa da bu kavram kişilik yaklaşımının hayati bir kısmı olarak kalır (Shoemaker, 1990). Bilinçsiz dürtüler ve güdüler, benzeşik imgeler genel kişilik perspektifinin içinde sayılmamışlardır. Negatif sonuçların negatif sebeplerle meydana geldiği varsayılabilir. Negatif veya anormal kişilik özelliklerinin genel çerçevede suçluluğu meydana getirdiği tahmin edilmiştir (Shoemaker,1990).

Suç davranışının çalışması, suç ve kişilik özellikleri arasındaki bağlantının sınanmasını içermektedir. Bu yönlendirmeye göre suç davranışı kişilik özellikleri veya kişilik yapılarının özel bir grubu tarafından etkilenmektedir (Robins ve ark,1996).

Kişilik teorisinin temel yaklaşımı iç eğilimlerin davranışlarda önemli etkiye sahip olduğudur. Bazı kişilik teorisyenleri kişiliğin bir yapı olduğunu sadece davranışlardaki eğilimde çok yönlülüğü ve sabitliği göstermediğini, içsel organizasyonu veya kişi-çevre ilişkilerini biçimlendirdiğini ve durumlardaki cevapları içerdiğini iddia ederler. Allport (1936) kişiliğin, kişinin karakteristik davranışını ve düşüncesini yönlendiren fiziksel ve psikolojik dinamik bir organizasyonu içermekte olduğunu belirtmektedir (Gibbs ve ark,1998).

Beş Faktör modelinin kullanımıyla Robins ve arkadaşları (1996) suça karışan gençlerin uyumluluk, sorumluluk faktörlerinde suç işlemeyen gençlere göre daha düşük sonuçlar aldıklarını bulmuşlardır. Heaven (1996) uyumluluk, sorumluluk ve duygusal istikrarsızlığın suç ile ilişkili olduğunu rapor etmiştir. Bu sonuçlar kolektif olarak suçtan kaçınan ve suç işleyen, suça kalkışan insanlar arasında kişilik olarak farklılık olduğunu önermektedir. Spesifik olarak böyle bireyler benlik kontrolleri düşük, saldırgan, eğlenceye gereksinim duyan kişiler olarak karakterize edilirler ve diğer insanlarla ilişkilerin az ve yetersiz olduğu, diğer insanların mutluluğuyla ilgileri az olanların suç davranışına katılım riski içerisinde oldukları ifade edilmiştir.

Moffitt (1993) ve Patterson, DeBaryshe ve Ramsey (1989) erken ve geç başlayanlar arasındaki önemli farklılığı belirtmişlerdir. Erken yaşta ilk yakalanma uzun dönem ve ciddi suç aktivitesinin güçlü öncülerinden birisidir. (Loeber ve LeBlanc, 1990). Philadelphia'da (1972) 15 yaşından önce yaklaşık olarak 25 defa yakalananların 15 yaşından sonra da birçok kez yakalandıkları görülmüştür. Patterson ve arkadaşları (1991,1992) bu tür ergenlerin 15 yaşından önce polisle ilişki kurdukları, yüksek riskli ve devamlı suçluluk altında olduklarını ve bunun hem gençler hem de yetişkinler için geçerli olduğunu kanıtlamışlardır. Erken yaştaki yakalanmanın önemine rağmen, az sayıdaki çalışma kişiliğin erken yaşlardaki yakalanmayla ilgili oynadığı rolü dikkatle incelemiştir (Akt. Donnellan ve ark, 2001; Henry ve ark, 1996).

Donnellan ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada ilk yakalanma yaşı ile kişilik arasında ilişkinin olup olmadığı sorusuna yönelik olarak; üç grup kullanılarak yapılan araştırmada; 15 yaşından önce yakalananlara erken başlayanlar adı verilmiştir. Çünkü Patterson (1991,1992) erken başlayanlar için 15 yaş sınırını belirlemiştir. 16-18 yaşları arasında yakalananlar için

‘ergen başlangıç’ adı verilmiştir. Son olarak 18 yaşından sonrakiler ‘genç yetişkin başlangıcı’ grubu sayılmıştır. Bu grup kanuni olarak 18 yaşından sonra reşit sayıldıkları için böyle adlandırılmışlardır. Böylece 400 kişi (% 14.1) erken başlangıç, 1077 (% 38) ergen başlangıç, 1360 (% 47.9) genç yetişkin sınıfında bulunmuştur.

Sonuçta erken başlangıç grubundakilerin uyumu az, diğer insanların etkileriyle ilgisi az, daha ben-merkezci, daha fevri, kural dışına çıkmaya meyilli, kendilerini diğer suçlu gruplarla karşılaştırdıklarında daha sağlıksız algılayan kişiler olarak gören bireyler oldukları gözlenmiştir. Bilişsel ve zeka fonksiyonlarındaki ölçümlerde erken başlayanlar az motive olan, zihinsel olarak becerisi düşük ve düzenli durumlarda diğer suçlu gruplarla karşılaştırıldıklarında daha az başarılı görülmüşlerdir. Suçlular arasında ağırbaşlılık, kendine güven, insanlar arası ilişkiler alanlarında herhangi önemli bir farklılık bulunmamıştır. Kişilik özellikleri bireylerin suç aktivitelerine yönelmesini sağlayan faktörlerden bir tanesidir (Donnellan ve ark, 2001).

Jensen, Campell ve ark. (2003) tarafından yapılan çalışmada uyumluluk kişiler arası çatışmalarla pozitif şekilde (arabuluculuk) ilişkilidir. Yüksek uyumlu çocuklar uymayı, birbirlerinden ayrılmamayı, düşük uyumlu çocuklardan daha fazla desteklemektedir. Uyumluluk yıkıcı çatışma örüntüleri ile negatif ilişkilidir. Yüksek uyumlu çocuklar manipulasyonda, suçta, fiziksel güç kullanmada düşük uyumlu çocuklardan daha düşük sonuçlar almışlardır.

Psikopati terimi de merkezi sinir sisteminin kötü fonksiyonuna bağlanmıştır. Psikopat terimi suçluların görünen bir neden veya amaç olmadan tepkisel hareket eden kişileri belirten 19.yy’ın son dönemlerinde gelişen bir terimdir (Fink, 1938; Akt. Shomaker, 1990). Psikopatik kişi yüzeysel, benmerkezci, rahat konuşan, itici, sorumsuz, empati yoksunu olarak tarif edilmiştir (Lynam, 1997). Psikopatik suçluların kronik suçlular olmaya eğilimli olduklarını belirtmiştir (Akt. Donnellan ve ark, 2001). Genel kişilik perspektifi içindeki görüşlerden bir tanesi suçluların akli dengesi bozuk, fakat nadiren psikotik olduğu yönündedir. Sheldon ve Glueck 500 kişiden oluşan iki grup üzerindeki yaptıkları suçlu ve suçlu olmayanlar karşılaştırmasında % 1’den daha az suçlunun psikotik olduklarını bulmuşlardır. Healy ve

Bronner (1936) 105 suçlu ve suçlu olmayan kardeşlerin psikolojik karakteristiklerini karşılaştırdıkları çalışmada % 7'den daha az suçlunun psikotik olduğu sonucuna varmışlardır. Healy ve Bronner'in bu çalışmasında suçluların % 91'nin duygusal bozukluk içinde; mutsuz ve hayatlarından memnun olmayan kişiler olarak belirlenmiştir. Kişilik karakteristikleri terimleri içinde suçlular kıskanç, kişisel yetersizlik hisseden ve suçluluk dolu kişiler olarak belirtilir.

Bromberg'in (1953) suçluları ayırt eden kişilik özelliklerini belirttiği çalışmasında suçluların aralarında saldırganlık, duygusal istikrarsızlık, olgun olmama, benmerkezcilik, ketleme veya etik yoksunluğu, kolay etkilenebilirlik, pasiflik içeren kişilik tiplerinden 14 tanesine sahip olduklarını belirtmiştir.

Sullivan (1957) tarafından yapılan suçlulukla kişilik arasındaki bağıntı kuramında (kişilerarası olgunlaşma) insanlar kişiler arası süreçte kişilik ile her biri bağıntılı 7 aşamanın içerisinde olgunlaşmaktadırlar. Kişilik seviyelerine orijinal olarak isimler verilmemesine rağmen 2.seviyede bulunan suçluların asosyal, saldırgan, güç odaklı 3.seviyedeki suçluların kurallara uyan 4.seviyedeki suçluların nörotik olarak betimlendikleri belirtilmiştir. % 90'a yakın suçlular bu 3 seviyede görüldüğü için kişilikleri 'olgunlaşmamış' fakat saldırgan, pasif, nörotik oldukları görülmüştür.

Waldo ve Dinitz (1967) Glueck'in suçluların daha girişken, düşman, meydan okuyan, şüpheli ve suçlu olmayanlara göre daha az işbirlikçi olduklarını bulmuşlardır. Glueck'in çalışmasında suçlu olmayanları suçlu olanlardan daha nörotik bulduğunu açıklamamıştır, ve suçluların % 56'a yakın suçlu olmayanlarla karşılaştırıldığında göze çarpan bir patolojiye sahip değildir (Akt. Shoemaker, 1990).

Kişiliği ölçmek için tasarlanan CPI (California Kişilik Envanteri) halk kavramlarıyla (folk concepts) oluşturulmuştur ve kişilik özellikleri ile sınırlı değildir. Beş faktör modeliyle CPI ölçeklerinin iki veya daha fazlası beş faktörlerle ilişkilendirilir. McCrae'in 1993'deki analizinde özdenetim dışadönüklükle negatif olarak, sorumlulukla pozitif olarak ilişkilendirilmiştir. Kullanılan CPI ölçeğindeki ölçeklerin sorumlulukla ilişkili olanları bize suç ve suçlulukla ilgili fikirlerimizde destek sağlar (Akt.Donnellan ve ark,2001)

Bireylerin kişilik özellikleriyle özdenetim düzeyinin sapkın davranışta etkili olması bu iki kavramın birbirleriyle bağıntısının kurulmasına ihtiyaç vardır. Özdenetim düzeyi ile kişilik özelliklerinden faktörlerin bir veya birkaçı ilişkili olmasına rağmen kavramlar birbirinden farklıdır.

Denetim varlığı veya yokluğunun suçla ilgili nedenlerini arayan kontrol kuramları denetim veya kısıtlamaların ilişkiler içinde veya bireyin iç yapısında (özdenetim) bulunduğunu belirtirler.

Sosyal bağ kuramını ileri süren Hirschi (1969) insanların sosyal düzene bağları tarafından kontrol edildiklerini, sosyal bağın sosyal kurumlar yoluyla birey ve toplum arasındaki ilişkiyi ifade ettiğini belirtmiştir. Toplum kurallarına uymada problem yaşayacak, toplumsallaşması yetersiz, geleneklere bağ kuramayan ergenler toplumun onaylamadığı davranışları göstermekte kendilerini özgür hissedeceklerdir. Bireylerin geleneksel sosyal düzene bağları ne kadar güçlüyse, suç davranışının ortaya çıkma olasılığı da az olacaktır.

Hirschi (1969) suç davranışının ortaya çıkmasını engelleyen sosyal bağların 4 elementi olduğunu belirtmiştir. Bunlar;

1-Bağlanma; Gelişim dönemindeki kişiye yakın ve iletişimin yoğun olduğu anne, baba, öğretmen, arkadaşlarına gösterdiği yakınlık, onların duygu ve düşüncelerine gösterdiği duyarlılıktır.

2-Bağlanım – Kendini adama; Bireyin geleneksel kuralara uygun davranışlarını ortaya koyarken ve davranışların sürekliliğine yönelik tutarlılıktır.

3-Katılım; Geleneksel etkinliklere bireyin ne ölçüde katıldığıdır.

4-İnanç; Toplumsal değerler ve kuralları kabullenip içselleştirerek onlara uygun davranmaya dönük sorumluluk taşımaktır. Hirschi'ye göre ailesine ve arkadaşlarına bağlı toplum değerlerine duyarlılık gösteren kişi suç işlemeyecektir.

Hirschi'nin kuramında ebeveynlere bağlanma sosyal kontrolün dolaylı bir işaretidir. Bowlby (1969/1982)'nin bağlanma teorisi daha çok bebeklik ve çocukluk dönemini anlamaya yönelikken ergenlik döneminde devam eden hayat içindeki safhalarda önemli duruma

gelmektedir. Ergenlikte güvenli bağlanma ergenin iç çatışmasını, hafızasını, pozitif durumları etkiler. Bağlanma organizasyonları eksik olanlar kendine güvenmeyen, hareketlerini sosyal düzene uyduramayan şahıslardır (Allen ve ark, 2002). Hirschi çocukluk dönemindeki bağlanmanın çocuğun yakın çevresinde bulunan kişilere bağlı, sosyal aktivitelerde onların değer yargılarını benimseyen, uygulayan, düşünceleri duyarlı bir bağlanmadan bahseder. Bazı durumlarda da ebeveyne belirsiz duygular gelişmektedir (Akt. Shoemaker, 1990)

Beş Faktör Teorisi ailelerin çocukları üzerine etkilerinin yüksek düzeyde olduğunu, ailelerin çocuklara bakıp ve koruduğunu, onlara konuşma ve yürümeği öğrettiğini, alışkanlıkları ve değerlerini aşıladığını ve sosyal ilişki ve duygusal düzenin erken modellerinin bazılarını sağladığını kabul eder (McCrae ve Costa 1999).

Özdenetim, bireyin dürtü, duygu ve isteklerinin karakteristik ifadeleriyle yakından ilişkilidir ve kişinin erteleme, hareketleri içselleştirme ve çevresel uyaranlardan yalıtılma yetenekleriyle bağlantılıdır. Fazla kontrollü insanlar kısıtlanmış ve içeri kapanmış bireylerdir. Kontrol altındakiler kendiliklerinden gelen erteleme yeteneği olmayan ve kısa dönemli ilgilere sahip kişilerdir.

Hirschi'nin suç içerisinde zayıf sosyal bağlanmanın olduğu fikri Gottfredson ve Hirschi (1990)'nin suç nedenlerinin düşük özdenetimle bağlantılı olduğu görüşüyle yenilenmiştir. Bu kuramda düşük özdenetimliler için biyolojik yetersizlikler ya da psikolojik işlev bozuklukları gerekli değildir; düşük özdenetim farklı sosyal deneyimlerin sonucu ortaya çıkar. Ailenin gözlem ve denetimi özdenetimin düşük ya da yüksek olmasını sağlar. Özdenetimi güçlü olan birey kısa vadeli değil, uzun vadeli sonuçları düşünür. Hirschi ve Gottfredson düşük özdenetimlileri dürtüsel, duygusuz, duyarsız, risk alan, ileriye göremeyen bireyler olarak tanımlamışlardır. Bu sıfatlar dizisi suç ve sapkın davranışların nitelikleri olan kısa vadeli anlık tatminler sağlama, kolay, basit ve heyecan verici tanımlamaları ile örtüşmektedir.

Gottfredson ve Hirschi çocuğun özdenetim gelişiminde en önemli etkenin çocuk bakım, yani ana-baba uygulamaları olduğunu ifade etmişlerdir. Suç ve benzeri davranışlar düşük özdenetim nedeniyle isteklerin kolay ve basit biçimde hemen karşılanmasını sağlamakla meydana çıkar. Özdenetimi düşük bireyler macera arayışına girmekte aktiflik eğiliminde

bulunmaktadırlar. Özdenetimi yüksek bireyler ise, bilişsel ve sözel etkinlikleri yüksek bireylerdir. Suç ve benzeri davranışların uzun dönem kazançları düşük, az planlama ve beceri gerektiren eylemler oldukları göz önüne alındığında, özdenetim düzeyiyle bağlantıları daha anlaşılır olmaktadır.

Suçta yönelmiş bireylerin bu eylemler sonucu problem yaşadıkları görülmektedir. Mal varlığını kaybeden, özel hayatı kötüleşmiş, güvenilirliklerini kaybetmiş bu bireylerde antisosyallik mevcuttur. Düşük özdenetimli bireylerde benmerkezcilik eğilimi fazladır. Diğer insanların ihtiyaçlarına ve acı çekmelerine duyarsızdırlar. Düşük özdenetimliler kolayca elde edilebilecek ödüllerin cazibesine kapılan, hemen keşfetme eğilimine sahip, cömert bireylerdir. Düşük özdenetimliler engellenmeye karşı toleransları az, zihinsel değil fiziksel yoldan kurtulma çabaları arayan kimselerdir. Dürtüsel, duyarsız, fiziki kuvvet uygulayan, risk almaya dönük, kısa sürede parlayan, sözel ifadeden uzak bireylerin bu özellikleri suça benzer davranışlara yönelmelerine sebep olacaktır (Gottfredson ve Hirschi, 1990). Kişilik çalışmalarında sabitlik ve durumlar arası davranış tutarlılığı testlerle sınanmıştır. Benzer kavramları ileri süren Gottfredson ve Hirschi'nin (1990) teorisinde suçluluk içinde sabitlik ve çok yönlülük vardır. Davranışsal tutarlılığın kanıtı zaman içinde davranış kategorilerinin özdenetim ile ilgisinin bulunmasıdır.

Hirschi ve Gottfredson'a göre özdenetim, bireyin hareketlerinin sonuçlarını, değerlendirmeleri ve durumların yorumlarını yapan eğilim olarak düşünülebilir (Gibbs ve ark, 1998). Özdenetim ile kişilik özelliklerinden bir veya birkaçının ilişkisi, bunların suç ve benzeri davranışlardaki etkileri yanında, suç ve benzeri davranışları açıklamamızda bize yardımcı olacaktır.

Murray'ın kişilik özelliklerini güdülerden ayırmasına rağmen birçok özellik teorisyeni güdülerin kişilik özelliklerinin bir parçası olduğunu ve bunları ayırmanın gereksiz olduğunu belirtmişlerdir. Faktör ile özel deneyim eğilimleri arasında da ilişki gözlenmiştir. Mesela Duygusal istikrarsızlık boyutunda yüksek sonuç alanların olumsuz deneyim eğilimi arasında ilişki bulunmuştur. Öte yandan, olumlu eğilimler ve dışadönüklük arasında anlamlı bir bağlantı saptanmıştır.

McGee ve Newcomb (1992)'de ergenlikten erken yetişkinliğe doğru 4 gelişim evresinde yürüttükleri çalışmada birinci derece faktörlerin madde kullanımını, akademik uyumu, suç ve sapkın davranışı, sosyal uyumu ve cinsel içeriği göstermekte olduğunu bildirmişlerdir.

Dürtüsellik ve heyecan arayışı, gelişmemiş ve karmaşık cinsel davranış, alkol ve madde kullanımı suç ile ilgilidir. Benzer olarak depresyon, düşük benlik saygısı ve düşük yeterlilik bu davranışların her birine bağlanabilir. Caspi (1997) düşük kısıtlamanın (veya yüksek dürtüsellik), negatif duygulanım yüksekliğinin birçok risk davranışını örneğin riskli sürücülüğü, problemliliği, riskli cinsel davranışları ve şiddet içeren davranışları içerdiğini vurgulamıştır (Akt. Cooper ve ark, 2003)

Newcomb ve McGee (1991) bozuk davranışları cinsel davranış, suç ve sapkın davranış yasal veya yasadışı madde kullanımı, kural yokluğu, sosyal uyum değerlendirerek ilk derecedeki faktörler olarak adlandırmışlardır.

Birçok teoriye göre bütün risk davranışları kısa dönem kazançları ve potansiyel uzun dönem sonuçları arasındaki ilişkiyi içerir. Mesela uyuşturucu kullanımı kişiye cazip gelebilir; çünkü stresten kurtulma veya arkadaşlarla iyi bir gece geçirme gibi anlık zevkler içerir. Ama zehirlenme ve yaralanma gibi uzun dönem sonuçları da vardır. Bunun gibi birinin arkadaşları tarafından anlık ödüller verilmesi, sosyal kuvvet kazanımı, zor durumlardan kaçınma, riskli ve illegal hareketlere katılım hep kazanma dürtüsüyle olur. Bu olurken potansiyel uzun dönem yaralanma ve yasal sonuçlarına bakılmamaktadır. Anlık kazanımlar elde etmek arzusu istenmeyen sonuçlar doğurur. Bu bakış açısıyla kişinin özellikleri sonuç ve yararları tartmayı etkiler veya gelir ve gider ile yeterli sezgi olasılığını kısıtlar veya eğilime neden olur. Ayrıca kişilik özellikleri risk alma yatkınlığına katkıda bulunmaktadır (Cooper ve ark, 2003).

Conger (1956) alkol kullanımının bireydeki gerilimi azalttığını varsaymıştır. Alkol kullanımı üzüntü, korku, kaygı, stres, sinir bozukluğu gibi hoşlanılmayan durumlardan kurtulmanın yolu olarak görülür. Benzer açıklamalar sigara ve diğer kanuni ve kanun dışı uyuşturucu kullanımı için de geçerlidir. Dar kapsamdaki araştırmalarda cinsel davranışın negatif duygusal durumların azalmasıyla ilişkilendirildiği yönünde inançlara rastlanmaktadır.

Dolayısıyla riskli cinsel davranışlarla istenmeyen duygusal durumlardan kaçma arasında ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır (Cooper ve ark, 2003).

Baumeister ve arkadaşları (1988) risk ve kendine dönük zararı içeren davranışlar ile akıl bozukluğu arasındaki bağlantı üzerine çalışmışlar ve insanların negatif etkilerden bir an önce kaçmayı istemelerinin bozukluğa neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu da kısa dönem rahatlama çekiciliğini arttırmaktadır. Böylece uzun dönem sonuçlarını düşünmeden negatif duygusal durumlardan anlık ferahlamalar için bu tür davranışlara girildiğini belirtmektedirler. Anlık kazançlar elde etmek için (quick-fix) riskli ve problemlili davranışlar arasında ilişki kurularak acı veren negatif zihinsel durumlardan kaçmak veya kaçınmanın tek yolu olarak sunulmaktadır. Bu noktada sapkın davranışın içeriğini belirtirsek;

Sapkın davranış

- a) Kaçma hareketi sayısı (okuldan kaçma, atılma, asma, evden kaçma ve geceyi dışarıda geçirme)
- b) Suçla ilişkide olma özelliğinin sayısı (kırma, araba çalma, market soyma, ateş yakma)
- c) Şiddet hareketlerinin sayısı (yumruk atma veya dövüş maçları, çete dövüşleri, başka bir insanı yaralama ve silah kullanma)dır (Cooper ve ark,2003)

Westen (1994)'e göre negatif duyguları sık ve yoğun olarak yaşayan bireyler doğrudan ve aşırı duygularla başa çıkma yerine bunlardan kaçınmaya güveniyorlar. Sıcak düşünceler olarak kaçma, inkar, zihinsel ve davranışsal meşgaleler, soğuk düşünceler olarak düşünceli, entellektüel plana dayalı hareketler vardır.

Henderson ve Hewstone (1984) şiddet içerikli suça yönelen bireylerin daha dışa dönük yapıda olduklarını bulmuşlardır. Norveç'te yapılan bu çalışmada şiddet içerikli suç işleyen ve şiddet içerikli suç işlemeyen bireylerin arasında yapılan karşılaştırmada çermeyen suçluların karşılaştırıldığında şiddet içerikli suç işleyenlerin kendi akranları ve arkadaşları ile kendi kişisel düşünceleri ve duygularını paylaşmada daha açık oldukları ortaya çıkmıştır. Öte yandan, şiddet içermeyen suçlara yönelenlerin kendi suçluluklarını açıklarken kişisel zayıflıklarını ve sağduyu yoksunluğunu öne sürdükleri görülmektedir.

16 PF anketi kullanılarak yapılan bu çalışmada şiddet içerikli suçlara yönelen bireylerin daha dürtüsel, macera seven, duygusal sorunları olan ve dikkat eksikliği bulunan bireyler olarak görünmüştür. Şiddet içermeyen suçlara yönelen bireyler ise daha çekingen, yoksun ve anlamsız görünmüşlerdir. Her iki grubun da kendini endişeli, üzgün, depresif, ağlamaklı, duygusuz ve yalnız hissettikleri kaydedilmiştir.

Ayrıca bu araştırmada şiddet içermeyen suçlara yönelenlerin kendilerini daha erdemli, uzlaşmacı ve benlik kontrolüne sahip bireyler olarak görmelerine rağmen katı ve savunmacı yönlerine de vurguda buldukları saptanmıştır. Bu gruptaki ergenler buldukları durumun zorluğundan ve kötü şans sahibi olmalarından şikayet etmişlerdir. Burada şiddet içerikli suç işleyenler ile şiddet içerikli suç işlemeyen gençlerin suç tecrübeleri, ailesel, kişiler arası ilişkiler, sosyoekonomik geçmiş, gelişim süreçleri ve psikolojik yapıyla farklılaştıkları (kişilik modeli ve zeka derecesi) söylenebilir (Pedersen, 2000).

1.4. UYGULAMA

Sapkın davranış ve suçun özellikle bazı yaş dönemlerinde artış gösterdiği yönündeki gözlemler birçok bulguyla desteklenmektedir. Bu dönemlerin çocukluktan çıkış ve ergenlik dönemleri olması konunun gelişimsel bir açıdan ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çocuk suçluluğu, suçluluk konusu içindeki ayrı bir yer tutmaktadır. Fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak tam olgunluğa erişmemiş bireylerin suça yönelmesinde, yetişkinlerde görülenlerden çok farklı unsurlar etkili olmaktadır. Öte yandan, çocuk suçluluğunun yetişkinlik döneminde bireylerin durumunu belirlemesi bakımından taşıdığı önem konunun üzerine dikkatle gidilmesinin gerekliliğini düşündürmektedir.

Sapkın davranış ve suç benzeri davranışları gösterme eğilimi kişinin sahip olduğu özellikler ve genel anlamda kişiliği ile yönlendirilmektedir. Bu bakımdan Costa ve McCrae'in (1996) Beş Faktör Teorisinde belirtilen önermeleri bizim önermelerimize yön verecektir. Biyolojik temelli kabul edilen kişilik özelliklerinin gelecekteki ve bugünkü davranışları

tahmin etmemizi sağlaması, kişinin sahip olduğu kişilik özelliklerinin sapkın davranışla olan ilişkileri araştırmamızda incelenecektir. Bu sayede bireyin sahip olduğu kişilik özelliklerinin ve bireylerin özdenetim düzeyinin sapkın davranışa girme eğilimini etkileyip etkilemediği sınıanacaktır.

Kişilik özelliklerinin yanısıra kişinin özdenetim düzeyinin de suçta etkili olduğu görülmektedir. Sosyolojik alan içindeki yaklaşımlar arasında psikolojik açıklama düzeyine yakınlığı açısından en ilgi çekici kuramlardan biri olan ve ‘özdenetim’ (*self-control*) kavramını suça yönelmede belirleyici faktör olarak öneren Genel Suç Kuramı (Gottfredson ve Hirschi, 1990) çocukluk dönemi içindeki aile yaşantılarının özdenetim yetisi üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Araştırmamız, özdenetim ve kişilik özellikleri arasındaki olası bağlantıyı da inceleyerek, sosyolojik açıklamaların en önemlilerinden olan Genel Suç Kuramı’nın öngörülerini kişilik özellikleriyle bağlamında sınıayacaktır.

Araştırmamızın üç temel hipotezi bulunmaktadır. Bunlar Costa ve McCrae’in (1996) Beş Faktör Teorisi ve Gottfredson ve Hirschi’nin (1990) Genel Suç Kuramı’ndan yola çıkılarak hazıranmıştır.

H-1 Özdenetim düzeyi ile genel sapkın davranış ortalaması ve sapkın davranış tipleri arasında negatif ve anlamlı ilişkiler vardır.

H-2 Duygusal istikrarsızlık ve Dışadönüklük sapkın davranışta bulunma sıklığıyla pozitif ve anlamlı ilişki içindedir.

H-3 Sorumluluk, Açıklık, Uyumluluk özellikleri ile sapkın davranış arasında negatif ve anlamlı ilişkiler vardır.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem:

Bu araştırmanın örneklemini tez danışmanı Dr. M. Ersin Kuşdil tarafından çocuk suçluluğunun nedenlerini saptamaya yönelik olarak yürütülmekte olan bir proje kapsamında Bursa ili içerisinde 12–19 yaş arası 847 öğrenciden toplanan verilerden seçilmiştir. Tez çalışmamızda kullanılanların içinden seçildiği bu veri setinin oluşturulmasında Bursa ili sınırlarındaki üç merkez, bir de uzak ilçe içerisinde yer alan okullar hedeflenmiş; farklı sosyo-ekonomik düzeylerin dengeli dağılması amacıyla yine bu bölgelerdeki okulların buldukları semtler göz önüne alınarak alt, orta ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin devam ettiği bilinen okullar seçilmiştir. Okul seçiminde normal, mesleki eğitim ve özel eğitim kurumları gibi farklı kurumlardan katılımcılara ulaşılması amaçlanan araştırmada seçilen okullarda çalışma yürütülebilmesi için Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden 2003–2004 öğretim dönemi için gerekli yasal izinler alınmıştır. Özel okul yönetimlerinin katılım konusundaki isteksizlikleri, bu tür okullardan toplanan veri sayısının az olmasına yol açmıştır. Veri toplama çalışması 19.03.2003–05.06.2003 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Öğrencilerin seçiminde, mümkün olduğunca, her bir okuldaki kız/erkek oranı göz önüne alınarak sınıf listelerinden seçkisiz belirleme yoluna gidilmiştir. Öğrencilerin çalışmaya katılımı gönüllülük ilkesine göre gerçekleştirilmiş; bu bilgi her anket uygulama çalışması öncesinde öğrencilere yazılı ve sözel olarak bildirilmiştir. Araştırmaya katılmak istemeyen öğrenci sayısının çok düşük olduğu gözlenmiştir.

Tez çalışmasının örneklemini, 847 öğrenciden oluşan asıl veri setinin içinden 13–17 yaş grubu arasındaki 591 öğrencinin (268 kız ve 323 erkek) seçilmesiyle oluşturulmuştur. Örneklemin yaş ortalaması 15.56, standart sapması ise, 1.22 olarak belirlenmiştir (kız öğrenciler için ort.= 15.50, ss= 1.23, erkek öğrenciler için ort.= 15.61, ss= 1.21). Çalışma yapılan okulların isimleri, konumları ve analizlerde kullanılan örneklemdaki katılımcıların cinsiyet dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 Veri Toplanan Okulların İsimleri, Konumları ve Analizlerde Kullanılan Örneklemdeki Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımları

Okullar	Konum	Cinsiyet		
		Kız	Erkek	Toplam
Özel Emine Örnek İlköğr. Ok.	Merkez	4	6	10
Gemlik Gazi İlköğr. Ok.	Uzak İlçe	9	10	19
Setbaşı İlköğr. Ok.	Merkez	12	10	22
Üstün Üründül İlköğr. Ok.	Merkez	22	23	45
Yavuzselim İlköğr. Ok.	İlçe	24	17	41
Ahmet Vefik Paşa İlköğr. Ok.	Merkez	39	28	67
Bursa Kız Lisesi	Merkez	26	12	38
Çıraklık Eğitim Merkezi	İlçe	--	21	21
Gemlik Lisesi	Uzak İlçe	29	26	55
Mimar Sinan End. Mes. Lisesi	Merkez	1	38	39
Osmangazi Lisesi	Merkez	34	26	60
Tophane End. Mes. Lisesi	Merkez	6	94	100
Yıldırım Anadolu İmam Hatip Lisesi	İlçe	11	12	23
Zübeyde Hanım Kız Mes. Lisesi	Merkez	51	--	51
Toplam:		268	323	591

Tablo 3 Analizlerde Kullanılan Örneklemdeki Kız ve Erkeklerin Yaş Gruplarına Dağılımı

Yaş Grubu	Cinsiyet		
	Kız	Erkek	Toplam
13	18	27	45
14	45	28	73
15	59	80	139
16	77	98	175
17	69	90	159
Toplam	268	323	591

2.2. Araçlar:

Orijinal veri setinin oluşturulmasında içerisinde dört ayrı ölçeğin bulunduğu bir anket formu kullanılmıştır (bkz. Ek). Anket formunda, ergenlerin kişilik özelliklerine ilişkin bilgiler NEO-FFI, bireysel düzeyde ‘suç’ sayılabilecek davranışlar, ‘Suç Davranışları Ölçeği’, özdenetim düzeyleri ise, Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından geliştirilen ‘özdenetim’ ölçeğinin araştırmacılar tarafından çevrilmiş versiyonu kullanılarak değerlendirilmiştir. Anket formunun sonunda bireylerin çeşitli özelliklerini değerlendirmek amacıyla sosyo-demografik bilgilerinin alındığı bir bölüm bulunmaktadır (bkz. Ek). Asıl anket formunda yer alan ancak Ek’te sunulmayan beşinci ölçek ise, başka bir çalışmada kullanılması amacıyla eklenmiş olan Aile Değerlendirme Ölçeği’dir.

2.2.1. Suç Davranışları Ölçeği (SDÖ):

Kaner (2000) tarafından, 15–18 yaş arasındaki 439 kız, 457 erkek olmak üzere toplam 896 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada geliştirilmiştir. Ergenler üzerinde yaptığı bu çalışmasında toplumda norm dışı tanımlanan, sapkın davranış olarak ifade edebileceğimiz, şikâyete tabi olduğunda suç olarak kabul edilecek davranışların belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin uygulaması ergenlerin kişisel bildirimine dayalıdır. Toplam 38 maddeden oluşan ölçeğin yanıtlama formu hiçbir zaman, 1-2 kez, 3-4 kez, 4-5 kez veya daha fazla olmak üzere, dört seçenekten oluşmaktadır. Geliştirilme aşamasında ölçeğin güvenilirliği Kaner tarafından madde analizine dayalı iç tutarlık yöntemi kullanılarak test edilmiş, iç tutarlık için Cronbach Alfa katsayısı .93, Spearman-Brown testi yarılama güvenilirlik katsayısı .89 olarak belirtilmiştir.

Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için yapılan faktör analizinde, Kaner tarafından farklı suç/sapma davranış türlerini içeren 9 faktör belirlenmiştir. Bu çalışmada ise, özdenetim kavramının önemli bir kısmını yansıtacağı düşünülen cinsellikle bağlantılı norm dışı davranışlarını da değerlendirmek amacıyla, Uludağ Üniversitesi Psikoloji Lisans ve yüksek lisans öğrencileri tarafından üretilen maddelerden uygun görülen 10 tanesi SDÖ formuna eklenmiştir. Yeni maddelerin de yer aldığı formla elde edilen veriler üzerinden faktör analizi

Tablo 4 Kaner'in (2000) Suç Davranışları Ölçeği Maddeleri ve Ek Cinsellik Maddeleri Üzerinden Yürütülen Faktör Analizi Sonuçları (N= 648)

	F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
M42 Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.	.78	.20	.04	.13	.07	-.01	.19
M43 Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.	.76	.19	.06	.05	.24	-.02	.15
M44 Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.	.73	.10	.14	.08	.19	-.01	.04
M41 Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.	.72	.09	.11	.17	.18	.08	.08
M39 Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.	.71	.18	-.01	.11	.23	.03	.26
M40 Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.	.70	.30	.04	.14	.05	.18	-.06
M12 Kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.	.67	.04	.11	-.02	.12	-.02	.30
M36 Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödemedi bir şeyler almak.	.66	.27	.23	.14	.21	.02	-.04
M37 Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.	.65	.16	.19	.26	.12	.08	-.17
M38 Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.	.59	.17	.16	.31	.06	.18	-.20
M25 Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.	.48	.22	.11	.13	.47	.23	.04
M31 Kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak	.27	.75	.05	.22	.10	-.02	-.12
M6 Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek	.12	.71	.22	.12	.24	-.01	.05
M16 Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek	.28	.71	.09	.11	.15	.08	.17
M21 Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek	.09	.64	.29	.16	.12	.24	.18
M11 Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek	.14	.64	.25	.14	.17	.14	.18
M45 Açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak	.27	.63	.18	.11	.16	.28	-.10
M26 Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek	.37	.53	.09	-.10	.09	.08	.34
M7 Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.	.08	.49	.23	.27	.12	.18	.24
M15 Ücret ödemedi otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.	.28	.49	.08	.18	.14	.11	.31
M14 Ücret ödemedi sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.	.29	.42	.13	.30	.23	.04	.29
M3 Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.	.10	.13	.76	.14	.16	.21	.08
M5 Okuldan kaçmak.	-.05	.15	.76	.15	.11	.33	.07
M2 Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.	.12	.18	.65	.28	.13	.09	-.01
M1 Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.	.13	.11	.64	.37	.06	.19	-.09
M4 Okulda sigara içmek.	.23	.23	.62	.06	.19	-.01	.13
M9 Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.	.27	.20	.57	.03	.12	.12	.33
M10 Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.	.29	.21	.56	.02	.15	.11	.36
M30 Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkaran bir grubun üyesi olmak.	.25	.08	.11	.65	.36	.09	.00
M29 Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.	.10	.21	.18	.64	.16	.37	.17
M28 Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövmek.	.09	.25	.24	.63	.15	.25	.23
M34 Başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.	.26	.23	.20	.62	.25	.15	.12
M32 İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.	.32	.34	.21	.59	.01	.00	.01
M33 Bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.	.39	.14	.32	.51	.31	-.13	.26
M20 Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.	.29	.22	.22	.24	.69	-.01	.06
M22 Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.	.25	.30	.20	.13	.68	.16	.03
M23 Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.	.46	.20	.21	.15	.64	.03	.06
M19 Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.	.23	.24	.17	.26	.63	.06	.20
M24 Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.	.20	.16	.07	.15	.51	.44	.11
M35 Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.	.41	.16	.27	.34	.44	-.07	.23
M17 Sözlü ya da yazılı sınavlarda fısıldamak.	.04	.19	.25	.09	.05	.78	.10
M18 Sınavlarda kopya çekmek.	.02	.18	.37	.15	.02	.72	.10
M27 Öfkelenildiği zaman eşyaları kırmak.	.11	.03	.14	.36	.26	.48	.18
M13 Bisiklet, motosiklet vb. araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.	.17	.22	.12	.27	.12	.16	.65
M8 Otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.	.04	.27	.30	.16	.12	.24	.57
<i>Faktör Özdeğerleri:</i>	17.0	3.67	2.02	1.62	1.43	1.31	1.16
<i>Açıkladığı Varyans (%):</i>	37.9	8.15	4.50	3.61	3.17	2.91	2.59

Not: Bazı maddelerdeki ifadeler kısaltılmıştır; orijinal ifadeler için anket formuna bakınız. Faktör yük değerleri 35'in üzerinde olanların altı çizilidir.

Tablo 5 Suç Davranış Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutlar ve İçerdikleri Maddeler

AĞIR/HAFİF HIRSIZLIK VE UYUŞTURUCU SUÇLARI:

- M12 Yasaların kullanılmasını yasakladığı kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.
M36 Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödemediği şeyler almak.
M37 Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.
M38 Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.
M39 Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.
M40 Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.
M41 Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.
M42 Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.
M43 Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.
M44 Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.

CİNSEL İÇERİKLİ SUÇ DAVRANIŞLARI VE KANDIRMA:

- M6 Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek
M7 Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.
M11 Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek
M14 Ücret ödemediği sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.
M15 Ücret ödemediği otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.
M16 Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek
M21 Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek
M26 Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek
M31 Otobüslerde ya da kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak
M45 Karşı cinsten kişilerin duyabileceği şekilde açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak

STATÜ SUCU VE OKUL KURALLARINA AYKIRI DAVRANMAK:

- M1 Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.
M2 Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.
M3 Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.
M4 Okulda sigara içmek.
M5 Okuldan kaçmak.
M9 Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.
M10 Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.

ÖFKEYİ KONTROL EDEMEME/KAVGAYA KARIŞMAK:

- M27 Öfkelenildiği zaman eşyaları kırmak.
M28 Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövme.
M29 Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.
M30 Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkaran bir grubun üyesi olmak.
M32 İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.
M33 Bir kavga olduğunda kullanılabilir bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.
M34 Korkutmak amacıyla başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.

ZARAR VE TAHRİPÇİLİK:

- M19 Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.
M20 Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.
M22 Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.
M23 Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.
M24 Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.
M25 Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.
M35 Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.

KOPYA ÇEKMEK:

- M17 Sözlü ya da yazılı sınavlarda fısıldamak.

M18 Sınavlarda kopya çekmek.

ARAÇ KULLANIMIYLA İLGİLİ STATÜ SUÇU:

M8 Yasaların kullanmanıza izin vermediği otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.

M13 Bisiklet, motosiklet ya da otomobil gibi araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.

Tablo 6 Suç Davranışı Ölçeği'ne Cinsellik Maddeleri Eklenmesiyle Elde Edilen Alt Boyutların Güvenirlik Katsayıları

Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları	.92
Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma	.90
Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak	.87
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak	.87
Zarar ve Tahripçilik	.89
Kopya Çekmek	.84
Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu	.72
Ölçek Geneli	.96

gerçekleştirilmiştir. Temel Bileşenler (*Principle Components*) yöntemi ve Dik Döndürme (*Varimaks*) tekniğiyle yapılan analizlerde toplam varyansın % 62.8'ini açıklayan 7 faktör elde edilmiştir (bkz. Tablo 4). Bu faktörler, 'Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları' (özdeğer = 17.0, açıkladığı varyans = 37.9), 'Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma' (özdeğer = 3.67, açıkladığı varyans = 8.15), 'Statü Suçu ve Okul Kurallarına Aykırı Davranmak' (özdeğer = 2.02, açıkladığı varyans = 4.5), 'Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karışmak' (özdeğer = 1.62, açıkladığı varyans = 3.61), 'Zarar ve Tahripçilik' (özdeğer = 1.43, açıkladığı varyans = 3.17), 'Kopya Çekmek' (özdeğer = 1.31, açıkladığı varyans = 2.91), ve 'Araç Kullanmayla İlgili Statü Suçu' (özdeğer = 1.16, açıkladığı varyans = 2.59) olarak adlandırılmıştır.

Elde edilen faktörler ve içerikleri, Kaner'in (2000) ölçeğindeki dokuz boyutla büyük benzerlikler sergilemektedir; dolayısıyla, yeni faktörlerin adlandırılmasında Kaner'in faktör isimlerinden yararlanılmıştır. SDÖ'nin orijinalinde bulunan hırsızlık maddeleri arasındaki Hafif Hırsızlık ve Ciddi Hırsızlık ayırımı bu çalışmada belirmemiş; orijinal çalışmada şiddet davranışlarıyla birlikte beliren uyuşturucu suçlarıyla ilgili madde ise, yine hırsızlık maddeleriyle birlikte gruplaşmıştır. Yine orijinal SDÖ'deki zarar ve tahripçilik adıyla yer alan iki ayrı boyutun maddeleri, bu çalışmada tek faktöre yüklenmiş biçimde karşımıza çıkmıştır.

Cinsellikle ilgili ek bir faktörün varlığı da göz önüne alınarak, analizlerde bu araştırmada elde edilen boyutların kullanılmasına karar verilmiştir (bkz. Tablo 5). Yeni boyutların güvenilirlik katsayıları kabul edilebilir düzeylerde olup, .72 ile .92 arasında değişmektedir (bkz., Tablo 6). Ölçek genelinde güvenilirlik .96 düzeyine çıkmaktadır.

Yeni boyutlarla ilgili puanlar, katılımcıların sıklık ifadelerinin ortalaması alınarak belirlenmiştir. Böylece, yedi boyutun her birinde ve tüm davranışların ortalamasında puanlar 0 ile 3 arasında değişmiştir.

2.2.2. Özdenetim Ölçeği:

Katılımcıların özdenetim düzeylerini belirlemek için Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından geliştirilmiş olan 40 maddelik 'Özdenetim Ölçeği' (Self-Control Scale) kullanılmıştır. Ölçek, Gottfredson ve Hirschi (2000) tarafından ileri sürüldüğü biçimiyle, özdenetim kavramının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğelerini farklı özellikleriyle ele almak amacını taşımaktadır. Tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu bildirilen ve, özellikle de, orta öğretim düzeyindeki gençleri hedef alarak geliştirilen ölçeğin, Gibbs, Giever ve Martin (1998) tarafından yürütülen bir çalışmada özdenetim, aile yönetimi ve sapkın davranış arasındaki bağlantıların saptanmasında etkili olduğu bildirilmiştir.

Ölçek, araştırmacının tez danışmanı ve kendisinin de içinde bulunduğu Uludağ Üniversitesi Psikoloji bölümü lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşan bir grubun ortak çalışmasıyla Türkçeye çevrilmiş; ardından, yine psikoloji alanında doktora bulunan bir başka araştırmacı tarafından tekrar İngilizce'ye çevrilmiştir. İngilizce hali ile tutarlı olarak kabul edilen ölçeğin son hali pilot çalışmada uygulanmış, anlaşılmasında sorun yaşandığı saptanan bazı sözcüklerin değiştirilmesinden sonra, asıl uygulamaya hazır duruma getirilmiştir (bkz. Tablo 7). Uygulama sırasında, ölçeğin orijinalinde önerilen 'tamamen katılıyorum' ucundan 'hiç katılmıyorum' ucuna doğru uzanan 10 dereceli bir skala kullanılmıştır.

Toplanan veriler üzerinden yürütülen analizlerde diğer ölçek maddeleriyle negatif korelasyon sergileyen bir maddenin ('Sosyal hayatım benim için çok önemlidir') çıkartılmasının ardından, ölçek genelinin (toplam 39 madde) .88 düzeyinde bir güvenilirliğe sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların özdenetim puanları, 39 maddenin aritmetik

ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Elde edilen puanların örneklem genelindeki dağılımının normal dağılıma çok yakın olduğu saptanmıştır.

2.2.3. Kişilik Özellikleri Ölçeği (NEO-FFI):

Kişilik envanterleri genellikle bireylerin davranış özelliklerine ilişkin bir profil sunan araçlardır ve bunları kullanırken toplumsal farklılıkları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Gülgöz, 2005). Costa ve McCrae (1992) tarafından geliştirilen NEO-PI-R envanteri, kişilik ölçüm geleneği içinde en geçerli ölçüm araçlarından biri olarak kabul edilmektedir (John ve Srivastava, 1999).

İlk NEO kişilik envanteri duygusal istikrarsızlık, dışadönüklük ve açıklığın 6 yönünü içerirken uyumluluk ve sorumluluk faktörlerinin herhangi bir yönünü içermiyordu. Gözden geçirilen ve NEO PI-R (NEO Personality Inventory) adıyla yayınlanan (Costa ve McCrae, 1992) versiyon, 5 boyutun herbirini 6 ayrı alt bölüme ayırmakta ve 240 maddeden oluşmaktadır. Araştırmamızda kullanılan NEO-Five Factor Inventory (NEO-FFI, Costa ve McCrae, 1985) ise, NEO PI-R adını taşıyan envanterin maddeleri arasından seçilmiş olan 60 maddeyi içermektedir. Araştırmamızda Kuşdil (2001) tarafından hazırlanan ve Türk ve İngiliz aileleri karşılaştırmak amacıyla yürütülen bir araştırmada sınanmış olan Türkçe versiyon kullanılmıştır (bkz. Ek). Aynı veriler McCrae ve ark. (2000) tarafından yürütülmüş olan kültürler arası karşılaştırmada da kullanılmıştır. Her bir ifadenin deneğin kendisi tarafından ‘Tamamen katılıyorum’ ucundan ‘Hiç katılmıyorum’ ucuna uzanan 5 dereceli bir skala üzerinden değerlendirildiği envanter, hem bireyin kendini değerlendirmesi, hem de gözlemci tarafından değerlendirilmesi gibi farklı kullanımlara uygundur. Kısa envanterin tamamlanması yaklaşık on beş dakika almaktadır.

Araştırmamızda toplanan veriler incelendiğinde, beş faktörün her birini oluşturan 12’şer maddenin iç tutarlılık katsayılarının iki faktör dışında, kabul edilebilir düzeylerde olduğu görülmüştür. En ciddi sorun Açıklık faktöründe belirlemiştir; iç tutarlılığın kabul edilebilir sınırlara yükseltilebilmesi için 12 maddenin beşi (3, 8, 18, 33, ve 38 no’lu maddeler, bkz. Ek) bu faktörün hesaplanmasından çıkartılmıştır. Uyumluluk faktöründe ise 44 no’lu madde diğerleriyle negatif korelasyon gösterdiği için faktör puanı hesaplamasından çıkartılmıştır. Bu

uygulamaların ardından iç tutarlık katsayıları şu şekilde gerçekleşmiştir: Duygusal istikrarsızlık= .75; Dışadönüklük= .67; Açıklık= .57; Uyumluluk= .60; ve Sorumluluk= .75. Beş faktöre ait bireysel puanlar analize katılan maddelerin ortalamalarının her bir faktör için ayrı ayrı hesaplanması yoluyla oluşturulmuş; tüm analizler ham puanlar üzerinden yürütülmüştür.

2.3. Uygulama:

Anketler (anket formunun ve yönergelerin bir örneği için bkz. Ek) okul yönetimleri tarafından sağlanan sınıflarda uygulanmış, uygulama sırasında öğrencilerin birbirlerinin yazdıklarını görmeyecekleri şekilde bir oturma düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Yine uygulama sırasında sınıf içinde okul idareci ve öğretmenlerinden kimsenin bulunmamasına özen gösterilmiştir. Ankete başlamadan önce anketin nasıl cevaplandırılacağı hakkında açıklama yapılmıştır. Her anket uygulaması öncesinde öğrencilere, yapılan çalışmanın okul idaresi ile hiçbir ilgisinin olmadığı ve yanıtlarının araştırmacı dışında başka kimse tarafından görülmeyeceği konularında güvence verilmiş, kendilerinden anketlere isim yazmamaları istenmiştir. Aynı bilgiler anket formunun kapağında yazılı olarak da aktarılmıştır. Verilerin güvenilirliği arttırmak için, öğrencilerden doldurdıkları anketleri kapalı bir kutuya atmaları istenmiştir. Uygulama yapılırken çıkabilecek sorunların önceden belirlenmesi amacıyla, bir ilköğretimokulunda çeşitli yaş gruplarından 60 kişilik bir grupta pilot uygulama yapılmıştır. Kullanılan ölçeklerin anlaşılır olup olmadığı, yanıtlanmasında yaşanan zorluklar ve zaman kullanımı konuları bu çalışmada değerlendirilmiştir. Pilot uygulamada Özdenetim Ölçeği'ndeki 10 dereceli yanıtlama formlarının kullanım zorlukları yarattığı anlaşılmış, çözüm amacıyla yanıt formlarındaki dereceli ölçeğin büyütülmüş bir örneği sonraki uygulamalarda sözel açıklamalar kısmında öğrencilere gösterilerek kullanılmıştır. Bu uygulamanın öğrencilere önemli bir kolaylık sağladığı görülmüştür.

Tablo 7 Gibbs, Giever ve Martin (1998) Tarafından Geliştirilen Özdenetim Ölçeği'nin Türkçe Versiyonu

---

Güzel vakit geçirmek için iyi bir fırsat çıkmışsa, bunu kolay kolay kaçırmam.

(T) Yaşantım oldukça dikkatli planlanmıştır.

Daha heyecanlı veya ilgi çekici bir etkinlik olduğunda, ders çalışmaktan kolayca vazgeçerim.

Eğer bir arkadaşım iyi vakit geçirme teklifiyle beni ararsa, hemen yaptığım şeyi bırakır ve ona takılırım.

Anlık kararlarla yapılan şeylerden daha çok hoşlanırım.

Tehlikeye atılmayı severim.

(T) Genellikle, bir işe girişmeden önce, riskleri gözden geçiririm.

(T) Eğer bir şeyi kuralına göre yapmazsam, kendimi suçlu hissederim.

Kurallar çiğnenmek için yapılmıştır.

-Eğer bana uygun fırsat verilirse, hakkından geleceğim birkaç kişi biliyorum.

-Eğer bir şey çok hoşuna gidiyorsa, çok da düşünmeden onu yapmalısın.

-Eğer hemen iyi vakit geçirme şansı varsa, bunu yarına ertelemek gerekmez.

-Arzular, tatmin edilmek için vardır, yoksa, 'arzu' diye bir şey olmazdı.

-Derslerin çoğu can sıkıcıdır.

-İnsan eğlenmek istiyorsa, biraz riski de göze almalıdır.

-Zevk ve eğlenceyi nerede ve ne zaman olursa olsun yaşamak gerekir.

-Bu hayattan ne koparabilirsen kaptır.

-*(T)* Tanıyanların çoğu, benim sorumluluk sahibi biri olduğumu bilir.

-Yaşlı insanların hala hayattan heyecan duymalarını sağlayacak bir şeyler bulabilmelerini anlamak çok zor.

-Oldukça delidolu biriyimdir.

-Yemek, içmek ve keyif peşinde koşmak benim hayat felsefemin özüdür.

-*(T)* Beni sınırlendiren kişi ya da durumlarla karşılaştığımda kolay kolay kendimi kaybetmem.

-Bazen, başımı belaya sokacak şeyleri yapmayı heyecan verici bulurum.

-Eğer yaptıklarım insanları rahatsız ediyorsa, bu benim değil, onların sorunudur.

-Çok sabırlı biri değilimdir.

-Birine kızdığımda, neden öfkeli olduğum hakkında onunla konuşmak yerine, içimden ona vurmaya ya da bağırarak gelirim.

-Başkalarının zoruna gitse bile, önce kendimi düşünürüm.

-Sinirlendiğimde hemen kendimi kaybederim.

-Başladığım bir kitap ya da proje can sıkıcı bir hal aldığımda, daha ilginç veya heyecan verici bir şey için onu bıraktığım çok olur.

-Çok çabuk sıkılırım.

-Sorunları olan insanlara çok da sempatik davranmam.

-Beni çok zorlayacak işlerden kaçınmaya çalışırım.

-Diğer insanlar için sorun yaratacağımı bilsem bile, istediğim şeyi elde etmek için uğraşırım.

-Çoğu zaman, gelecekteki hedefime zarar verecek bile olsa, bana keyif verecek olan ne varsa onu yaparım.

-Heyecan ve macera, benim için güvenlikten daha önemlidir.

-Çoğu kez insanlar beni o kadar kızdırırlar ki, onlara vurmaya isterim.

-Gelecekte sonuçlanacak şeyler için uğraşmaktansa, hemen şimdi sonuç verecek şeyleri yapmayı tercih ederim.

-Bazen sırf eğlence olsun diye tehlikeli şeyler yaparım.

-Sık sık, işler istediğim gibi gitmediği için çok rahatsız olduğumu fark ediyorum.

---

3. BULGULAR

Araştırmada kullanılan değişkenlerin birbirleriyle olan Pearson korelasyonları Tablo (8)'de sunulmuştur. Ergenin özdenetim düzeyi ile sapkın davranışların sıklık ortalaması arasında yüksek sayılabilecek düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = -.49, p < .001$) olduğu yapılan analiz sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ileri sürdüğümüz hipotezi (*H-1: Özdenetim düzeyi ile genel sapkın davranış ortalaması ve sapkın davranış tipleri arasında negatif ve anlamlı ilişkiler vardır*) ve sosyal kontrol teorisinde Gottfredson ve Hirschi (1990) tarafından ileri sürülen görüşü desteklemektedir. Özdenetim düzeyinin sapkın davranışın alt tipleriyle korelasyonları beklentilerimizi destekleyici bir tablo ortaya koymaktadır. Özdenetimin sapkın davranış ölçeğinde yer alan ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ile ilişkisi değerlendirildiğinde anlamlı bir negatif korelasyon ($r = -.28, p < .001$) elde edilmektedir. Özdenetimin sapkın davranışın gruplandığı diğer faktörlerle ilişkisi incelendiğinde, cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma ($r = -.40, p < .001$); statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = -.41, p < .001$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.52, p < .001$); zarar ve tahripçilik ($r = -.32, p < .001$); Kopya çekmek ($r = -.43, p < .001$); araç kullanımıyla ilgili statü suçu ($r = -.35, p < .001$) benzer şekilde yüksek sayılabilecek düzeyde anlamlı negatif korelasyonlar göstermektedir. Özdenetim düzeyi düştükçe bu davranışların görülme oranı artmaktadır.

Yaş ve sapkın davranış ortalamasını ilişkilendirdiğimizde pozitif ve anlamlı bir korelasyon ortaya çıkmaktadır ($r = .17, p < .001$). Ergenlerde yaşla birlikte sapkın davranış sıklığında artış olması literatürde yer almaktadır. Yaş ile sapkın davranışların alt tipleri ilişkilendirildiğinde; ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ($r = .07, p < .05$); cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma ($r = .11, p < .01$); statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = .24, p < .001$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = .08, p < .05$); kopya çekmek ($r = .31, p < .001$); araç kullanımıyla ilgili statü suçu ($r = .21, p < .001$) düzeylerinde pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Özellikle statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma, kopya çekmek ve araç kullanımıyla ilgili statü suçu ile yaş arasında yüksek düzeyde anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Kişilik özellikleri ile özdenetim düzeyinin ilişkisi değerlendirildiğinde ise karşımıza; Duygusal istikrarsızlık ile özdenetim düzeyi arasında ($r = -.28, p < .001$) anlamlı bir negatif korelasyon ortaya çıkmaktadır: duygusal istikrarsızlık arttıkça Özdenetim azalmaktadır. Özdenetim düzeyi ile uyumluluk ($r = .41, p < .001$) ve sorumluluk arasında ($r = .46, p < .001$) yüksek sayılabilecek pozitif korelasyonlar bulunmaktadır: bu iki özellikteki artışlar özdenetim düzeyindeki bir artışa işaret etmektedir. Açıklık ile özdenetim arasında ($r = .11, p < .01$) ise, düşük de olsa, pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır: açıklık puanlarındaki artış, özdenetim düzeyindeki artışı beraberinde getirmektedir.

Kişilik özellikleri ile tüm sapkın davranış sıklığı ortalaması arasındaki ilişki incelendiğinde Uyumluluk ve Sorumluluk özelliklerinin ($r = -.36, p'ler < .001$) davranış ortalamasıyla yüksek sayılabilecek düzeyde negatif korelasyonlar gösterdiği görülmektedir: bu iki özellikle ilgili puanlardaki artış, davranış ortalamasında azalmaları beraberinde getirmektedir. Diğer kişilik özellikleri ile tüm sapkın davranış sıklığı ortalaması arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise oldukça düşük, ancak, anlamlı korelasyonlar (Duygusal istikrarsızlık: $r = .09$; Açıklık: $r = -.08, p'ler < .05$) elde edilmiştir. Dışadönüklük özelliğiyle tüm sapkın davranış sıklığı ortalaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($r = -.01, p > .05$). Buradaki bulgular araştırmamızın ikinci hipotezini kısmen (*H-2 Duygusal istikrarsızlık ve Dışadönüklük sapkın davranışta bulunma sıklığıyla pozitif ve anlamlı ilişki içindedir*), üçüncü hipotezini (*H-3: Sorumluluk, Açıklık, Uyumluluk özellikleri ile sapkın davranış ortalaması arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır*) ise tümüyle destekler niteliktedir.

Kişilik özelliklerinin sırasıyla sapkın davranışların alt tipleriyle ilişkileri incelendiğinde; Duygusal istikrarsızlık sapkın davranışın diğer faktörleriyle ilişkisi; ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ($r = .08, p < .05$); statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = .10, p < .01$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = .13, p < .01$); kopya çekmek ($r = .11, p < .01$) düzeylerinde anlamlı ve pozitif şekildedir. Diğer sapkın davranış türleri ile herhangi bir düzeyde ilişki görülmemektedir. Öte yandan, Dışadönüklük ile sapkın davranışın alt tipleri arasındaki korelasyonlar içinde anlamlılık düzeyine ulaşabilen tek katsayı kopya çekmek ($r = .11, p < .05$) davranışıyla ilgilidir.

Açıklık ile sapkın davranışın diğer faktörlerinin ilişkisi; cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma ($r = -.10, p < .01$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.07, p < .05$); zarar ve tahripçilik ($r = -.10, p < .01$); araç kullanımıyla ilgili statü suçu ($r = -.07, p < .05$) düzeylerinde anlamlı negatif şekildedir. Costa ve McCrae (1996) açıklığı zeka ile de ilişkilendirmektedir. Bu yüzden açıklık özelliği baskın olan bir ergenin sapkın davranışa yönelmemesi de beklenen bir sonuçtur.

Uyumluluk ile sapkın davranışın alt boyutları arasındaki ilişkiler genellikle orta düzeyde olmakla birlikte, bekleneceği gibi negatif yöndedir: ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ($r = -.24, p < .001$); cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma ($r = -.29, p < .001$); Statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = -.31, p < .001$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.37, p < .001$); zarar ve tahripçilik ($r = -.30, p < .001$); kopya çekmek ($r = -.27, p < .001$); araç kullanımı ile ilgili statü suçu ($r = -.18, p < .001$) .

Sorumluluk özelliği ile sapkın davranışın alt boyutları arasındaki korelasyonlar yine tümüyle negatif ve anlamlıdır. Yine orta düzeylerde beliren katsayılar şu şekilde gerçekleşmiştir: ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları, cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma, zarar ve tahripçilik ($r = -.28, p\text{'ler} < .001$); statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma ($r = -.35, p < .001$); öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.32, p < .001$); kopya çekmek ($r = -.35, p < .001$); araç kullanımıyla ilgili statü suçu ($r = -.15, p < .001$).

Tablo 8 Araştırmada Ele Alınan Tüm Değişkenlerin İç Korelasyon Katsayıları (N= 531)

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)
(1) Yaş	---	.03	-.02	.01	.04	-.01	-.01	-.01	-.03	-.03	.01	-.10**	-.06	.07*	.11**	.24***	.08*	.03	.31***	.21***	.17***
(2) Cinsiyet		---	-.07	.01	.00	-.02	.07*	-.16***	-.14***	-.16***	-.24***	-.08*	-.12**	.22***	.45***	.25***	.25***	.26***	.02	.41***	.37***
(3) Kız Kardeş Sayısı			---	.14**	.56***	.42***	.04	.13**	-.01	-.04	.01	.09*	.05	.02	-.07*	-.07*	-.07	-.01	-.10*	-.08*	-.06
(4) Erkek Kardeş Sayısı				---	.54***	.44***	.09*	-.01	.06	-.02	-.04	.01	-.07*	.14**	.06	.06	.04	.04	.04	-.01	.08
(5) Doğum Sırası					---	.36***	.03	.01	.05	.01	-.01	.02	-.08*	.11**	.00	.03	.00	.02	-.01	-.07	.02
(6) Evde Yaşayan Kişi Sayısı						---	.08*	.12**	.01	-.03	.02	.14**	.00	.08*	-.01	-.03	-.02	.01	-.08*	-.04	.00
(7) Dindarlık Düzeyi							---	.11**	-.20***	.01	-.03	.05	.15***	.01	.03	-.04	-.01	.03	-.09*	.03	.00
(8) Özdenetim Düzeyi								---	-.28***	-.04	.11**	.41***	.46***	-.28***	-.40***	-.41***	-.52***	-.32***	-.43***	-.35***	-.49***
(9) Duygusal istikrarsızlık									---	-.14**	-.04	-.32***	-.37***	.08*	.01	.10**	.13**	.06	.11**	.01	.09*
(10) Dışadönüklük										---	.22***	.13**	.18***	-.06	.00	.03	-.01	-.03	.11**	-.04	-.01
(11) Açıklık											---	.04	.14***	-.03	-.10**	-.04	-.07*	-.10**	.00	-.07*	-.08*
(12) Uyumluluk												---	.50***	-.24***	-.29***	-.31***	-.37***	-.30***	-.27***	-.18***	-.36***
(13) Sorumluluk													---	-.28***	-.28***	-.35***	-.32***	-.28***	-.35***	-.15***	-.36***
(14) Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları														---	.62***	.61***	.60***	.70***	.22***	.37***	.79***
(15) Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma															---	.64***	.62***	.68***	.41***	.54***	.88***
(16) Statü Suçu ve Okul Kur. Aykırı Davranmak																---	.59***	.58***	.48***	.50***	.82***
(17) Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karış.																	---	.68***	.42***	.48***	.82***
(18) Zarar ve Tahripçilik																		---	.30***	.46***	.84***
(19) Kopya Çekmek																			---	.36***	.52***
(20) Araç Kullanımıyla İlgili Statü Suçu																				---	.64***
(21) Tüm Sapkın Davranış Sıklığı Ortalaması																					---

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$; tüm korelasyonlar tek yönlü olarak hesaplanmıştır.

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2..

Kişilik özellikleri ile dindarlık düzeyi ilişkilendirildiğinde, anlamlılık düzeyine ulaşan iki korelasyon elde edilmiştir: dindarlık düzeyi duygusal istikrarsızlık ile negatif ($r = -.20$, $p < .001$); sorumluluk ile ise pozitif bir ilişki ($r = -.15$, $p < .001$) sergilemektedir.

Erkek kardeş sayısının sapkın davranışların alt tipleriyle ilişkisine bakıldığında ise ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları ($r = .14$, $p < .01$) düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişkiye rastlanılmaktadır. Kız kardeş sayısı ile sapkın davranış alt tipleri ilişkilendirildiğinde düşük ancak anlamlı katsayılarla ulaşılmıştır: cinsel içerikli suç davranışları ve kandırma, statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranma, öfkeyi kontrol edememe ve kavga etmek ($r = -.07$, $p < .05$); kopya çekmek ($r = -.10$, $p < .05$); araç kullanımıyla ilgili statü suçu ($r = -.08$, $p < .05$) düzeylerinde negatif ve anlamlı korelasyonlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ergenin kız kardeş sayısının artmasıyla birlikte özdenetim düzeyinde belli bir artış görülmektedir ($r = .13$, $p < .01$).

Doğum sırası ve sapkın davranış alt tipleri arasında anlamlılık düzeyine ulaşabilen tek korelasyon ağır-hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçlarına ait olandır ($r = .14$, $p < .01$): düşük olsa da, bu korelasyon doğum sırasındaki artışın bu tür davranışlardaki artışla bağlantılı olabileceğine işaret etmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet gruplarına göre özdenetim düzeyi ortalama ve standart sapmaları Tablo 9'da sunulmaktadır. Cinsiyet grupları arasındaki duruma bakıldığında (bkz. Tablo 3), kız öğrencilerin özdenetim ortalamasının (ort.= 5.31) erkek öğrenci grubunun ortalamasından (ort.= 4.87) yüksek olduğu görülmektedir. Cinsiyet grupları özdenetim puanları kullanılarak t-test analiziyle karşılaştırıldığında, bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($T_{(1,588)} = 3.848$; $p < .001$) saptanmıştır.

Özdenetim düzeyleri yaş gruplarında ele alındığında (bkz. Şekil 7), kız ve erkek öğrenciler arasında bazı önemli gelişim farklılıkları bulunduğu görülmektedir. Kızlarda özdenetim düzeyi 13 yaş ile beraber hızla bir düşme sergilemektedir. Hormonsal dengelerin farklılaştığı, bedensel değişimlerin hızlı yaşandığı ve büyük çoğunlukla menarjin artık gerçekleşmiş olduğu bu dönem, karmaşanın yoğun yaşandığı bir devredir. 14 yaşla birlikte,

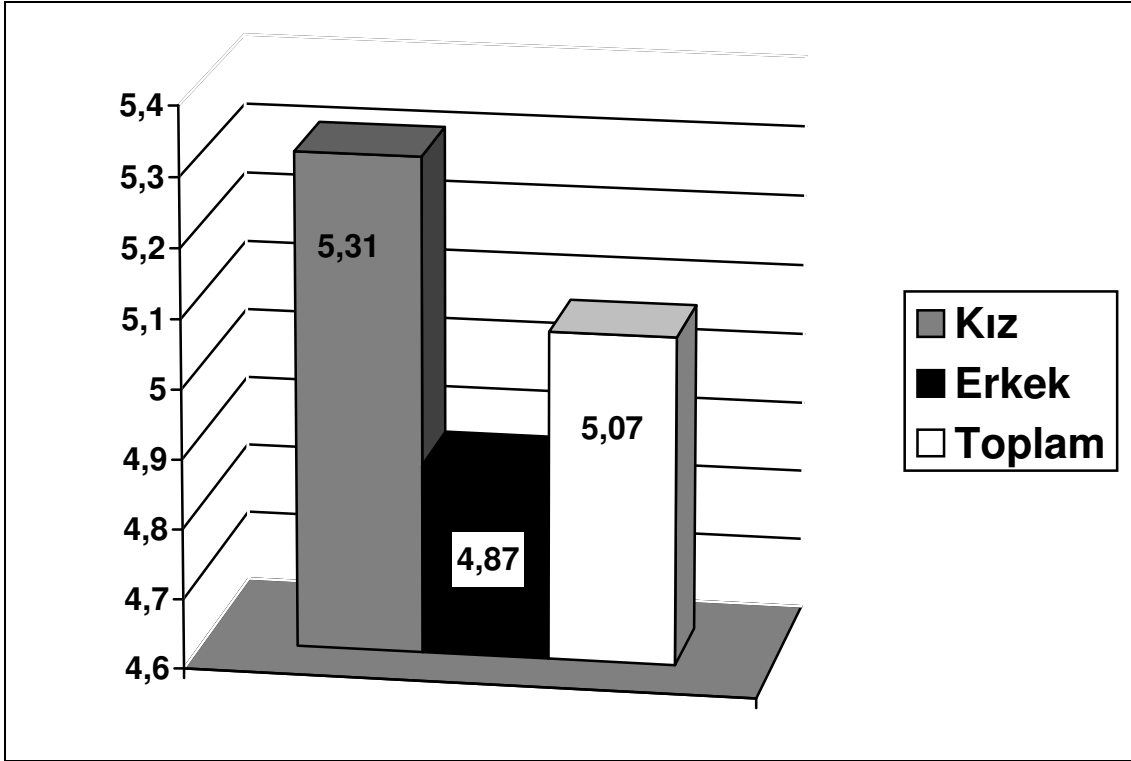
özdenetim düzeylerinde yükselme görülmektedir. Öte yandan, erkek öğrencilerin özdenetim düzeyinde kız grubundan farklı olarak, erinliğe

Tablo 9 Araştırmada Ele Alınan Değişkenlerin Ortalama ve Standart Sapmaları

	<u>Cinsiyet</u>				<u>Toplam</u>	
	<u>Kız</u> <u>(N= 268)</u>		<u>Erkek</u> <u>(N= 323)</u>		<u>(N= 591)</u>	
	<u>Ort.</u>	<u>SS</u>	<u>Ort.</u>	<u>SS</u>	<u>Ort.</u>	<u>SS</u>
Kız Kardeş Sayısı	1.18	1.26	.96	1.19	1.06	1.22
Erkek Kardeş Sayısı	.96	1.01	.97	1.17	.97	1.10
Doğum Sırası	2.07	1.35	2.12	1.61	2.10	1.49
Evde Yaşayan Kişi Sayısı	4.65	1.31	4.60	1.54	4.62	1.44
Dindarlık Düzeyi	2.08	.98	2.22	.98	2.16	.99
Özdenetim Düzeyi	5.31	1.48	4.87	1.27	5.07	1.39
Duygusal istikrarsızlık	3.20	.68	3.00	.66	3.09	.68
Dışadönüklük	3.64	.58	3.47	.52	3.55	.55
Açıklık	3.26	.54	2.97	.52	3.10	.55
Uyumluluk	3.75	.52	3.68	.49	3.71	.51
Sorumluluk	3.73	.53	3.59	.56	3.65	.55
Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları	.14	.32	.32	.50	.24	.44
Cinsel İçerikli Suç Davr. ve Kandırma	.19	.35	.74	.71	.49	.64
Statü Suçu ve Okul Kur. Aykırı Davranmak	.41	.56	.72	.71	.58	.66
Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karış.	.43	.53	.73	.68	.59	.64
Zarar ve Tahripçilik	.15	.32	.42	.64	.30	.54
Kopya Çekmek	1.50	.99	1.55	1.06	1.53	1.03
Araç Kullanımıyla İlgili Statü Suçu	.28	.57	1.02	1.02	.68	.92
Tüm Sapkın Davranış Sıklığı Ortalaması	.29	.34	.62	.54	.47	.49

girişle ilgili bedensel ve hormonal değişimlerim yoğun olduğu 14 yaşa doğru düşük düzeyde de olsa bir artış olmaktadır.

Bu dönemin arkasından, bedensel değişimlerle birlikte, toplum içindeki yeri ve rolü de farklılaşan erkek ergenlerin 15 yaş döneminde özdenetim düzeylerinde de ciddi bir azalma olmaktadır. Bu yaştan sonra, erkek ergenlerin özdenetim düzeylerinde bir artış eğilimi gözlenmektedir. Ancak, tablodan da görüleceği gibi, erkek öğrencilerin

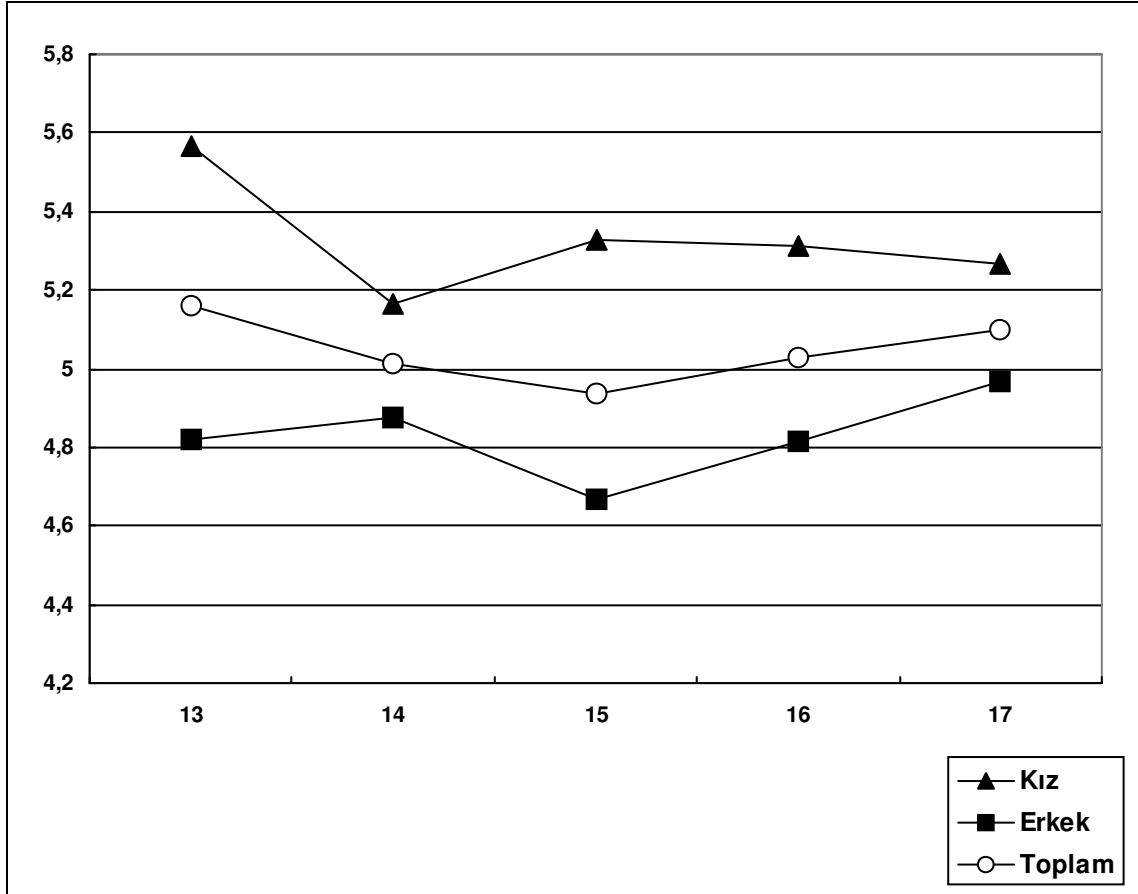

Şekil 7 Kız ve Erkek Katılımcı Gruplarının Özdenetim Düzeyi Ortalamaları

özdenetim düzeyi ortalamaları 17 yaşa kadar tüm yaş gruplarında kızlardan daha düşük seyretmektedir. Bu da, suç oranlarındaki cinsiyet farkının genelliğini destekleyen bir başka bulgu olma niteliğini taşımaktadır.

Katılımcıların özdenetim puanları kız, erkek ve toplam örneklem olmak üzere, üç ayrı çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Böylece, değişken gruplarının sorulara verilen yanıtları yordamadaki katkıları bağımsız bir biçimde saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu değişken grupları analize tek küme halinde 'step-wise' yöntemi kullanılarak dahil edilmişlerdir: Kişisel

Değişkenler (cinsiyet ve yaş); Kişilik özellikleri (duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklük, Açıklık, Uyumluluk, ve Sorumluluk); Aile ve Kardeş Değişkenleri (Kız ve erkek kardeş sayıları, doğum sırası, evdeki kişi sayısı); ve Dindarlık Düzeyi.

Şekil 8 Kız ve Erkek Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Özdenetim Düzeylerinin Ortalamaları

Tüm örneklem üzerinden yürütülen regresyon analizinin sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Regresyon denkleminde katılan kişisel değişkenlerden yalnızca cinsiyet değişkeninin yordama gücü olduğu görülmektedir ($Beta = -.14, p < .001$), bu da, özdenetim puanlarının erkeklerde daha düşük olduğu anlamına gelmektedir. Aile ve kardeş değişkenlerinden yalnızca evde yaşayan kişi sayısı özdenetim puanlarını anlamlı biçimde

yordamaktadır; katılımcıların bu değişkenlere ait puanlarındaki artışlar, özdenetim düzeylerindeki artışı da beraberinde getirmektedir. Kişilik özelliklerinden dördü (Sorumluluk, Uyumluluk, Dışadönüklük ve Duygusal istikrarsızlık) özdenetim puanlarını yordayabilmektedir: Sorumluluk ve Uyumluluktaki artışlar özdenetimdeki artışı; Dışadönüklük ve Duygusal istikrarsızlıktaki artışlar ise, özdenetim düzeyindeki azalmayı karşımıza çıkartmaktadır.

Kız ve erkek öğrenci grupları için ayrı ayrı yürütülen regresyon sonuçları yine Tablo 10'de sunulmaktadır. Sonuçlar iki grup için de benzer bir örüntüyü sergilemektedir: kişilik özelliklerinin dördü (Sorumluluk, Uyumluluk, Dışadönüklük ve Duygusal istikrarsızlık) hem kız, hem de erkek öğrencilerin özdenetim düzeylerini yordayabilmektedir. Diğer değişkenlerden sadece biri (evde yaşayan kişi sayısı) kız öğrencilerin özdenetim puanlarında etkili bir yordayıcı konumundadır.

Başta özdenetim düzeyi ve kişilik özellikleri olmak üzere, diğer değişkenlerin katılımcıların suç davranışı sergileme sıklığına olan etkisini görmek amacıyla üç çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz tekniğiyle yine değişken gruplarının sorulara verilen yanıtları yordamadaki katkıları tüm örneklem, kız grubu ve erkek grubu için bağımsız bir biçimde saptanmaya çalışılmıştır. Analize eklenen değişkenler şunlardır: Kişisel Değişkenler (yaş ve cinsiyet); Kişilik özellikleri (Duygusal istikrarsızlık, Dışadönüklük, Açıklık, Uyumluluk ve Sorumluluk); Aile ve kardeş Değişkenleri (kız ve erkek kardeş sayıları, doğum sırası, evdeki kişi sayısı); Dindarlık Düzeyi; ve Özdenetim düzeyi.

Regresyon analizinin sonuçları Tablo 10'da verilmektedir. Üç regresyon modelinin açıkladığı varyansın düşük olduğu (R^2 'ler sırasıyla, .31, .33 ve .25) dikkati çekmektedir. Örneklem genelinde suç davranışları puanlarının ortalamasını yordayabilen değişkenler özdenetim, cinsiyet, yaş, ve Uyumluluk ile Sorumluluk kişilik özellikleridir. En güçlü yordayıcı olan özdenetim puanlarındaki artış, suç davranışı ortalamasındaki düşüşe işaret etmektedir.

Cinsiyet (Beta = .29, $p < .001$) ve yaş (Beta = .13, $p < .001$) değişkenlerinin ikisi de katılımcıların sapkın davranış ortalamalarını anlamlı biçimde yordamaktadır: erkek

katılımcılar daha yüksek oranlarda sapkın davranış göstermekte; katılımcının yaşı arttıkça da, sapkın davranış ortalaması yükselmektedir. Kişilik özelliklerinde Uyumluluk (Beta = -.13, $p < .01$) ve Sorumluluktaki (Beta = -.09, $p < .05$) artışlar, yine davranış ortalamalarındaki bir düşüşe işaret etmektedirler.

Tablo 10 Kız ve Erkek Öğrencilerin Özdenetim Puanlarının Çoklu Regresyon Analizi

Öz-Denetim Örneklem N= 532)	(Tüm beta	t	$R^2 = .31$
Sorumluluk	.32	7.316***	
Uyumluluk	.17	4.674***	
Dışadönüklük	-.18	-4.511***	
Cinsiyet	-.14	-3.958***	
Duygusal istikrarsızlık	-.16	-3.464**	
Evde yaşayan kişi sayısı	.15	2.436*	

Öz-Denetim (Kız Öğrenciler N= 242)	beta	t	$R^2 = .33$
Sorumluluk	.28	4.287***	
Uyumluluk	.24	3.795***	
Dışadönüklük	-.20	-3.619***	
Duygusal istikrarsızlık	-.17	-2.752**	
Evde yaşayan kişi sayısı	.14	2.591**	

Öz-Denetim Öğrenciler N= 290)	(Erkek beta	t	$R^2 = .25$
Sorumluluk	.35	5.822***	
Uyumluluk	.16	2.686**	
Dışadönüklük	-.13	-2.549*	
Duygusal istikrarsızlık	-.12	-2.179*	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: $R^2 =$ Açıklanan varyans.

Aynı analiz kız ve erkek öğrenciler için tekrarlandığında (bkz. Tablo 11), yordayıcılar arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir: özdenetim düzeyi, yaş ve Uyumluluk her cinsiyet grubu için de en önemli yordayıcılar konumunda iken, kız öğrenciler için Duygusal istikrarsızlık; erkek öğrenciler için ise erkek kardeş sayısı özel yordayıcılar olarak saptanmaktadır. Özdenetim düzeyi ve Uyumluluktaki artışlar davranış ortalamalarındaki azalmaya; yaştaki artışlar ise, davranış sıklıklarındaki artışa işaret etmektedir. Kız öğrencilerin duygusal istikrarsızlık düzeylerinin yükselmesi davranış ortalamalarındaki artışı engelleyici niteliktedir. Erkek öğrencilerin aynı cinsteki kardeş sayılarındaki artışların davranışların sergilenmesi olasılıklarını yükselttiği anlaşılmaktadır.

Tablo 11 Kız ve Erkek Öğrencilerin Suç Davranışları Ölçeği'ndeki Puan Ortalamalarının Çoklu Regresyon Analizi

Tüm Örneklem (N= 532)	Beta	t	R² = .37
Özdenetim	-.34	-8.514***	
Cinsiyet	.29	8.170***	
Uyumluluk	-.13	-3.214**	
Yaş	.13	3.851***	
Sorumluluk	-.09	-2.226*	

Kız Öğrenciler (N= 242)	Beta	t	R² = .34
Özdenetim	-.50	-8.333***	
Uyumluluk	-.18	-2.847**	
Yaş	.13	2.402*	
Duygusal istikrarsızlık	-.13	-2.186*	

Erkek Öğrenciler (N= 290)	Beta	t	R² = .30
Özdenetim	-.41	-7.688***	
Uyumluluk	-.22	-4.119***	
Yaş	.17	3.454**	
Erkek kardeş sayısı	.10	1.991*	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: R² = Açıklanan varyansı.

Kız ve erkek öğrencilerin Suç Davranışları Ölçeği'nin alt boyutlarındaki puanlarının çoklu regresyon analizlerinin sonuçları Tablo 12'de sunulmaktadır. Genel olarak bakıldığında, Özdenetim düzeyi her iki grup için de tüm suç davranışı tiplerinde en önemli yordayıcıların başında gelmekle birlikte, her iki cinsiyet grubunu suç davranışlarının farklı tiplerine yönlendiren nedenlerin ciddi ölçüde farklılaşabildiği görülmektedir. Açıklık dışındaki tüm kişilik özelliklerinin değişen düzeylerde yordama gücü olduğu saptanmaktadır. Duygusal istikrarsızlık özelliği yine yalnızca kız grubu için önemli bir yordayıcı niteliğindedir; ancak, beklenenin tersine, cinsel içerikli suçlar/kandırma ile statü/okul kurallarına aykırı davranma boyutlarındaki davranış sıklıklarıyla negatif bir ilişki sergilemektedir. Dışadönüklük özelliği

beklenen yönlerde etkili olmakla birlikte, yalnızca erkeklerin cinsel içerikli suçlar/kandırma davranışları ile kızların kopya çekme davranışlarında etkin bir yordayıcı olabilmektedir. Uyumluluk özelliği suç davranışlarının yordanmasında en etkili kişilik özelliği olarak belirmiştir: statü/okul kurallarına aykırı davranış, kopya çekme ve araç kullanımına ilişkin suç davranışları dışında kalan boyutlarda etkin bir yordayıcıdır. Son olarak, Sorumluluk özelliğinin ağır/hafif hırsızlık ve uyuşturucu suçları (erkek öğrenciler için), statü suçu ve okul kurallarına aykırı davranmak (hem kız, hem de erkek öğrenciler için), ve kopya çekmek (kız öğrenciler için) boyutlarında etkin olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 12 Kız ve Erkek Öğrencilerin Suç Davranışları Ölçeği Alt Boyutlarındaki Puanlarının Kız ve Erkek Gruplarında Çoklu Regresyon Analizleri

	Ağır/Hafif Hırsızlık ve Uyuşturucu Suçları		Cinsel İçerikli Suç Davranışları ve Kandırma		Statü Suçu ve Okul Kur. Aykırı Davranmak		Öfkeyi Kontrol Edememek/Kavgaya Karış.		Zarar ve Tahripçilik		Kopya Çekmek		Araç Kullanımıyla İlgili Statü Suçu	
	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)	Kız (N= 242)	Erkek (N= 290)
Yordayıcılar:														
Yaş				.14**	.26***	.22***		.10*			.30***	.30***	.13*	.28***
<i>Kişilik Özellikleri:</i>														
Duygusal istikrarsızlık				-.17**		-.12*					.15**			
Dışadönüklük						.11*								
Açıklık														
Uyumluluk		-.16*		-.20**	-.19**			-.17**	-.20***		-.26***			
Sorumluluk		-.14*				-.22**	-.18**					-.28***		
<i>Aile ve Kardeş Değişk.:</i>														
Kız Kardeş Sayısı														
Erkek Kardeş Sayısı		.19**												
Doğum Sırası														
Evde Yaşayan Kişi Sayısı														-.12*
Dindarlık														
<i>Özdenetim</i>	-.32***	-.14*	-.33***	-.36***	-.35***	-.31***	-.47***	-.43***	-.37***	-.21***	-.25***	-.47***	-.31***	-.34***
<i>R²</i>	.10	.15	.20	.23	.27	.22	.31	.29	.13	.15	.32	.30	.11	.20

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a Cinsiyet: Kız = 1, Erkek = 2.

Not: R^2 = Açıklanan varyans.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bireylerin doğumdan ölüme kadar geçen süre içerisinde topluma uyum göstermek için sergilemeleri gereken bir takım davranış örüntüleri bulunmaktadır. Bu örüntüler yine toplum tarafından belirlenmektedir. Topluma uyma çabası içerisinde gelenek, görenek ve yasal kısıtlamalar kişilere yön göstermektedir. Toplumda insanların birbirleriyle ilişkilerinin sosyal bir disiplinle sağlanması gereklidir. Sosyal disiplin sağlanması esnasında cezalar ve kısıtlamalar önemli bir yer tutmaktadır. Suçun tanımı ve suç sonucunda verilecek cezalar kişiyi ıslah etmeye yöneliktir.

Sapkın davranış ve suça yönelmenin belirli yaş dönemlerinde artış gösterdiği bilinmektedir. Artış özellikle çocukluktan çıkış ve ergenlik dönemi başında yoğunlaşmaktadır. Bireyin gelecekteki konumu etkileyen bu dönemler üzerinde birçok bilimsel alandan araştırmacılar çalışmalar yürütmektedir. Bireyin toplumsallaşması sürecinde geçilecek bu dönemle ilgili olarak getirilecek açıklamalar hem sosyal, hem de psikolojik olguları içermelidir. Gelişim psikolojisi ile ilgili açıklamalar diğer alanlardan gelecek verilerle daha gelişmiş ve etkin olacaktır.

Sapkın davranış ve suça yönelimin altında yatan nedenlerine yönelik araştırmalar suç bilimi alanındaki kuramsal açıklamaların da sayısını artırmaktadır. Bunlardan Gottfredson ve Hirschi'nin (1990) Genel Suç Kuramı'ndaki özdenetim kavramı ve Costa ve McCrae'in (1996) Beş Faktör Kuramı sapkın davranışlara ve suça eğilimin nedenleri hakkında farklı yönlerden bilgi sağlamaktadır. Gottfredson ve Hirschi özdenetim düzeyi yüksek olan bireylerin suça eğilimlerinin düşük olduğunu bu özelliğin gelişiminin çocukluk döneminde hayati önem taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Costa ve McCrae (1996) ise kişilik özelliklerinin bireyin duygu, davranış ve düşüncelerini etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Burada Costa ve McCrae'in özel olarak suç/sapkın davranış konusunda bir çalışma yürütmediklerini belirtmek gerekir. Ancak, yapılan diğer araştırmalar Büyük Beşli olarak bilinen kişilik özelliklerinin bir veya birkaçının suç ve sapkın davranışla ilişkili olduğu yönünde bulgular getirmektedir.

Digman (1990) 'asgari düzeyde Beş Faktör modeli araştırması bize birey farklılıklarını karakterize etmemizde kullanışlı boyutlar dizisi vermiştir. Bu boyutlar yüksek güvenilirlik ve geçerlik düzeyleriyle tanımlanabilir. Ayrıca, söz konusu boyutlar kişilik yapısı sorununa iyi bir cevap sağlar' demiştir. Gerçekten kişilik ve kişilik özellikleri tanımlanırken birçok araştırmacı farklı isimler altında tanımlar yapmış ve değişik yapılar ortaya koymuşlardır.

Büyük Beşli yapısının alandaki bütün araştırmacılar tarafından tümüyle aynı biçim altında benimsenmediğini de belirtmek gerekir. Bu durumun nedenlerinden bazıları arasında farklı Beş Faktör önerilerinin varlığı, bu yapılara ilişkin kanıtların güvenilirliği ve kime ait olduklarına ilişkin kuşklar sayılabilir. Öte yandan, farklı araştırmalar beş faktöre ilişkin genel bir tablo üzerinde bazı önemli benzerlikler sergilemektedirler. Bu tablonun ayrıntılarına bakıldığında Dışadönüklülük faktörü kendine güvenen, kendini ifade edebilen, girişken, sosyal, dışadönük ve güç; Uyumluluk faktörü sosyal uyum, uysallık, sempatiklik, geçimlilik ve sevgi; Sorumluluk faktörü güvenilirlik, görev ilgisi, başarı, dürtü kontrol; Duygusal istikrarsızlığa karşı duygusal sabitlik faktörü duygusallık, benlik gücü, baskın-kendine güvenen, memnuniyet; ve son olarak Açıklık faktörü zeka, kültür, entellektüel ilgi gibi sıfatlarla betimlenmektedir. Araştırmacılar faktör isimleri seçimlerinde, faktör içerikleri benzerlik taşısa da, faktör çözümlenmelerindeki değişken çeşitliliğini arttırarak, faktörlerin anlamlarından farklı bölümlere vurguda bulunmuşlardır.

Büyük Beşli sınıflandırması hiçbir zaman geniş bir kişilik teorisi olarak tasarlanmamış, daha çok kişilik özellikleri arasında yapısal ilişkileri belirlemek için geliştirilmiştir (John ve Srivastava, 1999). Fakat bu sınıflandırmanın önemli hayat sonuçlarını tahmin edebilme gücü bize teorik, sosyal, gelişimsel sorunları anlamamızda yardımcı olabilmektedir. Özellikle sorumluluk, uyumluluk, açıklık boyutlarının suç ile negatif yönde ilişkide bulunmaları bize bu boyutlarda yüksek sonuç alan ergenlerin yaşamın ilerleyen yıllarında bu tür davranışları sergilemeyecekleri yönünde tahminler yürütme şansı sunmaktadır.

Bu araştırmamızda Bursa ilinde ergenlik dönemindeki öğrencilerin sahip oldukları kişilik özelliklerine ve özdenetim düzeylerine odaklanılmış; aynı zamanda bu değişkenlerin sapkın davranışla olan bağlantıları ele alınmıştır.

Bulgular katılımcıların sapkın davranışa yönelme eğilimlerinin yaşla birlikte belli bir artış içinde olduğunu göstermektedir. Bulgu, iki cinsiyet grubu için de genelde benzer bir tablo çizmektedir. Araştırmanın temel değişkenlerinden biri olan özdenetim düzeyi ile ilgili analizler beklentileri tümüyle karşılar niteliktedir: özdenetim düzeyi ve sapkın davranış sergileme sıklıkları arasında yüksek sayılabilecek düzeyde ve anlamlı bir korelasyon ($r = -.49$, $p < .001$) saptanmıştır. Bu sonuç özdenetim düzeyi düşük olan ergenlerin sapkın davranış sergileme sıklıklarının daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde, özdenetim düzeyindeki puan ortalamaları kızların lehinedir. Bu durum ergenlik dönemi boyunca ele aldığımız tüm yaş grupları için geçerlidir. Sapkın davranışın alt tipleriyle özdenetim düzeyi arasındaki ilişkiler de benzer bir tablo sergilemektedir. Özdenetim düzeyindeki azalmalar suç davranışlarının tüm alt tiplerinde belirgin bir artışı beraberinde getirmektedir.

Bulgular özdenetim düzeyine ilişkin bazı ilginç korelasyonları da karşımıza çıkartmaktadır. Örneğin, ergenin sahip olduğu kız ve erkek kardeş sayılarının özdenetim düzeyleriyle ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kız kardeş sayısındaki artış ergenin özdenetim düzeyindeki bir artışı da beraberinde getirmektedir. Kız kardeşlerin uyumluluğu öne çıkartan bir yetiştirme tarzına maruz kalıyor olmaları, sergileyebilecekleri davranışların diğer çocuklar için olumlu örnekler niteliği taşımalarına yol açabileceği düşünülmektedir.

Erkek kardeş sayısının artması ile özdenetim düzeylerinin düşük olması biçimindeki ilişkide ise, bu kez erkek kardeşlerin olumsuz davranış modelleri olarak görülmeleri bir açıklama olarak akla gelmektedir. Erkek kardeş sayısındaki artışın ergenin sapkın davranışları sergileme olanaklarının artmasına yol açtığı da düşünülebilir. Ek olarak, aile içindeki erkek çocuk sayısının fazlalığının, ebeveynlerin denetim olanaklarında bir zayıflamaya yol açabileceği ileri sürülebilir. Yüksek düzeyde bir özdenetimin tutarlı bir ebeveynlik tarzının ürünü olduğu yönündeki savlar anımsandığında (Gottfredson ve Hirschi, 1990), erkek çocuk sayısındaki fazlalığın yetiştirme tarzlarını zorlayıcı bir etkide bulunduğu düşünülebilir.

Kişilik özelliklerinden bazılarının (Sorumluluk, Uyumluluk, Duygusal istikrarsızlık) beklentilerimize uygun bir biçimde, sapkın davranışlara yönelme eğiliminde etkili oldukları saptanmıştır. Özellikle Uyumluluk boyutunun suç davranışlarının tahmininde etkin bir

yordayıcı konumunda olduğu gözlenmiştir. Öte yandan, söz konusu özelliklerin cinsiyete dayalı bazı farkları da öne çıkarttığı saptanmıştır: duygusal istikrarsızlık faktörü sapkın davranışlara yönelme eğilimini kızlar için erkeklere oranla daha etkin şekilde yordamaktadır.

Öte yandan, kişilik özelliklerinden dışadönüklük boyutunun sapkın davranışa yönelmedeki etkisinin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu faktörün yalnızca erkeklerin cinsel içerikli suçlar/kandırma davranışları ile kızların kopya çekme davranışları için etkin bir yordayıcı olarak belirmesi, suç ve dışadönüklük arasında anlamlı ilişkiler bildiren önceki araştırmaların bulgularıyla örtüşmemektedir. Bu durum, araştırmamızın 'suçlu' olarak etiketlenmemiş bir örnekleme gerçekleştirilmiş olmasından kaynaklanabilir.

Ancak, kişilik özellikleri ve özdenetim düzeyi birlikte değerlendirildiğinde, özdenetim düzeyinin hem kız, hem de erkek ergenlerde sapkın davranışlara yönelmeyi en yüksek düzeyde yordayan değişken konumunda olduğu görülmektedir. Beş kişilik özelliğinin dördü tarafından (Sorumluluk, Uyumluluk, Dışadönüklük ve Duygusal istikrarsızlık) yordanabilen özdenetim değişkeninin, sapkın davranış tiplerinin tümünde etkin bir yordayıcı olarak gözlenmesi önemli bir bulgu niteliğindedir. Bu temel değişkenin kişilik özellikleriyle çok yakından bağlantılı, ancak, onlardan daha genel bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir.

Bulgular, özdenetimin yerleşmesinde erken dönem aile yaşantılarının belirleyici öneminin sıklıkla vurgulandığı göz önüne alındığında, çocuğun kişilik ve mizaç eğilimlerinin ebeveyn/bakıcı davranışlarının etkinlik düzeyi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabileceği akla getirmektedir. Bu olasılık, özdenetimin gelişimiyle ilgili olarak ebeveyn/bakıcı davranışlarının içeriğini kişilik özellikleri temelinde biçimlendirme amacına dönük olarak geliştirilecek önleyici çalışmalara yön gösterebilir.

KAYNAKÇA

- Adler, F. G. O. W., Mueller., Laufer, W.S. (1991). Criminology. McGraw Hill,Inc. New York
- Agnew, R. (1985). Social Control Theory and Delinquency: A Longitudinal Test. Criminology, 23; 47-61
- Agronick, G. S., Duncan, L. E. (1998). Personality and social change; Individual differences, life path and importance attributed to the women's Movement. Journal of Personality and Social Psychology, 74, 1545-1555
- Allen, J. P., Marsh, P., McFarland, C., McElhaney, K. B., Land, D. S., Jodl, K. M., Peck, S. (2002). Attachment and autonomy as predictors of the development of social skills and delinquency during midadolescence. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 70, 56-66
- Allport, G.W., Odbert, H. S. (1936). Trait-Names; A psycho-lexical study. Psychological Monographs, 47, No:211
- Allport, G.W. (1937). Personality: a psychological interpretation. NewYork: Holt.
- Arnett, J., Jensen, L. B. (1993). Cultural bases of risk behavior: Danish adolescents. Child Development, 64, 1842-1855.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E.E., Bem, D. J., Nolen Hoeksema, S. (1999). Psikolojiye Giriş. (çev:A,Yavuz). Arkadaş yayınları
- Baumeister, R. F., Scher, S. J. (1988). Self defeating behavior patterns among normal individuals: Review and analysis of common self destructive tendencies. Psychological Bulletin.104-322
- Borgatta, E. F. (1964). The structure of personality characteristics. Behavioral Science, 9, 8-17
- Bortner, M. A. (1988). Delinquency and Justice: An Age of Crisis. McGraw-Hill Book C.
- Botwin, M. D., Buss, D. M. (1989). Structure of act report data: Is the five actor model of personality recaptured?. Journal of Personality Social Psychology, 56, 988-1001

- Bowlby, J. (1982). Attachment and loss. Vol, 1. New York. Basic Books.
- Bowman, M. (1997). Individual differences in posttraumatic response: Problems with the adversity-distress connection. Mahwah, NJ: Erlbaum
- Briggs, S. R., Cheek, J. M. (1986). The role of factor analysis in the development and evaluation of personality scales. Journal of Personality,54, 106-148
- Bromberg, W. (1953). American Achievements in Criminology. Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 47, 166-176
- Buss, A. H., Finn. S .E. (1987). Classification of personality traits. Journal of personality and Social Psychology,52, 432-444
- Buss, D.M. (1991). Evolutionary personality psychology. Annual Review of Psychology, 42, 459-491
- Buss, D.M. (1996). Social adaptation and the five major factors of personality. In J. S. Wiggins (Ed.), The five-factor model of personality: Theoretical perspectives, 180-207. New York: Guilford Press
- Caspi, A., Elder, G.H., Bem, D. J. (1988). Moving away from the world:Life-course patterns of shy children. Developmental Psychology,24, 824-831
- Caspi, A. (1989). On the continuities and consequences of personality:A life-course perspective. In Buss, D. M., Cantor, N (eds.). Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions, 85-98, New York:Springer
- Caspi, A., Bem, D. J. (1990). Personality continuity and change across the life course. In L. A. Pervin (ed.). Handbook of Personality: Theory and Research , 549-575. New York: Guilford Press
- Caspi, A., Moffitt, T. E., Silva, P. A., Stouthamer-Loeber, M., Krueger, R. F., Schmutte, P. S. (1994). Are some people crime-prone? Replications of the personality-crime relationship across countries, genders, races, and methods. Criminology, 32, 163-195

- Caspi, A., Begg, D., Dickson, N., Harrington, H. L., Langley, J., Moffitt, T. E., Silva, P. A. (1997). Personality traits predict health-risk behaviors. Journal of Personality and Social Psychology, 73, 1052-1063
- Cattell, R. B., Eber, H. W., Tatsuoka, M. M. (1970). Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire. Champaign, IL: Inst. Pers. Ability Testing
- Chaplin, W. F., John, O. P., Golberg, L. R. (1988). Conceptions of states and traits; Dimensional attributes with ideals as prototypes. Journal of Personality and Social Psychology, 57, 857-872
- Cheung, F. M., Leung, K., Fan, R. M., Song, W. Z., Zhang, J. X., Zhang, J. P. (1996). Development of the Chinese Personality Assessment Inventory. Journal of Cross-Cultural Psychology, 27, 181-199
- Church, A. T., Katigbak, M. S., Reyes, J. A. S. (1998). Further exploration of Filipino personality structure using the lexical approach: Do the Big-Five or Big-Seven dimensions emerge? European Journal of Personality, 12, 249-270
- Cooper, M. L., Wood, P. K., Dreutt, H. K., Albino, A. (2003). Personality and the Predisposition to Engage in Risky or Problem Behaviors During Adolescence. Journal of Personality and Social Psychology, 84, 390-410
- Conger, J. J. (1956). Reinforcement theory and dynamics of alcoholism. Quarterly Journal of Studies on Alcohol, 17, 296-305
- Costa, P. T., McCrae, R.R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, FL; Psychological tests. Psychological Bulletin, 52, 281-302
- Costa, P. T., Widiger, T.A. (Eds.). (1994). Personality disorders and the five-factor model of personality. Washington, DC: American Psychological Association
- Çelen, N. (1999). Öğrenme Psikolojisi Kuramları. İmge Kitabevi
- Çelen, N. ve Kuşdil, E. (2000). Kimlik Statüleri ve Aile Örüntüleri. 5.Ergen Günleri Kongresi'nde Sunulan Bildiri, Kuşadası

- Delikara, İ. (2002). Ergenlerin akran ilişkileri ile suç kabul edilen davranışlar arasındaki ilişkinin incelenmesi. 1.Ulusal Çocuk ve Suç Nedenleri ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu.Bildiriler, Ankara
- Digman, J. M. ve Inouye , J. (1986). Further specification of the five robust factors of personality. Journal of Personality and Social psychology, 50, 116-123
- Digman, J., Takemoto-Chock, N. K. (1981). Factors in the natural language of personality; Re analysis and comparison of six major studies. Multivariate Behavioral Research, 16, 149-170
- Digman, J. (1990). Personality Structure: Emergence of five factor model.Annual Review of Psychology, 41, 417-440
- Digman, J. M. (1997). Higher order factors of the Big Five. Journal of Personality and Psychology, 73, 1246-1256
- Donnellan, M. B., Ge, X., Wenk, E. (2001). Personality characteristics of Juvenile offenders; differences in the CPI by age at first arrest and frequency of offending. Personality and Individual Differences.
- Dönmezer, S. (1984). Kriminoloji. Filiz Kitabevi. İstanbul
- Dönmezer, S. (1994). Kriminoloji. İstanbul; Beta
- Dönmezer, S., Erman, S. (1997). Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku. II.Cilt. 11. Bası, Beta
- Dukes, R. L., Martinez, R. O., Stein, J. A. (1997). Precursors and Cosequences of Membership in Youth Gangs. Youth and Society,29, (2), 139-165
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Murphy, B., Maszk, P., Karbon, M. (1995). The role of emotionality and regulation in children's social functioning: A longitudinal study. Child Development, 66, 1360-1384
- Elliott, D., Menard, S. (1996). Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns. D. Hawkins (Ed.), Delinquency and crime: Current theories. (s. 28-63). Cambridge: Cambridge University Press.

- Eysenck, H. J. (1964). Crime and personality (çev. K. Ersin). Boston: Houghton Mifflin Company.
- Eysenck, H. J. (1977). Crime and personality. London;Routledge, Kegan Paul
- Eysenck, H. J. (1991). Dimensions of personality personality; 16 , 5 or 3? Criteria for a taxonomic paradigm. Personality and Individual Differences, 8, 773-790
- Eysenck, H. J. (1992). Four ways five factors are not basic. Personality and Individual Differences, 13, 667-673
- Farrington, D. (1996). The explanation and prevention of youthful offending. D. Hawkins (Ed.) Delinquency and crime: Current theories, (pp. 73-110),Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, M. F. (1978). Criminal behavior, A psychological Analysis, 139, 143-147, 194-201, JohnWiley and Sons, Chichester
- Fink, A. E. (1938). Causes of Crime. New York; A. S. Brnes
- Fiske, D. W. (1949). Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. Journal of Abnormal and Social Psychology, 44, 329-344
- Fraley, R. C. (1998). Attachment contiunity from infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. Unpublished manuscript, University of California, Davis.
- Fredenbugh, F. A. (1971). The Psychology of Personality and Adjustment. Cummins Publishing Company, İnc philippines
- Funder, D. C. (1995). On theaccuracy of personality judgment: A realistic approach. Psychological Review, 102, 652-670
- Gençtan, Engin. (1989). Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar. İstanbul; Remzi Kitabevi
- Gerstein, L. H., Briggs, J. R. (1993). Psychological and sociological Discriminants of Violent and Nonviolent Serious Juvenile offenders. Journal of Addictions, Offender Counseling, 14, 2-12

- Gibbs, J. J., Giever, D., Martin, J. S. (1998). Parental Management and SelfControl;An Empirical test of Gottfredson and Hirschi's general theory. Journal of Research in Crime and Delinquency, 35, 40-70
- Glueck, S., Glueck, E.(1974). Delinquency and Crime. Charles C. Thomas Pub. Springfield
- Goldberg, L. R. (1990). An aternative "description of personality": The Big-Factor structure. Journal of Personality and Social Psychology, 59, 1216-1229
- Gosling, S. D., John, O. P. (1998). Personality dimensions in dogs, cats, and hyenas. In S. D. Gosling., S Suomi (Chairs), From mice to men: Bridging the gap between personality and animal researchers. Symposium conducted at the 10th Annual Convention of the American Psychological Society, Washington, DC.
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., Swann, W. B. Jr. (2003). A very brief measure of the Big Five personality domains. Journal of Research in Personality,37,504-528
- Gülerce, A. (1996). Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Gülgöz, S., Benim ilgilerim hangi yönde?. [http; //www. kariyer. com. / cn. / Content Print. asp.? Body ID:783](http://www.kariyer.com/cn/ContentPrint.asp?BodyID:783). 24 Ekim 2005
- Harris, J. R. (1998). The Nurture assumption: Why children turn out the way they do. New York: Free Press.
- Hawkins, J.D.,Catalona, R. F., Miller, J.Y.(1992). Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug Problems in Adolescence and Early Adulthood. Psychological Bulletin,112; 64-105
- Healy, W., Bronner, A. F. (1936). New Light on Delinquency and Its Treatment. New Haven: Yale University Press.
- Heaven, P. C. L. (1996). Personality and self reported delinquency; analysis of the "big five" personality dimensions. Personality and Individual Differences, 20, 47-54
- Heilbrun, A. B. (1979). Psychopathy and Violent crime. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 47, 509-516

- Henggeler, S. W. (1989). Delinquency in Adolescence. New York: Sage
- Henry, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., Silva, P. A. (1996). Temperamental and Familial Predictors of Violent and Nonviolent Criminal Convictions; Age 3 to Age 18. Developmental Psychology, 4, 614-623
- Hirschi, T. (1969). Causes of Delinquency. Berkeley, University of California Press.
- Hirschi, T., Selvin, H. C. (1978). False Criteria of Causality. pp. 219-232. In L. D. Savitz., N, Johnston (eds.). Crime in Society. New York: Wiley
- Hogan, R. (1996). A socioanalytic perspective on the five-factor model. In J.S. Wiggins (Ed.). The five-factor model of personality: Theoretical perspectives. 180-207. New York: Guilford Press
- Huesman, L. R., Eron, L. D: (1989). Individual differences and trail of aggression. European Journal of Personality, 3, 95-106
- İçli, T. (2001). Kriminoloji. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Jacobs, P. (1965). Aggressive behavior, mental subnormality and the XXY male, Nature, 208
- Jensen Campbell, L. A., Gleason, K. A., Adams, R., Malcolm, K. T. (2003). Interpersonal conflict, agreeableness, and personality development. Journal of Personality, 71: 6
- John, O. P., Srivastava, S. (1999). The Big Five Trait Taxonomy; History Measurement and Theoretical Perspectives. Pervin, L. A., John, O. P(Ed). Handbook of Personality. Second Edition, (pp 102-138). Guilford Press
- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T.E., Stouthamer-Loeber, M. (1994). The “little five”; exploring the nomological network of the five factor model of personality in adolescent boys. Child development, 65, 160-178
- Jung, C. G.(1923). Psychological types. London: Routledge, Kegan Paul
- Kagan, J., Moss, H. A. (1962). From birth to maturity. New York
- Kagan, J., Zentner, M. (1996). Early childhood predictors of adult psychopathology. Harvard Review of Psychiatry, 3, 341-350

- Kağıtçıbaşı, Ç. (1983). İnsan ve İnsanlar. Ankara. 5. baskı. Bela Basım dağıtım
- Kaner, S. (2002). Anababa denetimleriyle ergenlerin suç kabul edilen davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. 1. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Ankara
- King, J. E., Figueredo, A. J. (1997). The five-factor model plus dominance in chimpanzee personality. Journal of Research in Personality, 31, 257-271
- Kitayama, S., Markus, H. R. (eds.). (1994). Emotion and culture; Empirical studies of mutual influences. Washington, DC: American Psychological Association.
- Kluckhohn, C., Murray, H. A. (1953). Personality formation; The determinants. In C. Kluckhohn., H. A. Murray.,P. M. Schneider. (eds.). Personality in nature, society and culture. 2nd ed. 53-67. New York: Knopf
- Kohlberg, L. (1976). Moral Stages and Moralization; The Cognitive-developmental approach. In. T. Lickona (Ed.). Moral development and behavior. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- Krahe, B. (1992). Personality and Social Psychology. Sage Publication
- Krueger, R. F., Schmutte, P. S., Caspi, A., Moffitt, T. E., Campbell, K., Silva, P. A. (1994). Personality Traits are Linked to Crime Among Men and Women; Evidence From a Birth Cohort. Journal of Abnormal Psychology, 103, 328-338
- Kruglanski, A. W., Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing." Psychological Review, 103, 263-283
- Kulaksızoğlu, A. (1998). Ergenlik Psikolojisi. 1.Baskı. İstanbul; Remzi Kitabevi
- Kuşdil, M. E. (2001). Value socialisation in cultural context: A study with British and Turkish families. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Sussex.
- Little, B. R. (1989). Personal Project analysis: Trivial pursuits, magnificent obsessions, and the search for coherence. In D. M. Buss and N. Cantor (eds), Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions, 15-31. New York: Springer
- Loeber, R., Blanc, M. (1990). Toward a developmental criminology. M. Tonry., N. Morris (Eds.). Crime and Justice, 12, 375-473

- Loeber, R., Blanc, M. (1993). Precursors, causes and the development of Criminal Offending. F. A. Hay., A. Angold (Ed). Precursors and causes in development and psychopathology. New York; John Wiley, Son Ltd
- Loehlin, J. C., Willermann, L., Horn, J. M. (1988). Human behaviour genetics. Annual Review of Psychology, 39, 101-133
- Lynam, D. R. (1997). Pursuing the psychopath; capturing the fledgling psychopath in a nomological net. Journal of Abnormal Psychology, 106, 425-438
- McAdams, D. P. (1996). Personality modernity and the storied self; A contemporary framework for studying persons. Psychological Inquiry, 7, 295-321
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr. (1988). Recalled parent- child relations and adult personality. Journal of Personality, 56, 417-434
- McCrae, R. R. (1990). Traits and Traits names: How well is openness represented in natural language? European journal of Personality, 4, 119-129
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr. (1990). Personality in adulthood. New York: Guilford Press
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (1991). Adding Liebe und Arbeit: The full five-factor model and well-being. Personality and Social Psychology Bulletin, 17, 227-232
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr. (1996). Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the five-factor model. In J. S. Wiggins (Ed.). The five-factor model of personality: Theoretical perspectives, 51-87. New York: Guilford Press
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (1997). Personality Trait structure as a human universal. American Psychologist, 52, 509-516
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr. (1999). A Five Factor Theory of Personality. Pervin, L. A., John, O. P. (Ed). Handbook of Personality. Second Edition, (pp.139-153). Guilford Press
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sanches Bernards, M. L., Kuşdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R., Smith, P. B. (2000). Nature over Nurture; Temperament, Personality, and Life Span Development. Journal of Personality and Social psychology, 78, 173-186

- Measelle, J., John, O. P. (1997). Young children's self-perceptions on the Big Five: Consistency, stability, and school adaptation from age 5 to age 7. Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, DC.
- Morris, W. (1976). *The American heritage dictionary of the English Language*. Boston. Hough, Mifflinton
- Mount, M. K., Barrick, M. R., Stewart, G. L. (1998). Five-factor model of personality and performance in jobs involving interpersonal interactions. Human Performance, 11, 145-165
- Muuss, R. E. (1975). Theories of Adolescence. New York. 3rd. Ed. Random House Inc.
- Muuss, R. E. (1996). The Theories of adolescence. 6th Edition. McGrawHill Inc. USA
- Newcomb, M., McGee, L. (1991). Influence of sensation seeking on general deviance
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: replicated factor structure in peer nomination personality ratings. Journal of Abnormal Social Psychology, 66, 574-583
- Norman, W. T., Goldberg, L. R. (1966). Raters, ratees and randomness in personality structure. Journal of Personality and Social Psychology, 4, 681-691
- Norman, W. T. (1967). 2800 personality trait descriptors; Normative operating characteristics for a university population. Department of Psychology. University of Michigan. Ann Arbor MI
- Ozer, D. J. (1996). The Units we should employ. Psychological Inquiry, 7, 360-363
- Öztürk, B., Erdem, M. R., Özbek, V. Ö. (2001). Ceza Hukuku Genel hükümler ve Özel Hükümler. Turhan Kitabevi, 3
- Patterson, G. R., Capaldi, D., Bank, L. (1991). An early starter model predicting delinquency. D. J. Pepler., K. H. Rubin (Eds.). The development and treatment of childhood aggression. pp. 139-168. Hillsdale. NJ; Erlbaum

- Patterson, G. R., Crosby, L., Vuchinich, S. (1992). Predicting risk for early police arrest. Journal of Quantitative Criminology, 8, 335-355
- Pedersen, W. (2000). Crime and Punishment in Norwegian MidAdolescents; a Normal Population Study. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention, 1, 87104
- Pervin, A. L. (1996). The Science of Personality. John Wiley,Sons Inc.
- Piaget, J., Inhelder, B. (1969). The Psychology of the child. New York; Basic Books
- Plomin, R., Daniels, D. (1987). Why are the children in the same family so different from one another?.Behavioral and Brain Sciences, 10, 1-16
- Plomin, R., Corley, R., Caspi, A., Fulker, D. W., DeFries, J. (1998). Adoption results for self reported personality; Evidence for nonadditive genetic effects. Journal of Personality and Social Psychology, 75, 211-218
- Plomin, R., Rende, R. (1991). Human behavioral genetics. Annual Review of Psychology, 42, 161-190
- Riemann, R., Angleitner, A., Strelau, J. (1997). Genetic and environmental influences on personality: A study of twins reared together using the self and peer report NEO-FFI scales. Journal of Personality, 65,449-475
- Robertson, Ian. (1988). Sociology, NewYork; Worth Publishers Inc.
- Robin, A. L., Foster, S. L. (1989). Negotiating Parent Adolescent Conflict. A Behavioral Family Systems Approach. New York.The Guilford Press
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A. Moffitt, T. E., Stouthamer Loeber, M. (1996). Resilient, Overcontrolled, and Undercontrolled Boys; Three Replicable Personality Types. Journal of Personality and Social Psychology, 70, 157-171
- Rockett, I. R. H., Spirito, A., Fritz, G. K., Riggs, S., Bond, A.(1991). Adolescent Risk Takers:A Trauma Center Study of Suicide Attempters and Drivers.The International Journal of Social Psychiatry, 37; 285-292

- Rowe, D. C.(1994). The limits of Family Influence: Genes, experience, and behavior. New York:Guilford Pres.
- Saucier, G., Goldberg, L. R. (1996). Evidence for the Big Five in analyses of familiar English personality adjectives. European Journal of Personality, 10, 61-77
- Saucier, G., Goldberg, L. R. (1996b). The language of personality; Lexical perspectives on the five factor model of personality. Theoretical perspectives, 21-50. New York. Guilford Press
- Schultz, D. P., Schultz, S. E. (2001). Modern psikoloji tarihi (çev. A. Yasemin). İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Segal, M. H. (1986). Culture and behaviour; psychology in global perspective. Annual Review of Psychology, 37, 523-564
- Sheldon,W. H. (1949). Varieties of Delinquent Youth. New York: Harp
- Shoemaker, D. J. (1990). Theories of Delinquency. Second Edition, Oxford University Press.
- Siegel, L. J. (1989). Criminology. West Pub.Comp. St Paul
- Somer ,O. (1998). Türkçe’de Kişilik Özelliği Tanımlayan Sıfatların Yapısı ve Beş Faktör Modeli. Türk Psikoloji Dergisi, 13, 17-32
- Somer, O., Korkmaz, M., Tatar, A. (2002). Beş Faktör Kişilik Envanteri’nin Geliştirilmesi I:Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması.Türk Psikoloji Dergisi, 17, 21-33
- Sullivan, C., Grant, M. Q., Grant, J. D. (1957). The development of Interpersonal Maturity; Applications to Delinquency. Psychiatry, 20, 373-385
- Sutherland, E. H., Cressey, D., (1966). The Principles of Criminology. J.B. Lippincott and Comp. Philadelphia
- Taylor, I., Walton, P., Young, J. (1988). The New Criminology.Routledge.London
- Thornberry, T. (1996). Empirical support for interactional theory. D. Hawkins (Ed.), Delinquency and crime: Current theories. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tooby, J., Cosmides, L. (1990). On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation. Journal of Personality, 58, 17-68
- Tupes, E. C., Christal, R. E. (1961). Recurrent personality factor based on trait ratings. USAF ASD Tech Rep. 61-97
- Türkeş, C. (2004). Ergenlerde sapkın davranışın nedenleri olarak özdenetim ve aile içi denetim mekanizmalarının analizi. Yüksek Lisans tezi. Bursa.
- Wakefield, J. C. (1989). Levels of explanation in personality theory. In D. M. Buss., N. Cantor. (eds.). Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions, 333-346. New York: Springer
- Waldo, G., Dinitz, S. (1967). Personality Attributes of the Criminal; Analysis of Research Studies. Journal of Research in Crime and Delinquency, 4, 185-202
- Westen, D. (1994). Toward an integrative model of affect regulation; Applications to Social psychological research. Journal of personality
- West., Farrington. (1975). Who becomes delinquent. London: Heinmann books
- Wiggins, J. S., Pincus, A. L. (1989). Conceptions of personality disorders and dimensions of personality. Personality Assessment, 1, 305-316
- Wiggins, J. S., Trapnell, P. D. (1996). A dyadic-interactional perspective on the five-factor model. In J. S. Wiggins (Ed.). The five-factor model of personality: Theoretical perspectives. 180-207. New York: Guilford Press.
- Xiu, S., Wu, Z., Wu, Z., Shui, C. (1996). Study of age differences on personality features of adults. Psychology Science, 19, 1-5
- Yanbastı, G. (1990). Kişilik kuramları. İzmir. Ege üniversitesi Basımevi.
- Yang, J., McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (1998). Adult age differences in personality traits in the United States and the People's Republic of China. Journal of Gerontology: Psychological Sciences, 53B, 375-383
- Yavuzer, H. (1982). Psiko-Sosyal Açından Çocuk Suçluluğu. İstanbul: İ.Ü.Edebiyat fakültesi Matbaası

Yavuzer, H. (1998). Çocuk psikolojisi. Remzi Kitabevi

Yavuzer, H. (1993). Çocuk ve Suç. Remzi Kitabevi.İstanbul

Yılmaz,T. (2002). Ergenlerde risk alma davranışının incelenmesi. 1.Ulusal Çocuk ve Suç Nedenleri ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu. Bildiriler, Ankara

EKLER I.BÖLÜM

Başlamadan önce. lütfen aşağıdaki açıklamaların tümünü dikkatle okuyunuz.

Bu anket, 60 cümleden oluşmaktadır. Her bir cümleyi dikkatle okuyunuz. Okuduğunuz her cümleden sonra, o cümlenin yanında yer alan kutucuklardan sizin görüşünüzü en iyi yansıttığına inandığınız birini işaretleyiniz.

Eğer cümledeki ifadeye kesinlikle katılmıyorsanız ya da size tümüyle yanlış geliyorsa “Hiç katılmıyorum” başlığının altındaki kutucuğu işaretleyiniz.

Eğer cümledeki ifadeye katılmıyorsanız ya da size doğru görünmüyorsa “katılmıyorum” başlığının altındaki kutucuğu işaretleyiniz.

Eğer cümledeki ifade konusunda kararsızsanız ya da size hem doğru, hem de yanlış gibi görünüyorsa “Kararsızım” başlığının altındaki kutucuğu işaretleyiniz.

Eğer cümledeki ifade konusunda katılıyorsanız ya da size çoğunlukla doğru gibi görünüyorsa “Katılıyorum” başlığının altındaki kutucuğu işaretleyiniz.

Eğer cümledeki ifadeye kesinlikle katılıyorsanız ya da size tümüyle doğru geliyorsa “Tamamen katılmıyorum” başlığının altındaki kutucuğu işaretleyiniz.

Örneğin, bir cümledeki ifadenin kesinlikle yanlış olduğuna inanıyorsanız ya da buna kesinlikle katılmıyorsanız, bu cümlenin karşısında yer alan, “Hiç katılmıyorum” başlığının altındaki kutucuğunu işaretlemeniz gerekecektir.

Örnek:

	Hiç					Tamamen
	<u>katılmıyorum</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Kararsızım</u>	<u>Katılıyorum</u>	<u>Katılıyorum</u>	
	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Her cümle için yalnızca bir kutucuğa işaret koyunuz. İfadelerin tümünü cevaplayınız. Cevapların doğru olarak işaretlendiğine özen göstermenizi rica ediyoruz. Lütfen sayfayı çevirerek başlayınız:

	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1) Her şeyi kendime dert etmem.	☐	☐	☐	☐	☐
2) Etrafımda birçok insanın olmasından hoşlanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
3) Zamanımı hayal kurarak harcamaktan hoşlanmam.	☐	☐	☐	☐	☐
4) Herkese nazik olmaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
5) Eşyalarımı temiz ve düzenli tutarım.	☐	☐	☐	☐	☐
6) Sık sık başkaları kadar iyi ya da yeterli olmadığını hissedirim.	☐	☐	☐	☐	☐
7) Kolay gülerim.	☐	☐	☐	☐	☐
8) Bir şeyi yapmanın doğru yolunu bulduktan sonra ondan şaşmam.	☐	☐	☐	☐	☐
9) Ailedekilerle ve arkadaşarımla sık sık tartışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
10) İşleri zamanında yetiştirmek için kendimi oldukça iyi ayarlarım.	☐	☐	☐	☐	☐
11) Çok fazla stres altında olduğum zamanlarda bazen kendimi dağılacakmış gibi hissedirim.	☐	☐	☐	☐	☐
12) Kendimi pek o kadar "gamsız" biri olarak görmüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
13) Sanatta ve doğada gözlediğim biçimler bende derin bir merak uyandırır.	☐	☐	☐	☐	☐
14) Bazı insanlar benim bencil ve egoist olduğumu düşünür.	☐	☐	☐	☐	☐
15) Çok sistemli biri değilim.	☐	☐	☐	☐	☐
16) Kendimi yalnız ya da hüünlü hissettiğim zamanlar çok azdır.	☐	☐	☐	☐	☐
17) İnsanlarla konuşmaktan gerçekten çok hoşlanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
18) Öğrencilere aykırı görüşleri savunan konuşmacıları dinletmenin, sadece kafalarını karıştırıp onları yanlış yönlendireceğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

19) Başkalarıyla yarışmaktansa, onlarla yardımlaşmayı tercih ederim.	☐	☐	☐	☐	☐
20) Bana verilen tüm işleri sorumlu bir şekilde yerine getirmeye çabalarım.	☐	☐	☐	☐	☐
	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
21) Kendimi sık sık gergin ve sinirli hissederim	☐	☐	☐	☐	☐
22) Nerede hareket varsa, orada olmak isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
23) Şiirden pek etkilenmem.	☐	☐	☐	☐	☐
24) Başkalarını davranışlarına şüpheyle bakar, art niyet ararım.	☐	☐	☐	☐	☐
25) Belirli hedeflerim vardır ve bunlara ulaşmak için düzenli bir şekilde çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
26) Bazen kendimi tamamen değersiz hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
27) Genellikle yalnız başıma bir şeyler yapmayı yeğlerim.	☐	☐	☐	☐	☐
28) Sık sık yeni ve yabancı yemekler denerim.	☐	☐	☐	☐	☐
29) İzin verdiğiniz taktirde, çoğu insanın sizi kullanacağına inanırım.	☐	☐	☐	☐	☐
30) Çalışmaya başlayınca kadar epey zaman harcarım.	☐	☐	☐	☐	☐
31) Korktuğum ya da endişeli olduğum zamanlar çok azdır.	☐	☐	☐	☐	☐
32) Sık sık, sanki enerji ile dolup taşıyormuşum gibi hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
33) Değişik ortamların bende uyandırdığı hislerin ve duygusal değişimlerin ender farkına varırım.	☐	☐	☐	☐	☐
34) Tanıdığım insanların çoğu beni sever.	☐	☐	☐	☐	☐

35) Amaçlarıma ulaşmak için çok çalışırım	☐	☐	☐	☐	☐
36) Başkalarının bana karşı davranış şekli beni sık sık sinirlendirir.	☐	☐	☐	☐	☐
37) Neşeli ve keyif dolu biriyimdir	☐	☐	☐	☐	☐
38) Ahlaki konularda karar verirken örf ve adetlerimizin göz önünde bulundurulması gerektiğine inanıyorum	☐	☐	☐	☐	☐
39) Bazı insanlar benim soğuk ve içten pazarlıklı biri olduğumu düşünürler	☐	☐	☐	☐	☐
40) Bir söz verdiğimde,bunu yerine getireceğime her zaman güvenilebilir.	☐	☐	☐	☐	☐

	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
41) İşler ters gittiğinde, çoğunlukla cesaretim kırılır ve içimden vazgeçmek gelir.	☐	☐	☐	☐	☐
42) Çok iyimser biri değilimdir.	☐	☐	☐	☐	☐
43) Bazen şiir okurken veya bir sanat eserine bakarken, bir ürperti ya da heyecan dalgasının içimde yükseldiğini hissedirim	☐	☐	☐	☐	☐
44) Tutum ve tavırlarımda duygularıma yer vermem, gerçekçiyimdir.	☐	☐	☐	☐	☐
45) Bazen, olmam gerektiği kadar güvenilir biri olmayabilirim.	☐	☐	☐	☐	☐
46) Hüzünlü ya da kederli olduğum zamanlar çok azdır.	☐	☐	☐	☐	☐
47) Hızlı ve yoğun bir yaşantım vardır.	☐	☐	☐	☐	☐
48) Evrenin doğası ya da insanlığın durumu gibi konularda fikir yürütmek fazla ilgimi çekmez.	☐	☐	☐	☐	☐
49) Genellikle düşünceli ve anlayışlı biri olmaya çalışırım.	☐	☐	☐	☐	☐
50) Her zaman eline aldığı işi tamamlayan, üretken bir insanımdır.	☐	☐	☐	☐	☐
51) Sık sık kendimi çaresiz hisseder ve bir başkasının sorunlarımı çözüvermesini isterim.	☐	☐	☐	☐	☐
52) Çok hareketli bir insanımdır.	☐	☐	☐	☐	☐
53) Entelektüel merakı çok olan biriyimdir.	☐	☐	☐	☐	☐
54) Eğer birinden hoşlanmazsam, bunu ona	☐	☐	☐	☐	☐

38) Gelecekte sonuçlanacak şeyler için uğraşmaktansa, hemen şimdi sonuç verecek şeyleri yapmayı tercih ederim.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
39) Bazen sırf eğlence olsun diye tehlikeli şeyler yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
40) Sık sık, işler istediğim gibi gitmediği için çok rahatsız olduğumu fark ediyorum.	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

III. BÖLÜM

Bu bölüm, bazı davranışları içeren 38 cümleden oluşmaktadır. Her bir cümleyi dikkatle okuyunuz. Okuduğunuz her cümleden sonra, o cümlenin yanında yer alan kutucuklardan sizin durumunuzu en iyi yansıttığına inandığınız birini işaretleyiniz.

	4-5 kez ya da daha fazla	3-4 kez	1-2 kez	Hiçbir zaman
1) Okul zamanında sokaklarda başıboş gezmek.	☐	☐	☐	☐
2) Okul zamanında pastane, kahve, atari salonu ve benzeri yerlerde vakit geçirmek.	☐	☐	☐	☐
3) Bazı derslere girmemek için okuldan kaçmak.	☐	☐	☐	☐
4) Okulda sigara içmek.	☐	☐	☐	☐
5) Okuldan kaçmak.	☐	☐	☐	☐
6) Karşı cinsten birine elle sarkıntılık etmek	☐	☐	☐	☐
7) Yasaların görmenize izin vermediği filmlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
8) Yasaların kullanmanıza izin vermediği otomobil, motosiklet gibi taşıt araçlarını kullanmak.	☐	☐	☐	☐
9) Yasaların kullanmanıza izin vermediği alkollü içkileri içmek.	☐	☐	☐	☐
10) Yasaların gitmenize izin vermediği meyhane, bar gibi yerlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
11) Karşı cinsten birine sözle sarkıntılık etmek	☐	☐	☐	☐
12) Yasaların kullanılmasını yasakladığı kokain, esrar gibi uyuşturucu maddeleri kullanmak ya da satmak.	☐	☐	☐	☐

13) Bisiklet, motosiklet ya da otomobil gibi araçları hız limitlerini aşacak şekilde kullanmak.	☐	☐	☐	☐
14) Ücret ödemedi sinema, lunapark gibi yerlere gitmek.	☐	☐	☐	☐
15) Ücret ödemedi otobüs, tren ve benzeri araçlarla seyahat etmek.	☐	☐	☐	☐
16) Karşı cinsten birini uygun olmayan durumdayken gizlice gözetlemek	☐	☐	☐	☐
17) Sözlü ya da yazılı sınavlarda fısıldamak.	☐	☐	☐	☐
18) Sınavlarda kopya çekmek.	☐	☐	☐	☐
19) Eğlence olsun diye binaların camlarını ya da sokak lambalarını kırmak.	☐	☐	☐	☐
20) Bilerek okulun camlarını kırmak ya da okulun malına zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
21) Açık saçık ve porno içerikli dergi, CD ya da internet sitelerini izlemek	☐	☐	☐	☐
22) Şişe kırarak, bidon devirerek ve bu gibi davranışlarla bilerek sokakları kirletmek.	☐	☐	☐	☐
23) Sinema, park gibi halka açık yerlerdeki eşyalara zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
24) Ağaçlara sivri bir nesneyle yazılar yazmak.	☐	☐	☐	☐
25) Başkasına ait bir şeye bilerek zarar vermek.	☐	☐	☐	☐
26) Karşı cinsten birine kendi cinsel organını açıkça göstermek	☐	☐	☐	☐
27) Öfkelenildiği zaman eşyaları kırmak.	☐	☐	☐	☐
28) Tartışma sırasında karşısındakine öfkelenerek dövmek.	☐	☐	☐	☐
29) Başkalarının başlattığı kavgaya katılmak.	☐	☐	☐	☐
30) Zaman zaman etrafı rahatsız eden ya da kavga çıkaran bir grubun üyesi olmak.	☐	☐	☐	☐
31) Otobüslerde ya da kalabalık ortamlarda karşı cinsten birine cinsel amaçlı yaslanmak, dayanmak	☐	☐	☐	☐
32) İsteddiği bir şeyi birinden almak için kavga başlatmak ya da kavgayla tehdit etmek.	☐	☐	☐	☐
33) Bir kavga olduğunda kullanılabilir bıçak, sustalı ya da muşta gibi araçlar taşımak.	☐	☐	☐	☐
34) Korkutmak amacıyla başkalarına vurma, çelme takma, yolunu kesme gibi davranışlar göstermek.	☐	☐	☐	☐
35) Kavgada çakı, kırık şişe ya da sustalı gibi silah kullanmak.	☐	☐	☐	☐

36) Eğlence olsun diye dükkanlardan parasını ödemedi bir şeyler almak.	☐	☐	☐	☐
37) Birinin sırasından ya da dolabından haber vermeden eşyasını almak.	☐	☐	☐	☐
38) Yerine koymayı düşünmeden evden habersiz para almak.	☐	☐	☐	☐
39) Başkasına ait bir arabanın bir parçasını almak ya da benzinini boşaltmak.	☐	☐	☐	☐
40) Başkasına ait değerli bir şeyi sahibine sormadan alıp saklamak.	☐	☐	☐	☐
41) Okula ait bir malı haber vermeden alıp saklamak.	☐	☐	☐	☐
42) Çalıntı olduğu bilinen bir arabayla gezmek.	☐	☐	☐	☐
43) Çalıntı olduğu bilinen bir malı satın almak ya da hediye olarak kabul etmek.	☐	☐	☐	☐
44) Bir şeyler çalmak amacıyla başkalarına ait evlere ya da binalara girmek.	☐	☐	☐	☐
45) Karşı cinsten kişilerin duyabileceği şekilde açık saçık konuşmak, açık saçık şakalar yapmak	☐	☐	☐	☐

IV. BÖLÜM

LÜTFEN AŞAĞIDAKİ SORULARI CEVAPLAYINIZ:

- 1) Doğum tarihiniz (Gün, ay, yıl olarak): __/__/19__
- 2) Cinsiyetiniz: Kız ____ Erkek ____
- 3) Bulüş çağına erdiniz mi? (Ses kalınlaşması, bıyıkların çıkması gibi) (Kızlar için adet-regl oldunuz mu?)
Evet ____ Hayır, henüz değil _____
- 4) Bir okula kayıtlı mısınız? Evet ____ Hayır ____
- 5) Eğer kayıtlıysanız, kaçınıc sınıftasınız? _____
- 6) Bu dönem hiç devamsızlığınız var mı? Evet ____ Hayır ____
Varsa, yaklaşık kaç gün? _____
- 7) Okuldaki başarı durumunuz nedir? a) Çok İyi b) İyi c) Orta d) Kötü e) Çok Kötü
- 8) Ailenizin aylık ortalama geliri kaç liradır? (Lütfen tüm fertlerin katkılarını göz önüne alarak belirtiniz) : _____
- 9) Bugüne kadar herhangi bir işte çalıştınız mı? Evet ____ Hayır ____
Cevabınız evet ise, genellikle ne tür bir işte çalıştınız? _____
- 10) Eğer okula gitmiyorsanız, şu an neyle meşulsünüz?
_____
- 11) Oturduğunuz ev size mi ait ? Evet ____ Hayır ____

- 26) Anne ve babanızın öğrenim durumu nedir/ ne idi? (Örneğin, ortaokul mezunu ya da ilkokul terk gibi):
 Annenizin eğitim durumu: _____
 Babanızın eğitim durumu: _____
- 27) Babanızın mesleği nedir/ ne idi ? Emeklilik öncesi en uzun süre yapılan işi belirtiniz ve mümkün olduğunca ayrıntılı bilgi veriniz. Örneğin:
Mesleği: Küçük esnaftı, kendi bakkal dükkanını işletirdi, yanında bir kişi çalışırdı):
 Mesleği   ve   yaptığı   işin   ayrıntıları:
 _____
 _____
- 28) Annenizin mesleği nedir/ ne idi ? Emeklilik öncesi en uzun süre yapılan işi belirtiniz ve mümkün olduğunca ayrıntılı bilgi veriniz. Örneğin:
Mesleği: Memurdu, bir bankada şef yardımcısı olarak çalışırdı, beş görevlinin amiriydi):
 Mesleği   ve   yaptığı   işin   ayrıntıları:
 _____
 _____
- 29) Daha önce herhangi bir suçlamayla okul yönetimi, polis, vb. tarafından soruşturmaya uğradınız mı ? Evet ____ Hayır____
 Cevabınız 'evet' ise, lütfen suçlamanın ne olduğunu ve bir ceza alıp almadığınızı aşağıda belirtiniz:
 _____
 _____
- 30) Daha önce ailenizden biri herhangi bir suçlamayla polis, vb. tarafından soruşturmaya uğradı mı? Evet ____ Hayır____
 Cevabınız 'evet' ise, lütfen suçlamanın ne olduğunu ve bu kişinin bir ceza alıp almadığını aşağıda belirtiniz:
 _____
 _____
- 31) Kendinizi ne kadar dindar olarak görüyorsunuz ? (Uygun rakamı daire içine alınız)

Hiç Dindar Değilim	Pek Dindar Değilim	Dindar Sayılırım	Oldukça Dindar Sayılırım	Çok Dindarım
	1	2	3	4

32) Aşağıdaki maddeleri kullanıyorsanız, ne sıklıkla kullandığınızı belirtiniz:

	Hiç Kullanmadım	Sadece bir kez kullandım	Birkaç kez kullandım	Uzun süredir kullanıyorum
Sigara	☐	☐	☐	☐
Alkollü içkiler (bira, rakı vs.)	☐	☐	☐	☐
Bali, tiner, oje ya da benzeri maddeler	☐	☐	☐	☐
Uyuşturucu maddeler (esrar, hap vb.)	☐	☐	☐	☐

**ANKET SONA ERMİŞTİR; YARDIMLARINIZ İÇİN ÇOK TEŞEKKÜR EDERİZ !
BELİRTMEK İSTEDİĞİNİZ HERHANGİ BİR GÖRÜŞ YA DA ÖNERİNİZ VARSA,
AŞAĞIDAKİ BOŞLUĞU KULLANABİLİRSİNİZ:**
